

T.C.

SİNOP ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

1740-1891 YILLARINDA SUUDLARIN SİYASİ VE SOSYAL YAPISI

Moustafa Atef Ahmed Abdou ASHMAWY

0000-0002-7440-330X

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TARİH ANABİLİM DALI

DANIŞMAN

DR. ÖĞR. ÜYESİ SUHA OĞUZ BAYTİMUR

SİNOP – 2021

TEZ KABUL VE ONAY SAYFASI

Moustafa Atef Ahmed Abdou ASHMAWY tarafından hazırlanan “1740-1891 Yıllarında Suudların Siyasi Ve Sosyal Yapısı” başlıklı bu çalışma, 12/10/2021 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, jürimiz tarafından oy birliği / oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Mehmet Yavuz ERLER

Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Fen-Edebiyat Fakültesi

İmza

Üye: Prof. Dr. Serkan YAZICI

Sinop Üniversitesi / Fen-Edebiyat Fakültesi

İmza

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Suha Oğuz BAYTİMUR

Sinop Üniversitesi /Fen-Edebiyat Fakültesi

İmza

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

..... / ..... / 2021

Prof. Dr. Hakan UŞAKLI

Enstitü Müdürü

ETİK BEYANI

Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Moustafa Atef Ahmed Abdou
ASHMAWY

ÖZET

Çalışmamızda Muhammed bin Abdülvehhab tarafından oluşturulan Vehhabilik hareketinin de katkılarıyla gerçekleşen Birinci ve İkinci Suudi Devletlerinin kuruluş, yükselme ve çöküş süreçleri detaylı olarak ele alınmıştır. Temeli 18. yüzyıla dayanan Vehhabilik hareketi, tamamını Arapların oluşturduğu bir toplumda ortaya çıkan dini, siyasi, sosyal ve tarihi temelleri bulunan bir olaydır. Bu çalışmamızda Birinci ve İkinci Suudi Devletlerinin geçirdiği süreçlerin yanı sıra vehhabilik hareketinin de doğuşu, dayandığı temeller, yayılması ve ortadan kaldırılması süreçleri boyunca gösterdiği ilerlemeler ele alınmıştır.

Çalışmamızın ilk bölümünde Suudlar ve Vehhabilik Hareketi ile ilgili bilgiler verilmiş, Birinci Suud Devletinin kuruluş, yükselme ve çöküş süreçleri ayrıntılarıyla birlikte ele alınmıştır. Vehhabiliğin bu süreçlerdeki rolüne değinilirken Osmanlı Devleti ve Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın bu süreçteki etkin rollerinden bahsedilmiştir. İkinci bölümde ise İkinci Suud Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına kadar olan süre boyunca yaşanan olaylar, Osmanlı Devleti ve İngiltere ile olan ilişkileri ve Mehmed Ali Paşa'nın bölgedeki faaliyetleri detaylı olarak anlatılmıştır. Yabancı kaynaklardan alınan alıntılar tarafımdan Türkçe'ye çevirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Birinci Suud, İkinci Suud, Devlet, Vehhabilik, İsyan, Osmanlı.

ABSTRACT

In our study, the establishment, rise and collapse processes of the First and Second Saudi States, which were realized with the contributions of the Wahhabism movement formed by Mohammed bin Abdulvehhab, are discussed in detail. The Wahhabism movement, which dates back to the 18th century, is an event with religious, political, social and historical foundations that emerged in a society composed entirely of Arabs. In this study, in addition to the processes of the First and Second Saudi States, the birth of the Wahhabism movement, the foundations on which it is based, its progress during the spread and elimination processes are discussed.

In the first part of our study, information about the Saudis and the Wahhabism Movement is given, and the establishment, rise and collapse processes of the First Saudi State are discussed in detail. While mentioning the role of Wahhabism in these processes, the effective roles of the Ottoman State and Egyptian Governor Mehmet Ali Pasha in this process are mentioned. In the second part, the events experienced during the period from the establishment of the Second Saudi State to its collapse, its relations with the Ottoman State and England, and the activities of Mehmet Ali Pasha in the region are explained in detail. Quotations taken from foreign sources have been translated into Turkish by me.

Key Words: First Saudi, Second Saudi, State, Wahhabism, Rebellion, Ottoman.

ÖNSÖZ

18. yüzyılda Arap coğrafyasında ortaya çıkan Vehhabilik hareketi, dini, siyasi, sosyal ve tarihi temelleri bulunan bir olaydır. Bölgenin Osmanlı Devleti'nin merkezinden uzak olması nedeniyle bu hareketin bölgede yaygınlaşması kolaylaştırmıştır. Vehhabiliğin, merkezi otoriteye karşı faaliyette bulunması bu harekete karşı önlem alınmasını zorunlu kılmıştır. Osmanlı Devleti farklı yöntemler ile Vehhabiliği önlemeye gayret göstermesine rağmen ilk etapta başarı sağlayamamıştır. Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'dan yardım istenmesi üzerine bölgeye sevk edilen Mısır kuvvetleri isyan hareketini ilk etapta sonlandırmıştır. Fakat daha sonra Suudlar tarafından yeniden bölgede yaygınlaştırılan Vehhabilik düşüncesi günümüze kadar devam etmiştir.

Vehhabiliğin temelleri ve Suudlar ile siyasi yapılanması üzerine yaptığımız çalışmamızda, konu hakkında Arap ve yabancı kaynaklar üzerinde durmaya çalıştık. Bu güne kadar yapılmış olan çalışmaların Arap ve yabancı kaynaklarda nasıl ele alındığı ve yorumlandığını ortaya koymaya çalıştık. Ayrıca yine Osmanlı Devleti kaynaklarından da istifade etmeye gayret gösterdik.

Tez çalışmam süresince her türlü yardım, bilgi, tecrübe, güler yüzü ve fedakarlığıyla çalışmama destek olan ayrıca bana bu çalışma sayesinde yepyeni bir alanda kendimi geliştirme fırsatı veren danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Suha Oğuz BAYTİMUR'a, yine yardım, destekleriyle çalışmama katkı sağlayan Dr. Öğr. Üyesi Khalid Muhammed Mansour GOMA'ya, manevi desteğini ve yardımlarını esirgemeyen kayınpederim Öğr. Gör. Tuncay DEMİRTAŞ'a, dualarıyla her zaman yanımda olan anneme ve tüm aileme teşekkürü bir borç bilirim. Bu süreç boyunca beni hep destekleyen, bana olan inancını hiçbir zaman yitirmeyen sevgili eşim Öğr. Gör. Merve Feryal ASHMAWY' ye sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Bu çalışmamı eşim ve çocuklarıma ithaf ederim.

Moustafa A. ASHMAWY

SİNOP-2021

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
ÖNSÖZ	III
İÇİNDEKİLER	IV
KISILTMALAR LİSTESİ	VI
TABLolar LİESTESİ	VII
GİRİŞ	1
1. Arap Yarımadası'nın Coğrafik ve Ekonomik Yapısı.....	1
2. Osmanlı Devleti Öncesi Arap Yarımadası'nın Siyasi Yapısı.....	4
3. Arap Yarımadası'nın Dini Yapısı.....	8
BİRİNCİ BÖLÜM: BİRİNCİ SUUDİ DEVLETİ (1744-1818)	10
1. Suudlar ve Vehhabiliğin Ortaya Çıkışı.....	10
1.1. Suudların Ortaya Çıkışı ve Gelişmesi.....	11
1.2. Vehhabiliğin Ortaya Çıkışı ve Gelişmesi.....	12
1.2.1. Muhammed bin Abdülvehhab'ın Hayatı.....	13
1.2.2. Necd Bölgesinin Sosyo-Ekonomik ve Dini Yapısı.....	17
1.2.3. Vehhabiliğe Karşı Olumlu ve Olumsuz Tepkiler.....	19
1.2.4. Vehhabiliğin Ortaya Çıkmasını Etkileyen Nedenler.....	22
1.2.5. Vehhabilik İsyanının Başlaması Ve Gelişmesi.....	23
1.2.6. Vehhabiliğin Kutsal Bölgelerde Yayılması.....	28
1.3. Osmanlı Devleti'nin Vehhabilikle Mücadelesi.....	34
1.4. Birinci Suud Devleti'nin Siyasi Sosyal Ve İktisadi Yapısı.....	41
1.4.1. Birinci Suud Devleti'nin Siyasi Ve İdari Yapısı.....	42
1.4.2. Birinci Suud Devleti'nin Adli Yapısı.....	45
1.4.3. Birinci Suud Devleti'nin Askeri Yapısı.....	46
1.4.4. Birinci Suud Devleti'nin İktisadi Yapısı.....	47
1.4.5. Birinci Suud Devleti'nde Eğitim.....	49
1.4.6. Birinci Suud Devleti'nin Sosyal Yapısı.....	50

1.4.7. Birinci Suud Devleti'nin Dini Yapısı.....	54
1.5. Birinci Suud Devleti İle İngiltere Arasında Münasebetler.....	55
İKİNCİ BÖLÜM: İKİNCİ SUUDİ DEVLETİ (1824-1891).....	59
2.1. İkinci Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı	59
2.1.1. Mehmed Ali Paşa'nın Bölgedeki Faaliyetleri.....	65
2.1.2. İkinci Suud Devleti'nin Taht Mücadelesi 1865-1891.....	76
2.1.3. İkinci Suud Devleti'nin Genişlemesi ve Yayılması	81
2.2. İkinci Suud Devleti'nin Siyasi Sosyal Ve İktisadi Yapısı	85
2.2.1. İkinci Suud Devleti'nin Siyasi Ve İdari Yapısı.....	85
2.2.2. İkinci Suud Devleti'nin Adli Yapısı.....	88
2.2.3. İkinci Suud Devleti'nin Askeri Yapısı.....	89
2.2.4. İkinci Suud Devleti'nin İktisadi Yapısı.....	91
2.2.5. İkinci Suud Devleti'nin Sosyal Yapısı.....	95
2.2.6. İkinci Suud Devleti'nde Eğitim.....	99
2.3. İkinci Suud Devleti İle İngiltere Arasında Münasebetler.....	100
SONUÇ.....	104
KAYNAKÇA.....	107
ÖZGEÇMİŞ.....	121

KISILTMALAR LİSTESİ

TDV / DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Çev.	Çeviren
Ed.	Editör
Hız.	Hazreti
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
S.	Sayfa
Vb.	Vesaire
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi

TABLO LİSTESİ

Tablo 1	Seferberlik Sırasında Bölgelerin Toplamak Zorunda Olduğu Asker Sayıları.....	90
Tablo 2	Bölge ve Ona Bağlı Şehir, Kasaba ve Köylerde Yaşayan Nüfus Sayıları.....	96
Tablo 3	Kabileler ve Nüfus Sayıları.....	97

GİRİŞ

1. Arap Yarımadası'nın Coğrafi ve Ekonomik Yapısı

Arap Yarımadası tarihin her döneminde stratejik bir konuma sahip bölge olma özelliği taşımaktadır. Asya ve Afrika kıtaları ile Anadolu ve Avrupa kıtasına bağlanan bölge farklı toplumlar ve kültürlerin geçiş güzergahı da olmaktadır. Bölgenin doğusunda Basra Körfezi ve Uman Denizi, batısında Kızıldeniz ve Akabe Körfezi, güneyinde Arap Denizi ve Aden Körfezi yer alır¹. Üç tarafı denizler ile çevrili olan yarımada'nın kuzey sınırının tespitinde farklı söylemler yer almaktadır. De Goeje, yarımada'nın kuzey sınırının Halep ve Fırat Nehri'ne uzadığını ifade etmiştir². Yakut el-Hamevi ise kuzey sınırın Fırat Nehri'ne kadar uzandığını ifade etmektedir³. Bölge Arap kaynaklarında “Şibhü Cezîretü'l-Arab” şeklinde yer almaktayken kısaltılarak “Cezîretü'l-Arab” şeklinde kullanılmıştır⁴. Arap Yarımadası, 3,2 milyon kilometrekarelik yüz ölçüme sahiptir. Yarımada yaklaşık olarak, kuzeyden güneye, en geniş yerinde 2100 km; batıdan doğuya ise 1900 kilometredir⁵.

Arap coğrafyacıları Arabistan'ı birkaç bölgeye ayırarak ifade etmişlerdir. Bunlardan Kudema Arabistan Yarımada'sını; Çöl Arabistan, Bahtiyar Arabistan ve Taşlık Arabistan olmak üzere üç kısma ayırmıştır. Ayrıca bunun dışında Kudame yarımadayı El-Yemen, El-Hicaz, Necd, Tihame ve Yemame olmak üzere beş kısma taksim etmiştir. Asmai ise Arap yarımadasını Yemen, Necd, Hicaz ve Tihame olmak üzere dört kısma ayırmıştır. İstahri yarımadayı Hicaz, Necd ve Yemen olarak üç kısma, coğrafyacı Hemdani ve Mukaddesi ise Şam ve Yemen adıyla iki kısma ayırmıştır. Coğrafyacılar Bekri ve Yakut el-Hamevi ise Tihame, Hicaz, Necd, Aruz ve Yemen olarak beş kısma ayırmıştır⁶.

¹ Yahya Yeşilyurt, Yemen'de Osmanlı- İngiliz Mücadelesi (1871-1914), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2011, s.17.

² Michael Jan de Goeje, “Arabistan” MEB İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978, C.1, s. 473.

³ Yakut el-Hamevi, Mu'cemu'l Buldan, Dar Sadır, Beyrut, 1977, C.2, s.137. (ياقوت الحموي، معجم البلدان، دار صادر، 1977، بيروت، ج.2، ص.137)

⁴ Kudret Büyükcoşkun, “Arabistan”, TDV. İslam Ansiklopedisi, C.III, İstanbul, 1991, s.248.

⁵ Emre Doğandor, Suudi Arabistan'da Göçmen Ve Yerli İşgücü Nüfuslar Arasındaki Gelir Eşitsizliği, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2019, s.23.

⁶ Mustafa Bostancı, Suudi Arabistan Devleti'nin Kuruluşu Ve Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri (1926-1990), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2013, s.7-8.

Yarımadada bulunan dağlar, ovalar ve çöller ile çeşitli yüzey şekillerine de sahiptir. Bölge batı tarafından Basra körfezine ve Mezopotamya havzasına doğru inecek şekilde meyilli bir halde uzanır. Ülkenin bel kemiği ise batıda deniz kıyısına paralel olarak uzanan ve kuzeyde Medyen (Midian)'de yüksekliği üç bin metreye ve güneyde Yemen bölgesinde ise 4000 metreyi aşan dağ silsileleri ile kaplıdır. Hicazdaki Sera yüksekliği 3000 metreyi aşar bu yükseklikten doğuya doğru iniş tedrici ve uzun olarak devam eder buna mukabil batıya, Kızıldeniz'e doğru olan inişi ise dik ve birden biredir. Denizin her yıl sahilinden 20-25 metre geri çekilip uzaklaştığı hesaplanmış bulunan yarımada'nın güney kıyıları, yani Tihamer bölgesi alçak alanlar ile çevrilidir. Orta yaylanın kuzeyi yani Necd bölgesi 800 metrelik vasat bir yüksekliğe sahiptir. Şammar adını taşıyan buranın dağ silsilesi deniz seviyesinden 1850 metre yükseklikte kırmızı granitten Eca adında bir diklikte yükseklik kazanır. Sahillerdeki alçak alanlar arkasında her üç istikamette muhtelif sıra dağlar yükselir. Doğu kıyısında el-Cebelü'l-Ahmar zirveleri 3300 metre kadar yüksekliğe çıkar ki bu havali, bölgenin doğuya doğru gidildikçe alçalan meyilli sathında dikkati çeken bir istisna teşkil eder. Bu dağ ve yaylalar müstesna, arazi çöl ve bozkırdan ibarettir. Tepeler arasında kalan bozkırlar kumlar ile örtülü ve derinliklerinde yer altı suları saklı dairevi ovalardır. Suriye çölü de denen Badiyetü'l-Şam, Mezopotamya çölünde de olduğu gibi, umumiyetle bozkır topraklardır⁷.

Arap Yarımadası'nın iktisadi yapısı ise iklimin olumsuz etkisi nedeniyle üretimden çok ticarete dayalı olarak karşımıza çıkmaktadır. İklim ve coğrafi şartlar bölgede yeterli ürünün yetiştirilmesine ve ürün çeşitliliğine olanak sağlamamaktadır. Bu durum bölgede ticaretin önem kazanmasını sağlamaktadır. Bölgede ticaretin gelişmesinin bir diğer nedeni ise Arap Yarımadası'nın coğrafi konumudur. Asya ve Avrupa arasında önemli ticaret yolları güzergahında yer alan şehir, büyük pazarların kurulduğu yerlerde, uluslararası ticaret yolları ve limanları üzerinde bulunmaktadır⁸. Yarımada'nın ticaretinde büyük öneme sahip iki önemli ticaret yolu bulunmaktadır. Bunların ilki Fars Körfezi'ni takip edip Hadremut'tan Bahreyn'e, oradan da Sur'a kadar

⁷ Philip K. Hitti, Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi, Cilt: 1, (Çeviren: Salih Tuğ), İstanbul, 1989, s.32-33.

⁸ Faruk Bal, Arap Yarımadasında Ticaret-Hz. Peygamber ve Dört Halife Dönemi-, İstanbul, 2015, 123.

uzanan kuzey yoludur⁹. Bölgeden geçen ikinci yol ise yine Hadremut'tan başlayarak Kızıldeniz hizasından Necd bölgesinin çevresinden geçer. Mekke de Yemen ile Petra arasında kalan bölgede yer alır¹⁰. Bölgede ticarete kullanılan bir diğer yol ise denizlerdir. Fazla olmamakla beraber gemiler ile kıyı bölgesinde bulunan merkezlere ticari mallar taşınmıştır¹¹. Baharat yolu nedeniyle deniz yolu ile yarımada'ya gelen Çin ve Hint malları, Ubulle, Suhar ve Aden limanlarına getirilmekte ve bu limanlardan batıya gönderilmektedir¹².

Çöllerin ve dağların önemli bir alan kapladığı yarımada'da en verimli topraklar ise Yemen'de bulunmaktadır. Bölgenin muson yağmurları nedeniyle yıllık yağış miktarının fazla olması yeşil vadilerin oluşmasını sağlamıştır. Yağışların fazlalığı üretimi de etkilemektedir. Bölgede yetiştirilen ürünlerin çeşitliliği ve dekoltenin fazlalığı bölgenin iklim özelliklerinden kaynaklanmaktadır¹³. Arap Yarımadası baharat ticaretinde önemli bir yere sahiptir¹⁴. Ayrıca deri, tahıllar, kuru üzüm, günlük, buhur, muhtelif güzel koku türleri, gümüş, altın, farklı türlerde giyim ve kumaş eşyaları ve demir ve benzeri farklı madenlerden yapılmış silahlar kıymetli taşlar genel olarak ticareti yapılan emtia arasında yer almaktaydı. Yarımada içerisinde farklı bölgelerde yetiştirilen ürünlerinde kendi içerisinde ticareti yapılmaktadır. Özellikle tarıma elverişli bulunmayan bölgelerde ihtiyaç duyulan buğday Şam çevresinden güney bölgelere götürülmektedir. Karşılığında ise güney bölgelerinden genellikle hurma satın alınmaktadır¹⁵. Hurma bölgede önemli bir yere sahip olup, acı, ekşi, tatlı ve belirli özellikleri olmayan tatsız çeşitleri bulunmaktadır. Hurmanın meyvesinin yanında odunu ve lifinden de istifade edilmektedir. Yine Yemen'de çeşitli meyveler, narenciye, muz ve uyuşturucu madde üretilmesinde kullanılan kat bitkisi ve kahve yetiştirilmektedir.

⁹ Zeynep Canan Koçak, "Arap Yarımadası'ndaki Ekonomik Şartların Hz. Peygamber'in (S.A.S) Hayatına ve Hadislere Yansıması", *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 4, Sayı:8, Güz, 2017, s.80.

¹⁰ Ahmed Emin, *Fecru'l-İslam, Mektebetül Nahda Elmasriya, Kahire*, 1964, s.12.

(احمد امين، فجر الاسلام، مكتبة النهضة المصرية، القاهرة، 1964، ص.12)

¹¹ Zeynep Canan Koçak, "Arap Yarımadası'ndaki Ekonomik Şartların Hz. Peygamber'in (S.A.S) Hayatına ve Hadislere Yansıması", s.80.

¹² Faruk Bal, *Arap Yarımadasında Ticaret-Hz. Peygamber ve Dört Halife Dönemi-*, s.120.

¹³ Mansur Özgül, "İslâm Öncesi Dönemden Hz. Peygamber'in Vefatına Kadar Arap Yarımadası'nda Kervancılık", (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2020, s.16-17.

¹⁴ Zeynep Canan Koçak, "Arap Yarımadası'ndaki Ekonomik Şartların Hz. Peygamber'in (S.A.S) Hayatına ve Hadislere Yansıması", s.80.

¹⁵ Faruk Bal, *Arap Yarımadasında Ticaret-Hz. Peygamber ve Dört Halife Dönemi-*, s.161.

Bölgede küçük ve büyük baş hayvancılığın yanında at ve deve yetiştiriciliği de önemlidir¹⁶.

2. Osmanlı Devleti Öncesi Arap Yarımadası'nın Siyasi Yapısı

Arap Yarımadası'nda ilk yerleşimler hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Arkeolojik çalışmalar neticesinde Yemen'de Ma'rib bölgesinde M.Ö. 10-15 yıl öncesinde eski ve parlak bir medeniyetin olduğu tespit edilmiştir. Yine Jeolojik ve arkeolojik veriler ile Eski Arap tarihçileri ve rivayetlerine göre Güney Arabistan'ın özellikle Yemen dolaylarının Arap milletin en eski ana yurdu olduğunu göstermektedir¹⁷. Bölge hakkında elde edilen bulgulara göre yarımada sulak ve münbit araziler ile kaplı olduğu ifade edilmektedir. Sıcaklığın fazlalaşması neticesinde bölgede kuraklık artmış ve su kaynaklarının kaybolmasına neden olmuştur. Yarımadada su kaynaklarının azalması, ziraata uygun alanların çölleşmesine neden olmuştur¹⁸.

Yarımadanın çölleşmesi yerleşim yerlerini de doğrudan etkilemiş ve ilk olarak verimli toprakların olduğu alanlar yurt edinilmiştir. Bölgede verimli yerlerin kısıtlı olmasına rağmen tarih boyunca farklı toplumlar bölgede bulunup siyasi birlik oluşturmuştur. Eski tarihçilerin birbirinden farklı söylentilerine göre 3. yüzyıl başlarında Yemen'de sayıları pek çok olan barajlardan bazılarının yıkılması üzerine bazı Arap kabileleri kuzeye göç etmiştir¹⁹. Farklı tarihlerde tespit edilen dört farklı göç hareketi bölge siyasi yapısını doğrudan etkilemiştir²⁰. Göç eden gurupların yanı sıra farklı topluluklarda bölgede siyasi birlik oluşturmuştur. Arap Yarımadası'nda var olan çekişmeler ve meydana gelen göçler neticesinde farklı dönemlerde siyasi birliktelikler oluşmuştur. Bunlar, Eski yeni Babil Devleti, Asur Krallığı, Akad İmparatorluğu, Güney Arabistan'da Main Devleti Sebalılar Devleti, Himyerliler Devleti, Kuzey Arabistan'da Nebatlılar Devleti, Palmirliler, Gassaniler, Kindeliler ilk Sami devletleridir²¹.

Bölge üzerinde hakimiyet kuran Eski Mısırlılar, yarımada üzerinde hakimiyetlerini sürdürmüşlerdir. Hitit ve Mısır Devleti'nin bölgede hakimiyet

¹⁶ Kudret Büyükcoşkun, "Arabistan", İslam Ansiklopedisi, s.251.

¹⁷ Neşet Çağatay, İslam Dönemine Dek Arap Tarihi, Ankara, 1989, s.1.

¹⁸ Hakkı Dursun Yıldız, "Arabistan", İslam Ansiklopedisi, C.3, Ankara, 1991, s.252.

¹⁹ Neşet Çağatay, İslam Dönemine Dek Arap Tarihi, s.1.

²⁰ Ekrem Memiş, Eskiçağ'da Mezopotamya, Bursa, 2020, s.53-55.

²¹ Işıl Işık Bostancı, "Suûdî Arabistan Krallığı'nın Resmen İlan Edilmesinden Önce Arabistan Bölgesi Ve Suûdîler", Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi, C.1, S.2, Elazığ, 2003, s.26.

mücadelesi amacıyla yapmış oldukları savaş neticesinde Kadeş Antlaşması imzalanmıştır²². Arap Yarımadası'nda hakimiyet kurup bazı bölgeleri ele geçiren Roma Devleti'nden sonra ise Bizanslılar hakimiyet oluşturmuştur²³. Ayrıca yarımadanın güney kesimlerinde var olan kabileler, yaşadıkları bölgelerde şehir devletleri kurmuşlardır²⁴.

Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye, hicreti sonucunda oluşturulan siyasi birliktelik, kısa bir süre içerisinde yapılan fetihler ile genişlemiş ve bölgede etkinliğini artırmıştır²⁵. 632 yılında başlayan dört halife döneminde, yarımada hakimiyet sağlanmıştır²⁶. 661 yılında dört halife dönemi sona ermiş ve 750 yılına kadar yarımada Emeviler hakimiyetinde kalmıştır²⁷. Bölge 750-1258 yıllarında Abbasilerin²⁸, 1171-1250 yıllarında Eyyubilerin²⁹, 1250-1517 yıllarında Memluklerin hakimiyetine girmiştir³⁰. Arap Yarımadası'nda hakimiyetini tesis eden Memluk Devleti ile Osmanlı Devleti arasında başlayan sınır çatışmaları ve mücadeleler bir neticeye ulaşamamıştır³¹. I. Selim döneminde var olan sorunların giderilmesi amacıyla Mısır seferi düzenlenmiştir. İlk olarak 1516 yılında Mercidabık savaşında yenilgiye uğrayan Memlukler³², 1517 yılında yapılan Ridaniye savaşıyla ikinci feda yenilgiye uğratıldı. Yapılan savaşlar neticesinde Arap Yarımadası ve Mısır, Osmanlı Devleti sınırlarına katıldı³³.

Osmanlı Devleti bölgede hakimiyetini sağladıktan sonra Arap Yarımadası'nın ve Mısır'ın yönetiminde de düzenlemeler yapmıştır. I. Selim adına 9 Nisan 1517 tarihinde

²² Ekrem Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, Bursa, 2020, s.123-126.

²³ Ömer Cide, "Hz. Peygamber'in Sasani Ve Bizans'ı Hedef Göstermesi", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 7, Sayı 14, Kilis, Aralık 2017, s.14.

²⁴ Tuba ERDOĞAN, "Modern Suudi Arabistan Devleti'nin Doğuşu (1914-1932)", (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 2006, s.2-3.

²⁵ Hasan BARLAK, Dini ve Siyasi Yönden Osmanlı Devleti İdaresinde Hicaz (1876–1909), (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Samsun, 2013, s.14-15.

²⁶ Mustafa Fayda, "Hulefâ-i Raşidin", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 18, s. 324-328.

²⁷ Mahmud Şakir, et-Tarihül İslami Elahd Elemevi, elmektabül İslami, Beyrut, 2000, s. 51-54.

²⁸ Emine Bitar, Tarihül Asr Elabbasi, Dimaşk Üniversitesi, Dimaşk, 1997, s. 1-2. (امينة بيطار، تاريخ العصر العباسي، جامعة دمشق، دمشق، 1997، ص1-2).

²⁹ Abdülmen'em Meced, ed-Devleh el-Eyyübiye fi Tarihü Mısır el-İslamiye, Darülfıkr elarabi, Kahire, s.7. (عبدالمنعم ماجد، الدولة الايوبية في تاريخه مصر الاسلامية، دار الفكر العربي، القاهرة، ص7).

³⁰ İsmail Yiğit, "Memlükler", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 29, s. 90.

³¹ Feridun M. Emecen, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600), İstanbul, 2016, s.189-191.

³² Nikolay İvanov, Osmanlı'nın Arap ülkelerini Fethi 1516-1574, (Çeviren: İlyas KEMALOĞLU, Rakhat ABDIEVA), Ankara, 2013, s.37.

³³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C.II, Ankara, 1995, s.289-290.

para bastırılıp yürürlüğe konulmuştur. Bölgede toprak sistemi ve idari yapı yeniden düzenlenerek Osmanlı hakimiyeti sağlanmıştır³⁴. Arap Yarımadası'nda Mekke emirlerinden Şerif Ebu'l-Berakat, oğlu Ebu Nümeyle ile Kabe'nin anahtarı, hediyeler ve tebrik mektuplarıyla Sultana gönderdi³⁵. Böylelikle Osmanlı Devleti Mekke ve Medine'nin yönetimini resmen üstlendi ve idari yapıda önemli bir değişikliğe gidilmemiştir³⁶. I. Selim İstanbul'a döndükten sonra Ebu'l-Berakat'a şeriflik beratı ve yüklü bir para göndermekle beraber Mekke'ye vali ve komutan olarak da tayin etti. Daha sonra Hicaz bölgesini eyalet haline getirip Habeş Beylerbeyliğine bağlayan Osmanlı Devleti karışıklık çıktığı dönemlerde zaman zaman Mısır Eyaleti'ne bağlamayı ihmal etmedi. Arap Yarımadası'nda Osmanlı Devleti'ne bağlı diğer emirlikler ise; Necd Vehabi Emirliği, Kuveyt Emirliği, Bahreyn Şeyhliği, Katar Şeyhliği, Hamdarat Emirliği ve Laçin Sultanlığıdır³⁷. I. Selim döneminden sonra tahta çıkan I. Süleyman döneminde Orta ve Güney Irak ile Yemen ele geçirilerek yarımada'nın fethi tamamlanmıştır³⁸.

Osmanlı Devleti bölgede Avrupalı devletlerin faaliyetleri nedeniyle Yemen ve çevresinde bulunan aşiretleri birleştirerek güçlü bir yapı oluşturmaya çalışmıştır. 1539 yılında Yemen ve Aden birleştirilerek güçlü bir beylerbeylik oluşturulmuştur. Bu tarihten itibaren Süleyman Paşa, Yemen'de beylerbeyliği örgütleyerek bölgede yerel sülalelerin özerkliği üzerinden sıkı bir denetim oluşturmuştur. Oluşturulan denetim üzerinden bölge Osmanlı Devleti'nin merkezîyetçi düzenine uygun hale getirilmeye çalışılmıştır³⁹.

Arap Yarımadası'nda bulunan eyaletlerin her birine kalabalık bir garnizon yerleştirilmiş ve birer vali, defterdar ve kadı atanmıştır. Bu bölgede eyalet gelirleri sipahilere tımar olarak dağıtılmamıştır. Bölgede bulunan valiler bütün askeri ve idari giderleri karşıladıktan sonra başkente her yıl "Salyane" denen sabit bir vergi

³⁴ Nikolay İvanov, Osmanlı'nın Arap ülkelerini Fethi 1516-1574, s.46-47.

³⁵ Işıl Işık Bostancı, "Suûdî Arabistan Krallığı'nın Resmen İlan Edilmesinden Önce Arabistan Bölgesi Ve Suûdîler", s.30-31. Ü. Gülsüm Polat, Türk – Arap İlişkileri Eski Eyaletler Yeni Komşulara Dönüşürken (1914-1923), Ankara, 2019, s.15.

³⁶ Feridun M. Emecen, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600), s.226.

³⁷ Işıl Işık Bostancı, "Suûdî Arabistan Krallığı'nın Resmen İlan Edilmesinden Önce Arabistan Bölgesi Ve Suûdîler", s.30-31.

³⁸ Jane Hathaway, Osmanlı Hakimiyetinde Arap Toprakları, (Çeviren: Gül Çağalı Güven), İstanbul, 2016, s.52.

³⁹ Halil İnalçık, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600), (Çeviren: Halil Berktaş), Cilt 1, İstanbul, 2009, s.392.

göndermiştir. Bu nedenle bu eyaletlere Salyaneli Eyalet denilmiştir⁴⁰. Bölgede bulunan salyaneli eyaletler ise Habeş, Bağdat, Basra ve Yemen'dir⁴¹. Arap Yarımadası'nda özel statüye sahip olan bir diğer bölge ise Mekke ve Medine'dir. Müslümanlar arasında kutsal kabul edilen bölgede tımar sistemi uygulanmamış ve vergi talep edilmemiştir. Osmanlı Devleti bölgeye her yıl hac ibadetinin yapıldığı dönemde Surre-i Hümayûn adıyla hazine göndermiştir. Padişahlar, padişah hanımları ve üst düzey devlet adamları bölgede çeşitli vakıflar kurarak, bölgenin gelişimine katkıda bulunmuşlardır⁴².

Osmanlı Devleti hakimiyetine giren Arap Yarımadası'nda farklı dönemlerde çeşitli sorunlarla da karşılaşmıştır. Bu sorunların başında ise bölgede huzursuzluğa ve Osmanlı Devleti'nin otoritesinin sarsılmasına sebep olan ayaklanmalardır. Farklı dönemlerde karşılaşılan büyük ayaklanmalar genellikle Mısır'da çıkmasına rağmen Arap Yarımadası'nda da benzer şekilde görülmektedir. İlk olarak görülen ayaklanmaların başında ise Yemen'de ortaya çıkan ve bölgede büyük sıkıntı oluşturan İmam el-Muhtar ayaklanmasıdır. 1566 yılının sonlarında başlayan ayaklanmanın bastırılması amacıyla 1567 yılında Kaptan-ı Derya Koca Sinan Paşa'nın bölgeye gönderilmiştir. Sinan Paşa'nın bölgeye yaptığı iki sefer sonucunda tam netice alınmamasına rağmen iki taraf ateşkes anlaşmasına razı olmuştur. 1572 yılında İmam el-Muhtar'ın ölmesi sonucunda bölgede beş oğlu arasında mücadele başlamıştır⁴³. Bölgede görülen bir diğer önemli isyan ise Vehhabi isyanıdır. Arap Yarımadası'nın ortasında bulunan Necd bölgesinde çıkan isyan hem dini karakter hem de bağımsızlık mücadelesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bölgede ortaya çıkan isyanların dışında var olan bir diğer sorun ise bedevi kabilelerin birbirleriyle olan mücadelesidir. Osmanlı Devleti bu kabileleri kontrol altında tutmak için uygulamış olduğu siyaset I. Süleyman dönemine kadar başarılı olarak sürdürülmüştür. Osmanlı Devleti'nin merkezi yapısının zayıflaması nedeniyle XVII. Yüzyılın sonlarından itibaren sıkıntıların artmasına neden olmuştur. Şehir merkezlerinde ve yol güzergahlarında ortaya çıkan asayiş sorunları ve kabilelerin birbiriyle olan mücadeleleri şiddetli bir şekilde artmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti

⁴⁰ Halil İnalcık, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600), (Çeviren: Ruşen Sezer), İstanbul, 2009, s.111.

⁴¹ Fahameddin Başar, Osmanlı Eyalet Tevcihatı (1717-1730), Ankara, 1997, s.5.

⁴² Mustafa Öztürk, "Arap Ülkelerinde Osmanlı İdaresi", *History Studies*, Cilt: 2, Sayı: Özel Sayı, 2010, s.334.

⁴³ Jane Hathaway, Osmanlı Hakimiyetinde Arap Toprakları, s.72.

aşiretlere karşı almış olduğu önlemlerde yetersiz kalması nedeniyle bu defa aralarında bir denge politikası oluşturma yoluna gitmiştir. Böylelikle Arap Yarımadası'nda hakimiyetini sürdüren Osmanlı Devleti, bölgeden hazineye kaynak sağladığı gibi ticaret yollarının güvenliğini de sağlamıştır⁴⁴.

3. Arap Yarımadası'nın Dini Yapısı

Arap Yarımadası tarihi süreçte farklı semavi dinlere ve pagan inançlarına ev sahipliği yapmıştır. Bölgenin ticari açıdan da hareketli olması çeşitli toplulukların inanç açısından etkilenmelerini sağlamıştır. Kuran-ı Kerim'de isimleri belirtilen peygamberlerin büyük bir kısmının bu bölgede olması ve son peygamberlerinde yine bu bölgeye gönderilmesi nedeniyle farklı inançların bölgede görülmesine neden olmuştur. Yahudilik, Hıristiyanlık ve özellikle İslamiyet'in yoğun görüldüğü bölgede ayrıca oluşan mezheplerde toplum içinde ayrışmalara neden olmaktadır⁴⁵. Ayrıca bölgede semavi dinlerin dışında inançlarda bulunmaktadır. Özellikle Mekke'de bulunan Kabe'nin içerisinde veya çevresinde dikili olan putlara Arap Yarımadası'nın farklı bölgelerinde yaşayan insanlar inanmaktaydı. Bölgede putlara olan bu inanç Mekke şehrine siyasi ve ekonomik katkıda sağlamaktaydı⁴⁶.

Bölgede putperestliğin ortadan kalkmasını sağlayan İslamiyet, aynı zamanda Yahudi ve Hıristiyanlık inancına mensup toplulukları da etkilemiştir. Böylelikle yarımada baskın bir yapıya ulaşan İslam dini, bu defa da kendi içerisinde ayrışmalar yaşayarak farklı fırkalara ayrılmıştır. Sünni ve Şii olarak ortaya çıkan fırkalar çeşitli gerekçeler ile kendi içlerinde de ayrım yaşamışlardır. Sünni fırkası içerisinde Hanbeli, Şafii, Hanefi ve Maliki mezhepleri yer alır. Bu dört mezhebe mensup Sünni Müslümanların oranı, dünyadaki toplam Müslümanların yaklaşık % 90 dır. Hanefi mezhebinin Irak, Suriye ve Lübnan'a kadar yayıldığını görüyoruz. Şafii mezhebi en çok Irak, Suriye, Lübnan, Hicaz, Ürdün, Yemen ve Umman'da yaygındır. Maliki mezhebi ise daha çok Arap Körfezi ülkelerinde kabul görmüştür. Ancak çok sayıda Şafii ve Selefi Arap'ın bu ülkelere göç etmesinden sonra durum değişmiştir ve bu mezhep

⁴⁴ Amy Singer, Kadılar, Kullar, Kudüslü Köylüler, (Çev. Sema Bulutsuz), İstanbul 2008, s. 43-44. Mustafa Öztürk, "Arap Ülkelerinde Osmanlı İdaresi", s.335.

⁴⁵ Mohammed Hamza İbrahim, "Eledyan Fi Şebhülcezira el-Arabiya Kabl el-İslam", *Mecelletü'l-Halij el-Arabi*, Basra, Cilt. 40, 1. Baskı, 2012, s.95-100.

⁴⁶ Abdurrahman Okuyan, "Arap Yarımadası'nda İslam Öncesi Dini Yapı", *İlahiyat*, Cilt: 1, Sayı:1, 2018, s.113-114.

bundan büyük ölçüde etkilenmiştir. Hanbeli ya da diğer adıyla Selefî mezhebine gelince, yarımada'nın ortasında, özellikle Necd bölgesinde daha fazla yayıldığı görülür⁴⁷.

Şii'lik, Arap Yarımadası'nda bulunan birkaç farklı bölgede resmi mezhep olmuştur. Şii fırkası da Sünnilik gibi kendi içinde birkaç mezhebe bölünmüştür⁴⁸. Bunlardan ilki, Irak, İran, Bahreyn ve Al-Ahsa bölgesi de dahil olmak üzere Basra Körfezi kıyılarında yaygın olan İsnâaşeriye mezhebidir. İkinci mezhep olan Zeydilik, Suudi Arabistan'ın güney bölgesinde, özellikle Yemen'de daha yaygın olarak görülür. İsmailiye mezhebi ise Fatımi Devleti döneminde ortaya çıkmış ve Arap Yarımadası'nın çeşitli bölgelerine (İran, Güney Irak, Yemen ve Suriye) yayılmıştır⁴⁹.

⁴⁷ Mehmet Ali Büyükkara, "İslam Kaynaklı Mezheplerin Ortadoğu'daki Coğrafi Dağılımı ve Tahmini Nüfusları", *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, Cilt 6, Sayı: 2, 2013, s. 348-349.

⁴⁸ Fouad Hamza, *Kalbu Ceziretül Arab, Mektebetül Sakafetül Diniye*, Kahire, 2002, s.95. (فؤاد حمزة، قلب جزيرة العرب، مكتبة الثقافة الدينية، القاهرة، 2002، ص.95.)

⁴⁹ Mehmet Ali Büyükkara, "İslam Kaynaklı Mezheplerin Ortadoğu'daki Coğrafi Dağılımı ve Tahmini Nüfusları", s. 322-337.

BİRİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ SUUD DEVLETİ (1744-1818)

1. Suudlar ve Vehhabiliğin Ortaya Çıkışı

Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yer alan Arabistan Yarımadası'nda ortaya çıkan Vehhabilik hareketi, Suudların vermiş olduğu destekle bölgede önemli bir sorun haline gelmiştir. Vehhabiliğin ortaya çıkışı ve toplumda yer edinmesinde, kendinden önce ortaya çıkan mezhepler ile benzer söylemlerde bulunması etkili olmuştur. Özellikle Hanbeli mezhebine dayalı veya yakın fetvaların yanında, İmam İbn Teymiyye'nin hükümleri de önemli yer tutmaktadır⁵⁰. İlk Muhammed bin Abdülvehhab tarafından ortaya konulan Vehhabi fırkası, zaman içerisinde bölgede yayılarak dini ve siyasi bir yapıya ulaşmıştır. Necd bölgesinde yaşayan Suudların, Hanbeli mezhebine bağlı olmaları, Vehhabilik fırkasının kendi aralarında kabul edilmesini kolaylaştırmıştır. Zaman içerisinde düşünce siyasi bir araç olarak da kullanılmasıyla Vehhabilik fırkası farklı bir alana taşınmıştır. Bölgede etkinliği çok fazla bulunmayan Suudlar, bu düşünce ile nüfuzunu arttırmış ve siyasi birlik oluşturma yoluna gitmiştir.

Tarihi süreçte el-Suud veya Suud ailesi, Arap Yarımadası'nda farklı dönemlerde etkin hale gelmiştir. Dört farklı dönemde tarih sahnesine çıkan Suud'lar, ilk olarak 1724-1814 tarihlerinde etkin halde görülmektedir. Bu dönemde Prenses Muhammed bin Suud el-Kabir, ilk Suudi Devleti'nin kurucusu olarak bilinmektedir. İkinci dönem ise Abdullah bin Suud'un emir olmasıyla başlamaktadır. 1814-1865 yıllarında Osmanlı Devleti'nin isteği üzerine Mehmed Ali Paşa kuvvetleri tarafından bölge hakimiyet altına alınmıştır. Üçüncü dönem ise 1865-1900 yılları arasında görülmektedir. Bu dönem Faysal bin Turki'nin hakimiyetiyle başlamış, Turki'nin ölümünden sonra ise oğulları taht mücadelesine girişmiştir. Taht mücadelesinden faydalanan Muhammed bin Reşid'in Necd bölgesini ele geçirmesiyle bu dönemde sona ermiştir. Dördüncü dönem ise Kral Abdülaziz bin Abdurrahman El-Faysal ile başlamaktadır. Kral Abdülaziz'in 1902 tarihinde bölgede siyasi birlik sağlamasıyla başlayan dönem günümüzde de devam etmektedir⁵¹.

⁵⁰ Fatih M. Şeker, *Osmanlılar Ve Vehhabilik*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2007, s.81-82.

⁵¹ Fouad Hamza, *Kalbu Ceziretül Arab*, Mektebetül Sekafetül Diniye, Kahire, 2002, s.326. (فؤاد حمزة، قلب) جزيرة العرب، مكتبة الثقافة الدينية، القاهرة، 2002، ص.326.

1.1. Suudların Ortaya Çıkışı ve Gelişmesi

Suudlar, Arap Yarımadası'nın en büyük kabilelerinden biri olan Anza kabilesi içerisinde yer alan Velad Ali kabilesindendir. Soy, Muhammed bin Mukrin bin Marhan'ın oğlu Suud'a kadar uzanmaktadır⁵². Ayrıca Muhammed b. Suud'un soyu Hz. Muhammed'in on sekizinci dedesi olan Nizar b. Ma'd b. Adnan ile soyu birleşmektedir⁵³. İlk ikametgahı Diriyah'da olan Marhan'ın oğlu Suud, zeki ve girişkenliğiyle tanınmaktaydı. Marhan'ın oğlu Suud, Diriyah'da emirliğini kurduktan sonra bölgede olan küçük vahaları kontrol altına aldı⁵⁴. 1725 tarihinde ölen Suud'un kurmuş olduğu emirlik dört çocuğuna miras olarak kalmıştır. Sinyen, Marhan, Muhammed ve Meşşari isimdeki dört kardeş, birlikte emirliğin gelişmesi ve güçlenmesi için gayret göstermişlerdir⁵⁵.

Sinyen bin Suud, Suud'un ordu lideri ve savaşlarda kahramanlığı ile bilinen en büyük oğludur. 1725'te babasının ölümünden sonra tahta geçmiştir. 1740'ta kardeşi Muhammed bin Suud, dini reformcu ve ünlü Vehhabi hareketinin kurucusu Şeyh Muhammed bin Abdülvehhab ile anlaşmıştır. Pek çok insan bu hareketi Selefi dininin reform hareketi olarak görmüştür. Muhammed bin Suud, bu hareketin koruyucusu ve destekçisi olarak, Sünnetin savunucusu olacağına, sapkınlıkları ve mitleri baskılayacağına söz vermiştir. Sinyen bin Suud'un 1747'de ölümünden sonra, herkes imamlik ve mutlak liderlik olarak Muhammed bin Suud'a bağlılık sözü vermiştir. Muhammed bin Suud ve Şeyh Muhammed bin Abdülvehhab, bu yeni anlayışı Diriyah ve komşu bölgelerde yaymışlardır. 1765'te İmam Muhammed bin Suud'un ölümüne kadar Necd bölgesinin tümüne hâkim olacak şekilde sınırlarını genişletmişlerdir⁵⁶.

Muhammed bin Suud'un vefatından sonra oğlu Emir Abdülaziz bin Muhammed bin Suud iktidara gelmiştir. Abdülaziz bin Suud, İbn Abdülvehhab'ın kızı ile

⁵² Abdullah bin Abdülmuhsin Ettürki, *Elmelik Abdülaziz Elsuud Umme fi Rajül*, Darülaasema, Riyad, 1999, s. 25. (عبدالله بن عبدالمحسن التركي، الملك عبدالعزيز آل سعود أمه في رجل، دار العاصمة، الرياض، 1999، ص 25).

⁵³ Mustafa Bostancı, "Suudi Arabistan Devleti'nin Kuruluşu Ve Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri (1926-1990)", s.37.

⁵⁴ Abdullah bin Abdülmuhsin Ettürki, *Elmelik Abdülaziz Elsuud Umme fi Rajül*, s. 25. (عبدالله بن عبدالمحسن التركي، الملك عبدالعزيز آل سعود أمه في رجل، ص 25).

⁵⁵ Salaheddin Muhtar, *Tarihul Memleketül Arabiya Essuudiye Fi Madiğıha Ve Hadıruha*, C.1, Dar Maktebetül Hayah, Beyrut, 1957, s. 33. (صلاح الدين مختار، تاريخ المملكة العربية السعودية في ماضيها وحاضرها، ج 1، دار مكتبة الحياة، بيروت، 1957، ص 33).

⁵⁶ Fouad Hamza, *Kalbu Ceziretül Arab*, s.327-330. (فؤاد حمزة، قلب جزيرة العرب، ص.330-327).

evlenmesiyle Vehhabi düşüncesini daha fazla benimseyip savunmuştur⁵⁷. Abdülaziz, Emirliği genişletmeye ve Vehhabi düşüncesi anlayışını Arap Yarımadası'nın kuzey bölgelerine yaymaya çalışmıştır. Bölgede bulunan El-Kasim, Bani Halid, Şamar, Al-Dhafir ve diğer komşu kabileler ile sürekli çatışma halinde bulunan Abdülaziz, hükümdarlığı boyunca hakimiyet alanını genişletmeye çalışmıştır. Yapmış olduğu mücadeleler neticesinde hakimiyet alanını Fırat Nehri kıyısından Sarhan vadisi'ne, Resû'l-Hayme ve Umman'a, Basra Körfezi'nden Hicaz ve Asir'e kadar genişletmiştir⁵⁸.

Emir Abdülaziz bin Muhammed bin Suud'un ölümünden sonra el-Kebir (en büyük) olarak ifade edilen Suud bin Abdülaziz bin Muhammed bin Suud başa gelmiştir. Suud bin Abdülaziz yapmış olduğu seferler neticesinde hakimiyet alanını en geniş sınırlara ulaştırmıştır. Suudlar bu dönem de güneyde Umman, Necran, Yemen ve Asir'e, kuzeyde Fırat kıyıları ve Suriye sınırlarına, doğuda Basra Körfezi'ne ve batıda Kızıldeniz'e kadar genişletmiştir. Suud bin Abdülaziz böylelikle Arap Yarımadası'nın büyük bir kısmını kontrol altına almıştır⁵⁹.

1.2. Vehhabiliğin Ortaya Çıkışı ve Gelişmesi

Diğer inançlarda olduğu gibi Hz. Muhammed'in ölümünden sonra da İslamiyet'te kendi içerisinde bölünmeler yaşamıştır. Dini yorumlamalar siyasi çıkarlar ile bütünleşmesi neticesinde ortaya çıkan fırkalar, zaman içerisinde birbirleriyle çatışma ortamlarına girerek köklü ayrılıklara gitmiştir. Farklı görüş ve söylemler nedeniyle oluşan ayrışma toplumları da doğrudan etkilemiştir. Yaşam tarzı başta olmak üzere birçok alanda İslami kaidelerin yorumlanması neticesinde oluşan farklılıklar, toplumlara zorunlu dayatmalar olarak yansımıştır. İslami kaidelerin yorumlanmasında genellikle İmam, Şeyh, Kadı vb. unvanlarla ortaya çıkan kişiler, yapmış oldukları yorumlamalar ile bu ayrılıkları ve dayatmaları artırmıştır. Bu hususta oryaya çıkan kişilerden biri de Muhammed bin Abdülvehhab ve söylemleriyle var olan Vehhabilik fırkasıdır.

Muhammed bin Abdülvehhab yaşamış olduğu bölgenin yaşam tarzına göre vermiş olduğu fetvalar neticesinde oluşan Vehhabilik zamanla halk arasında da karşılık

⁵⁷ Osman Demirci, "M. M. Futeyyih'in Necd El-İhvan Fırkası Veya Bugünkü Vehhabilik İsimli Eseri Işığında Necd İhvani Teşkilatı Ve Son Suûd Devletinin Kuruluşu", (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2013, s.5.

⁵⁸ Muhammed Fahd El-İsa, *ed-Diriyah Kaidetül Devletül Essuudiyetül Uğle*, Metebetül Ebikiyen, Riyad, 1995, s. 53-55. (ص53-55، 1995، الرياض، مكتبة العبيكان، الأولى، محمد فهد العيسى، الدرعية قاعدة الدولة السعودية الأولى، مكتبة العبيكان، الرياض، 1995، ص53-55)

⁵⁹ Fouad Hamza, *Kalbu Ceziretül Arab*, s.332-334. (ص334-332، 334-332، فؤاد حمزة، قلب جزيرة العرب، ص334-332)

bulmuştur. Düşünceleri temelde İmam Hanbeli ile benzer olan Muhammed bin Abdülvehhab, aynı zamanda İmam Teymiyye'nin de etkisi altında kalmıştır.

1.2.1. Muhammed bin Abdülvehhab'ın Hayatı

1703 yılında (1115 hicri) Arap Yarımadasındaki Riyad'ın kuzey batısında yer alan Necd-i Arîzi'ye bölgesine bağlı el-Uyeyne kasabasında dünyaya gelen Muhammed bin Abdülvehhab, Vehhabiliğin kurucusudur⁶⁰. Muhammed bin Abdülvehhab'ın babası Şeyh Abdülvehhab bin Süleyman, annesinin ismi bilinmemektedir. Fakat annesinin Şeyh Muhammed bin Azzaz el-Meşreki el-Vehibi et-Temimi'nin kızı olduğu bilinmektedir⁶¹.

Muhammed bin Abdülvehhab Hicaz'a gitmeden önce genç yaşta evlendiği ifade edilmekte ve ilerleyen yıllarda birkaç kez evlendiği tespit edilmektedir. Eşlerinden birinin el-Uyeyne Emir Osman bin Hamad bin Muammar'ın teyzesi olan Abdullah bin Muammar'ın kızı el-Cevhara olduğu bilinmektedir. Muhammed bin Abdülvehhab'ın diğer eşleri hakkında kaynaklarda bilgi yer almamaktadır. Bazı kaynaklar Muhammed bin Abdülvehhab'ın altı erkek ve iki kız çocuğu olduğunu ifade etmektedir. Fakat farklı kaynaklarda altı erkek ve altı kız çocuğu olduğuna dair bilgi yer almaktadır. Muhammed bin Abdülvehhab'ın oğulları da kendisi gibi dini konularda yetiştirmiş ve çeşitli makamlarda görev yapmışlardır. En büyük oğlu olan İbrahim, erdemli bir din bilim adamıydı. İkinci oğlu Abdülaziz ise Diriyah şehrini yıkılmasından yıllar sonra Osmanlı Devleti tarafından öldürülünceye kadar Necd'de kalmıştır. Üçüncü oğlu Abdullah, kadı olarak görev yapıp dini konularda ortaya çıkan sorunlarda çözümler ortaya koymuştur. Abdullah, isyan sürecinde İbrahim Paşa tarafından yakalanıp ve Mısır'a sürgün edilmiştir. Dördüncü oğlu ise dindarlığı ve dürüstlüğü ile bilinen Hasan'dır. Beşinci oğlu Hüseyin ise görme engelli olmasına rağmen kendini dini alanda geliştirmiş ve söz sahibi olmuş biridir. Hüseyin 1809'da Necd bölgesinde ortaya çıkan

⁶⁰ Zekeriya Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti*, TTK, Ankara, 1998, s.17. Mehmet Ali Büyükkara, *İhvandan Cuheymana Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, Klasik, İstanbul, 2020, s.39.

⁶¹ Muhammed Kemal Dahir, *Eddava el-Vehhabiye ve Eserühe fi el-Fikr el-İslami el-Hedis*, Darülselam, Beyrut, 2019, s.33-34. (محمد كمال ضاهر، الدعوة الوهابية وأثرها في الفكر الإسلامي الحديث، دار السلام، بيروت، 2019، ص33-34).

salgında ölmüştür. Altıncı ve son oğlu Ali'nin ise soyları günümüzde varlığı devam eden el-Muhammed soyu olarak bilinmektedir⁶².

Muhammed bin Abdülvehhab'ın kızları ise Salma, Safia, Fatima, Saadi, Aida ve Habiba olarak bilinmektedir. Bu kızlardan olan torunları Muhammed bin Abdülvehhab'ın yolunu takip ederek dini yayan ulema olarak hizmet etmişlerdir.⁶³

Çocukluk yıllarını Necd bölgesinde geçiren Muhammed bin Abdülvehhab yaşlılarından farklı bir çocuktur. Zamanının büyük bir kısmını fakih ve aynı zamanda kadı olan babası ile birlikte, bir bölümü medrese olarak kullanılan evlerinde geçirmiştir. Burası yalnızca bir ev değil aynı zamanda bilgi, yargı, inanç ve dini liderliğin önde geldiği bir eğitim yuvasıydı. Burada, daha önce de belirttiğimiz gibi Şeyh Muhammed'in kadı ve din âlimi olan babası Şeyh Abdülvehhab, din bilimlerine çok iyi hâkim olan abisi Süleyman, yine kadı olan amcası Şeyh İbrahim Bin Süleyman ve onun oğlu Abdurrahman bin İbrahim ile birlikteydiler⁶⁴.

Muhammed bin Abdülvehhab burada eğitim gören diğer talebelerle birlikte babası ve amcasından dini eğitim alıyor, İslam ilmi üzerine yoğunlaşıyordu. Ancak bu eğitim, medrese dışındaki saatleri de içerdiğinden yaşlılarından oldukça ileride bir dini bilgisi oluşmuştu. Muhammed bin Abdülvehhab on yaşlarında kuranı çok iyi okuyor ve küçük yaşına rağmen ezbere biliyordu. Aldığı eğitimin temeli İmam Ahmed ibn Hanbel'in ve İmam İbn Teymiyye mezheplerine ait fıkıh, hadis ve dil bilgisi kitaplarına dayanıyordu⁶⁵.

Muhammed bin Abdülvehhab ergenlik çağından sonra Kâbe'ye gitmiş ve hac görevini yerini getirmiştir. Orada Harem-i Şerif ulemalarından eğitim almıştır. Sonra da Medine'ye gidip bir süre orada yaşamıştır. Medine'de dönemin önde gelen isimlerinden Şeyh Abdullah bin İbrahim bin Saif al-Necdi ve Muhammad Hayat al-Sanadi'den de

⁶² Ahmed el-Kattan, Muhammed Tahir Ez-zeyn, *İmamü'tevhid Eşşeyh Muhammed bin Abdülvehhab*, Darüliman, İskenderiye, 2001, s.14-15. (احمد القطان، محمد طاهر الزين، امام التوحيد الشيخ محمد بن عبد الوهاب، دار الايمان، اسكندرية، 2001، ص14-15.)

⁶³ Hamad El-Jasir, el-Mar'a Fi Hayat eş-Şeyh Muhammed bin Abdülvehhab, Suudi Arabistan, s.10-28., Ahmed bin Abdullah El-Betli, Dor el-Mar'a Fi Hayat eş-Şeyh Muhammed bin Abdülvehhab, 2019, Erişim Tarihi: 24.09.2021, <https://majles.alukah.net/t176565/>

⁶⁴ Abdullah bin Abdulrahman el-Bassam, *Ulama Necd Hilal Samaniyet Kuruğun*, Darülasima, Riyad, 1998, s.159-161. (عبدالله بن عبد الرحمن البسام، علماء نجد خلال ثمانية قرون، دار العاصمة، الرياض، 1998، ص159-161.)

⁶⁵ Daniya Shakimanova, "Vehhabiliğin Kazakistan'a Yansıması", (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2019, s.17.

ayrıca eğitim almıştır⁶⁶. Sonrasında ise Muhammed bin Abdülvehhab, el-Uyeyne'den Irak'taki Basra şehrine gitmiş ve burada çeşitli ulemalar ile tanışmıştır. Bu süreçte bulunduğu bölgelerde insanlara Allah'ın birliğini anlatmış ve onları sünnete uymaya davet etmiştir⁶⁷.

Ancak onunla aynı fikirde olmayan bazı din adamları, Muhammed bin Abdülvehhab'ın çıktığı bu yolda ona engel olmak için her türlü baskıyı yaptılar ve onun Basra şehrini terk etmesine sebep oldular⁶⁸. Buradan ayrılan Muhammed bin Abdülvehhab Şam'a yol almak istemiş ancak maddi imkânsızlıktan dolayı Zübeyir şehrine gitmiştir. Sonra da Zübeyir şehrinden ayrıılıp el-İhsa bölgesine gitmiştir. El-İhsa bölgesinde bulunan ulemalar ile bir araya gelerek, onlara dini usuller hakkında bilgiler vermiştir. Muhammed bin Abdülvehhab'ın babası, dönemin emiri ile aralarındaki anlaşmazlık sebebiyle 1726 yılında el-Uyeyne şehrinden Hurimala şehrine yerleşip orada kadılık görevini sürdürmüştür⁶⁹. Bu sırada el-İhsa bölgesinden ayrılan Muhammed bin Abdülvehhab Hurimala'daki babasının yanına yerleşmiş ve babasının ölümüne kadar (1740) burada yaşamıştır. Babasının yanında olduğu dönemde dini alanda çalışmalarını ve davasıyla ilgili çabalarını devam etmiştir⁷⁰.

Muhammed bin Abdülvehhab bu süreçte dönemin emirleri ile hukuki konularda fikir ve bilgi paylaşımında bulunuyor, çeşitli suçlar ve faillerine uygulanacak cezaların artırılması konusunda onlara akılcı tavsiyelerde bulunmuştur. Emirler nezdinde saygın bir yer edinen Abdülvehhab, aynı zamanda yapmış olduğu öneriler ve tavsiyeler emirler tarafından kabul edilerek uygulamaya konulmuştur. Bu durum dikkat çekici bir boyuta ulaşması nedeniyle bazı kişilerin tepkisine neden olmuştur. Muhammed bin Abdülvehhab'ın artan şöhretinden dolayı yapılan baskılar ve tehditler artarak devam etmiş ve artık bölgede yaşamak imkânsız hale gelmişti. Hurimala'da var olan

⁶⁶ Aydın Bayram, "The Rise Of Wahhabi Sectarianism And Its Impact In Saudi Arabia", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum, Sayı. 42, 2014, s.248-249.

⁶⁷ Muhammed İsmail El-Mukadim, *Havatur Havle el-Vehhabiye*, Darültevhid, İskenderiye, 2009, s.28-29. (محمد اسماعيل المقدم، خواطر حول الوهابية، دار التوحيد، اسكندرية، 2009، ص.28-29), Abdülaziz abdullah bin Baz, *Siret Ve Davet el-İmam Muhammed bin Abdülvehhab*, Re'aset Elbahs Elilmi Ve elfetva, Riyad, 1991, s.20-34.

(عبدالعزیز عبد اللہ بن باز، سيرة ودعوة الامام محمد بن عبد الوهاب، رئاسة البحث العلمي والفتوى، الرياض، 1991، ص.20-34), Zekeriya Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti*, s.17.

⁶⁸ Mehmet Ali Büyükkara, *İhvandan Cuheymana Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, s.39.

⁶⁹ Osman Oral, "Hayderizade İbrahim Efendi'nin Vehhâbîlik Adli Makalesi", *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, VII/2 (Güz 2014), s. 81.

⁷⁰ Abdullah bin Abdulrahman el-Bassam, *Ulama Necd Hilal Samaniyet Kuruğun*, s.136-137.

sıkıntılardan dolayı ayrılmak zorunda kalan Muhammed bin Abdülvehhab, farklı şehirlere giderek düşüncelerini ortaya koymaya çalışmıştır. Fakat gittiği yerlerde de benzer şekilde kendisine karşı yapılan baskılar nedeniyle duramamış ve asıl memleketi olan el-Uyeyne'ye dönmüştür. El-Uyeyne'de Muhammed bin Abdülvehhab'ı şehrin emiri Osman bin Nassar bin Muammer karşılamıştır. Osman bin Nassar bin Muammer, Muhammed bin Abdülvehhab'ın düşüncelerine ve davasına ilk günlerden itibaren desteğini açık bir şekilde göstermiştir⁷¹. 1744 yılında gittiği Diriyah'da Emir Muhammed bin Suud'la anlaşarak Vehhabi Devleti'nin (Birinci Suud Devleti) temellerini atmıştır⁷².

Birinci Suud Devleti'nin fiili emiri olan Muhammed bin Abdülvehhab, babasının yerine geçen Abdülaziz bin Muhammed bin Suud ile sorun yaşamaya başlamıştır. Abdülaziz bin Muhammed bin Suud, iktidarında devlet işlerinin tamamını kendi idaresine alarak tek söz sahibi olmuştur. Abdülaziz bin Muhammed bin Suud'un iktidarı eline alması üzerine, Şeyh Muhammed bin Abdülvehhab kendini ibadete adayıp inzivaya çekilmiştir. Farklı söylemlere göre ise bu dönemde Şeyh Muhammed ile Prens Abdülaziz aralarında çıkan bir anlaşmazlık söz konusudur. Bunun sebebin de Abdülaziz'in Şeyh Muhammed bin Abdülvehhab'a gereken saygı ve ihtimamı göstermemesidir⁷³. Muhammed bin Suud'un çocukları ile siyasi alanda görüş ayrılıklarına düşen Muhammed bin Abdülvehhab 1792 yılında hayatını kaybetmiştir⁷⁴.

Muhammed bin Abdülvehhab, ortaya koymuş olduğu fikirleri, düşünceleri ve dini öğretilerini yaymak için çeşitli kitap ve risaleler yazmıştır. Abdülvehhab'ın yazmış olduğu eserlerden günümüze ulaşanlar, Kitabü'l-tavhid, el-Usul es-Salase, Mesaelü'l-jahiliya, Keşfeti'l-şubuhet, Mufid el-Mustefid Bekufri Tarekü'l-tavhid, el-Kavaidü'l-erbaa, Fadailü'l-islam, Fadlû'l-kuran, Edebü'l-meşşi İla-sallah, Magmooa Fi'l-hadis,

⁷¹ Abdullah bin Abdulrahman el-Bassam, *Ulama Necd Hilal Samaniyet Kuruğun*, s.136.

⁷² Yıldırım Deniz, "Orta Doğu'da Radikal Akımların Devletlerarası İlişkilere Etkisi: Selefilik-Vahhabilik Örneği", (Yalova Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), Yalova, 2016, s.41

⁷³ Yasin bin Ali, *Huruj El-Vehhabiye Ala El-Hilafetül Osmaniye*, Magalet Ez-Zeytune, Tunus, 2014, s.52-53. (ياسين بن علي، خروج الوهابية على الخلافة العثمانية، مجلة الزيتونة، تونس، 2014، ص 52-53).

⁷⁴ Michael Cook, "Muhammed bin Abdülvehhab", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt.30, İstanbul, 2005, s.492.

Ahadis Fi'l-fiten ve el-havadis, Usuleliman, el-Kebeir, Muhtasar Zad el-Miad, Muhtasar es-Sire, Muhtasar el-İnsaf ve Eşşarh Ekâbir'dir⁷⁵.

1.2.2. Necd Bölgesinin Sosyo-Ekonomik ve Dini Yapısı

Vehhabiliğin ortaya çıkıp yayıldığı Necd bölgesi klasik kaynaklarda, Arabistan yarımadasının sahil şeridini teşkil eden Tihâme üzerinde yükselen bölge veya yüksek kısımları Tihâme ve Yemen'e, alçak kısımları Irak ve Suriye'ye bakan büyük bir bölümü çöl olan geniş arazi için kullanılmaktadır. Büyük bir bölümü çöllerden oluşan bölgede çöl iklimi hakimdir. Üç tarafı çöller ile kaplı olan bölgede 1400 metreye varan dağlar da bulunmaktadır. Kuzey doğu istikametinde alçalan Necd bölgesinde yalnız ilkbaharda yeşillenen geniş vadiler bulunur. Bu vadiler boyunca orta Arabistan'ın ziraat alanları ve ulaşım yolları yer alırken aynı zamanda birçok yerleşim alanı da bulunmaktadır⁷⁶.

Bölgenin coğrafi yapısı ve iklim özellikleri insanların yaşamlarını oldukça güçleştirmektedir. Bölgenin en önemli sorunlarının başında gıda temini ve su ihtiyacının karşılanması gelmektedir. Bu ihtiyaçlarını gidermek amacıyla sürekli yer değiştirmek zorunda kalan bölge sakinleri, zorunlu olarak göçebe yaşamak zorunda da kalmıştır. Göçebe yaşam şeklini benimsemek mecburiyeti beraberinde çadır hayatı ve hayvancılığı da getirmiştir⁷⁷. Koyun, deve, at yetiştiriciliği ve avcılık ile uğraşan göçebe (bedevi) Araplar, ayrıca bölgede haydutluk yaparak geçimlerini sağlamaya çalışmışlardır. Özellikle insan kaçakçılığı (kadın ve çocuk) sıklıkla kaynaklarda rastlanmaktadır. Bu durum bölgede kabileler halinde yaşayan gruplar arasında sıklıkla çatışmalara ve kan davalarına da neden olmuştur. Necd bölgesinde bedevi (göçebe) gurupların yanında şehirli (hadari) guruplarda mevcuttur⁷⁸.

Bu dönemde birçok emirlik ve kabileye ayrılmış olan Necd bölgesi, emirler ve kabile şeyhleri tarafından idare edilmiştir. Her kabilenin başında bulunan şeyh, her türlü iç ve dış meselede söz sahibidir. Onun izni olmadan kimsenin herhangi bir karar alma

⁷⁵ Abdülaziz Zeyd er-Romî, Muhammed Biltegi, Seyd Hiceb, *Muelifat eş-Şeyh el-İmam Muhammed bin Abdülvehhab*, Mektebetü İbn Teymiyye, Suudi Arabistan, 2010, s.2-13. (عبدالعزیز زيد الرومي، محمد بلتاجي، سيد حجاب، مؤلفات الشيخ الإمام محمد بن عبد الوهاب، مكتبة ابن تيمية، السعودية، 2010، ص.2-13)

⁷⁶ Zekerîya Kurşun, "Necid Maddesi", *DİA*, Cilt:32, İstanbul, 2006, s.491.

⁷⁷ Mesut en-Nedevisi, *Muhammed bin Abdülvehhab*, Vezaret eş-Şe'un el-İslamiye Ve el-Evkaf Ve ed-Dava Ve el-İrşad, Riyad, 1999, 42-49. (مسعود الندوي، محمد بن عبد الوهاب، وزارة الشؤون الإسلامية والأوقاف والدعوة والإرشاد، الرياض، 1999، ص.42-49)

⁷⁸ Daniya Shakimanova, "Vehhabiliğin Kazakistan'a Yansıması", s.6.

yetkisi bulunmamaktadır. Kabilede içerisinde ortaya çıkan bir anlaşmazlıkta şeyhin hükmü geçerli olup, tarafları bağlamaktadır. Ayrıca şeyhler, vergileri ve vergi miktarlarını belirleyip tahsilatını da yapma hakkına sahiptir. Geniş yetkilere sahip olan şeyhler, bu yetkilerini kendi çıkarlarına kullanmaktan da geri durmamıştır. Özellikle kendi ailelerini gözetmişler ve kabile kuralları ile gelenekleri kendi çıkarları doğrultusunda kullanmışlardır. Bölge sakinleri şeyhleri bir otorite olarak kabul etmeleri ve kutsallaştırmaları, onların daha rahat hareket alanı sağlamıştır⁷⁹.

Necd bölgesinin bir diğer önemli meselesi ise Hz. Muhammed'den sonra inanç yapılarında meydana gelen değişimdir. Bölgenin tamamına yakını İslamiyet'i kabul etmelerine rağmen, zaman içerisinde insanların yaşam şekilleri, sıkıntıları, beklentileri doğrultusunda farklı davranışlara kaymışlardır. Geçmiş dönemlerde toplumda yer alan bazı batıl inançlar, fal ve büyü vb. gibi davranışların bölgede hızla arttığı görülmüştür⁸⁰. İnsanlar yaşamlarını sürdürmek amacıyla İslam hukukuna aykırı davranışlarda bulunmalarının yanında, dünya zevklerini tatmak ve sıkıntılarından kurtulmak amacıyla da bu tür davranışlara yönelmiştir. Sıkıntılarını gidermek amacıyla Allah'tan yardım istemek yerine taş, mezar, ağaç vb. nesnelere yönelmişlerdir. Bu durum özellikle dini taassup sahibi kişilerin dikkatini çekmiş ve bu tür davranışlarda bulunmanın doğru olmadığı yönünde uyarılarda bulunarak, insanların bu davranışlardan uzak durmalarına dair telkinde bulunmuşlardır⁸¹.

Necd bölgesinde bulunan topluluklar arasında Hanbeli mezhebi oldukça yaygındır. Mezhebin en önemli ilkeleri arasında inancın açıklığı ve saflığı yer almaktadır. İslamiyet'te yer alan emir ve yasakları doğrudan insanlara aktaran mezhep, batıl inançlara, tek tanrı inancının dışında var olan inanışlara doğrudan karşı çıkmaktadır. Toplumda oluşan farklı geleneksel İslam inancının doğasına aykırı olan yaklaşımlardan uzak durulması gerektiği aksi durumda ise insanların dinden çıkacağını ifade etmiştir⁸². Bölgede bulunan insanların kültürel ve dini bilgisinin yetersiz olması

⁷⁹ Emin Said, *Tarihül Devletü Es-Suudiye*, Dar El-Kitap El-Arabi, Beyrut, C.1, 1973, s.42. (أمين سعيد، تاريخ الدولة السعودية، دار الكتاب العربي، بيروت، مج1، 1973، ص42.)

⁸⁰ Hüseyin Helef Eşşeyh Hezazel, *Hayat Eşşeyh Muhammed bin Abdülvehhab*, Darülkutub, Beyrut, 1968, s. 41-42. (حسين خلف الشيخ خزعل، حياة الشيخ محمد بن عبد الوهاب، دار الكتب، بيروت، 1968، ص.41-42.)

⁸¹ Muhammed Kemal Dahir, *Eddava el-Vehhabiye ve Eserühe Fi el-Fikr el-İslami el-Hedis*, s.23-30. (محمد كمال ضاهر، الدعوة الوهابية وأثرها في الفكر الإسلامي الحديث، ص.23-30.)

⁸² Mustafa Çakır, "Din-Siyaset İlişkisi Bağlamında Suudi Arabistan Ve Vehhabilik", (Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü), Antalya, 2016, s.12.

Hanbeli mezhebine inanların sayısını artırmasını sağlamıştır. Muhammed bin Abdülvehhab'ın ortaya koymuş olduğu fetvaların Hanbeli mezhebi kaideleriyle örtüşmesi hali hazırda var olan gurupları daha kolay etkilenmesini sağlamıştır. Bölge sakinlerinin yeterli inanç ve kültür bilgisinin bulunmaması nedeniyle Vehhabiliğin toplumda yayılışında etkili olmuştur⁸³.

Necd bölgesinde nüfuzunu artıran Muhammed bin Abdülvehhab, öncelikle toplumda bulunan sorunlar hakkında görüş ve düşüncelerini dile getirmiştir. İslam inancıyla uyuşmayan davranış ve söylemler hakkında insanlara sürekli uyarılarda bulunan Abdülvehhab, toplumun İslam inancına uygun bir hale gelmesi için çaba göstermiştir. İlk dönemlerinde yumuşak bir dil ve üslup kullanan Abdülvehhab, zamanla sert söylem ve katı uygulamaların olması yönünde fetvalar vermiştir⁸⁴.

1.2.3. Vehhabiliğe Karşı Olumlu ve Olumsuz Tepkiler

Vehhabilik hareketi ile yayılmaya çalışılan yeni fikir ve düşünceler Arap Yarımadasında önemli bir yer edinmiştir. Düşüncenin yayılması ve uygulama alanı bulması amacıyla bölgede faaliyet gösteren Muhammed bin Abdülvehhab, olumlu tepkilerin yanında olumsuz tepkiler ile de karşılaşmıştır. İnsanların yaşam tarzları hakkında verdiği fetvalar ile müdahale edip, alışıla gelen inançların yasaklanması bazı kesimlerde ciddi eleştiri ve dirençlere neden olmuştur.

Necd bölgesinde bulunan kabilelerde dini, siyasi, coğrafi ve sosyolojik nedenlerden dolayı İslamiyet'e aykırı davranışlar yaygınlaşmıştır. İnsanlar arasında dini konular saptırılmış, Allah'ın dışında var olan varlıklardan medet umma ve çeşitli kubbe, kabir ve ağaçların kutsallığına inanılmaya başlanmıştır⁸⁵. Muhammed bin Abdülvehhab ilk dönemlerinde vermiş oldukları fetvalar toplumda ılımlı karşılanmıştır. Fakat daha sonra uygulanan katı yaptırımlar toplumda ilk etapta bir soğuma daha sonrasında karşı duruşa neden olmuştur. Bunun nedeni ise toplumda var olan inanışların Muhammed bin

⁸³ İbrahim Bin Osman es-Semennodi, *Saadetül Darin Fi er-Radü Ala el-Ferkatyn el-Vehhabiye Ve Mukelidetü ez-Zahiriye*, Darül Hulud, Kahire, C.1, 2009, s. 49-50.

⁸⁴ Mesut en-Nedevi, *Muhammed bin Abdülvehhab*, s. 52-54. (مسعود الندوي، محمد بن عبد الوهاب، ص 52-54), H. Ezber Bodur, "Vahhabi Hareketi Ve Küresel Terör", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kahramanmaraş, Sayı 2, 2003, s.7-8.

⁸⁵ İsmail Ahmed Yagi, *ed-Devleh el-Osmaniya Fi Tarih el-İslam el-Hadis*, Elabikan, Riyad, 1998, s. 29. (اسماعيل احمد ياغي، الدولة العثمانية في التاريخ الاسلامي الحديث، العبيكان، الرياض، 1998، ص.29).

Abdülvehhab ve taraftarlarının olayları abartarak ifade etmesinden kaynaklanmaktadır. Bunda amaç başlatmış oldukları hareketi haklı çıkarmak olmuştur⁸⁶.

Muhammed bin Abdülvehhab'ın vermiş olduğu fetvalara karşı toplumda bir muhalif yapı da oluşmuştur. Muhalefet, Abdülvehhab'ın ifade ettiği toplumdaki çok tanrı inancı, bidatler ve sihir vb. söylemlerin gerçek dışı ve abartılı olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Vehhabilerin, Necd bölgesinde yaşayan Müslümanları, kadıları, imamları vs. kafir ilan edip öldürmüşlerdir. Bu durum toplumda infial oluşturmuş ve Vehhabi düşüncesini savunanlara karşı muhalefetin artmasını sağlamıştır⁸⁷. Vehhabilik hareketine muhalif olan ve harekete karşı çıkanlar üç gruptan oluşmaktadır. Bunlar halk, alimler ve düşünürler ve bölgede bulunan emirler ile idarecilerdir⁸⁸.

Vehhabiliğe karşı oluşan muhalefet ise iki kısma ayrılmaktadır. Bunlar doğrudan muhalifler ve dolaylı muhalefet edenlerdir. Doğrudan muhalif olanlar Muhammed bin Abdülvehhab'ın vermiş olduğu fetvalara karşı çıkanlar ve düşüncelerini olduğu gibi ifade edenlerdir. Bunların muhalefetinin en önemli nedeni ise Muhammed bin Abdülvehhab'ın vermiş olduğu fetvaların sert, acımasız ve abartılı olmasıdır. Diğer muhalif grup ise ilk başlarda Muhammed bin Abdülvehhab'ın vermiş olduğu fetvaları kabul edip savunmuştur. Fetvaların toplum içerisinde sert uygulamalara zemin hazırlaması ve haksızlıkların oluşmasını neden olmasından dolayı yapılanları kabul etmeyip düşünceden uzaklaşmışlardır. Bu hareketin en önemli reddedicilerinden biri de Muhammed bin Abdülvehhab'ın ağabeyi Süleyman bin Abdülvehhab idi. Kardeşinin, Müslümanların canına ve malına kastetmek için dini konuları kendi lehine kullanma yöntemine itiraz etmiştir⁸⁹.

Muhammed bin Abdülvehhab sahip olduğu katı kişiliği nedeniyle olaylar karşısında sert tepkiler vermiştir. Vermiş olduğu fetvalarda ve mesajlarında kullandığı sert söylemler nedeniyle pek çok kişi kendisinden uzaklaşmıştır. Bölgede bulunan

⁸⁶ Sabrina Buayşe, Essraa Elvehhabi Elosmani Ve Sukut Eddewlah Elsuudiya Elula, Oklymuhand Olhaj Üniversitesi, Boweyra, 2017, s. 27-29.

⁸⁷ Sabrina Buayşe, Essraa Elvehhabi Elosmani Ve Sukut Eddewlah Elsuudiya Elula, Oklymuhand Olhaj Üniversitesi, Boweyra, 2017, s. 29-32.

⁸⁸ Ahmed el-Kâtip, *el-Fikr el-Siyasi el-Vehhabi*, Mektebit Medbuli, Kahire, 2009, s. 31-33. (احمد الكاتب، الفكر السياسي الوهابي، مكتبة مدبولي، القاهرة، 2009، ص. 31-33.)

⁸⁹ Abdullah El-Salih El-Useymin, Tarihül Memleketül Arabiyetü Es-Suudiye, Mekteket El-Abikan, Riyad, C.1, Baskı. 13, 2005, s. 79-81. (عبدالله الصالح العثيمين، تاريخ المملكة العربية السعودية، مكتبة العبيكان، الرياض، ج.1، ط.13، ص. 79-81.)

şeyhler ve alimlere göndermiş olduğu mektuplarda onları küçümseyip azarlamıştır. Hatta şeyh ve alimlerin İslam'ı ve tektanrıcılığı bilmediğini iddia etmiştir. Ayrıca bölgede bu kişileri değersizleştirip etkinliğini artırmak amacıyla tümünü kafir ilan etmiştir⁹⁰.

Abdülvehhab'ın ağabeyi Süleyman bin Abdülvehhab, kardeşinin insanları kafir etmesinin doğru olmadığını, vermiş olduğu fetvaların yanlış olduğunu ve bu yoldan dönmesi gerektiğini bildirmesi için kardeşine bir elçi göndermiştir. Muhammed bin Abdülvehhab abisinin isteğini kabul etmemiş ve abisinin gönderdiği elçi Solomon'u öldürmüştür⁹¹. Süleyman bin Abdülvehhab bunun üzerine "Es-Savaiku'l-İlahiyye fi'r-Redd ale'l-Vehhabiyye" adlı reddiye yazmıştır. Ayrıca farklı dönemlerde ve bölgelerde Vehhabilik karşıtı olan reddiyelerde yazılmıştır⁹².

Necd bölgesinde İslam adına vermiş olduğu fetvalar ile üzerine tepki toplayan Muhammed bin Abdülvehhab'a bir tepki de şeyh ve alimlerden gelmiştir. Bunlar Abdülvehhab'ın birçok davranışı tekfir olarak ifade edip, karşılığında öldürülmeleri hususunda vermiş olduğu fetvaları doğru bulmamışlardır. Şeyh ve alimler tekfirin birçok aşama ve biçime sahip olduğunu ve Abdülvehhab'ın insanlar için tekfir genellemesinde bulunmasının yanlış olduğunu ifade etmişlerdir⁹³. Bazı insanların büyücülüğe yönelmesinin, kutsamalar ve mezar ziyaretleri için yaptıkları davranışların aslında inançlarının azaldığının, basiretlerini kaybettiklerinin göstergesi olduğunu belirtmiş ancak onları öldürme, yağma ve tekfirle değil, erdem ve bilgelikle yönlendirmek gerektiğini vurgulamışlardır⁹⁴.

Vehhabiliğe karşı bir diğer tepki ise Osmanlı Devleti tarafından gösterilmiştir. 28 Temmuz 1794 tarihli hükümde Osmanlı Devleti, Vehhabiliği toplumda fitne ve fesat olarak ortaya çıkan bir mezhep olarak kabul etmiştir. Bölgede Vehhabiliğin yayılmasından rahatsız olan Osmanlı Devleti bunun durdurulması için bölgede bulunan

⁹⁰ Ahmed bin Zeyni Dehlan, *Ed-Durar Es-Sünniye Fil-Rad Ala El-Vehhabiya*, Dımişk, Dar Gar-Hira, Baskı.1, 2003, s. 133-134. (احمد بن زيني دحلان، الدرر السنية في الرد على الوهابية، دمشق، دار غار حراء، ط.1، 2003، ص.133-134).

⁹¹ Süleyman bin Abdülvehhab, *Es-Sevaik El-İlahiya Fil-Rad Ala El-Vehhabiya*, İhlas Vakfı, Baskı. 3, İstanbul, 1979, s. 5. (سليمان بن عبد الوهاب، الصواعق الإلهية في الرد على الوهابية، اخلاص وقي، ط. 3، اسطنبول، 1979، ص.5).

⁹² Muhammed Mücahid Dünder, "Vehhabilikte Tevhid ve Şirk", (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2006, s.110-111.

⁹³ Tekfir; İslami jargonda bir insana dinden çıkma suçlamasında bulunmak.

⁹⁴ Muhammed Mücahid Dünder, s.103-104

Bağdat valisi aracılığıyla Muhammed bin Abdüllaziz'i uyarmıştır. Uyarıda bölgede huzursuzluğa neden olabilecek davranışlarda bulunmaması istenmiş ve kendi yandaşlarının da hac vazifesinin yapmasına izin verilmiştir⁹⁵.

1.2.4. Vehhabiliğin Ortaya Çıkmasını Etkileyen Nedenler

Muhammed bin Abdülvehhab ve Suudların birlikte hareket etmesi Vehhabi isyanını hazırlamıştır. İsyanın ortaya çıkmasını etkileyen bu birlikteliğin yanında siyasi, idari, dini ve iktisadi nedenlerde yer almaktadır. Bu nedenlerin bazıları isyanın başlamasında doğrudan rol oynarken, bir kısmı ise isyan sürecinde daha etkili olmuştur. Vehhabilik isyanının ortaya çıkması ve büyümesinde siyasi etkenlerin başında bölgede oluşan otoritedeki zayıflık olmuştur. Osmanlı Devleti bu dönemde batıda yapmış olduğu savaşlarda almış olduğu yenilgiler ve toprak kayıpları giderek artmaktadır. İdarede düzenin sağlanamaması yeniçerilerin, idari görevlilerin ve bölgelerinde güç kazanan yerel beylerin isyanları, Arap Yarımadası'nda var olan sorunların kökten giderilmesini engellemiştir. Ayrıca Muhammed bin Abdülvehhab, Osmanlı Devleti'ni de dini anlamda doğru bulmadığını ve topraklarının Osmanlı Devleti tarafından gasp edildiğini ifade etmiştir⁹⁶.

Siyasi alanda oluşan boşluk Arap kabileleri arasında kendini göstermiştir. Bölgenin içerisinde bulunduğu sıkıntılı durum bu dönemde artarak devam etmiştir. Özellikle Necd bölgesinde kabileler arasında var olan yağma faaliyetleri Osmanlı Devleti'nin almış olduğu önlemler ile giderilmeye çalışılmıştır. Fakat bu dönemde hem otoritenin zayıflaması hem de Muhammed bin Abdülvehhab'ın kendi gibi düşünmeyen toplulukları kafır etmesi ve mallarının helal olduğunu ifade etmesi bölgede suç ve yağma olaylarını artırmıştır. Böylelikle kendisine yandaş oluşturmaya çalışan Muhammed bin Abdülvehhab bu konuda başarılı olmuş ve isyanın geniş alanlara yayılmasını sağlamıştır⁹⁷.

Dini alanda etkili söylem geliştiren Muhammed bin Abdülvehhab, bölgede bulunan bazı adetlerin tekfir olduğunu ifade etmiştir. Özellikle bölgede kutsal sayılan

⁹⁵ Hatt-ı Hümayun: 56704.

⁹⁶ Mustafa Çakır, "Din-Siyaset İlişkisi Bağlamında Suudi Arabistan Ve Vehhabilik", s.20.

⁹⁷ Hasan İbn Ali es-Sakkaf, *Es-Selefiye El-Vehhabiye Afkaruha Ve Guzuruha Et-Tarihiye*, Dar El-İmam Er-Ravas, Beyrut, Tarihsiz, s.44-45. (حسن علي السقاف، السلفية الوهابية افكارها وجذورها التاريخية، دار الامام الرواس، بيروت، ص.44-45.)

ağaç, taş ve kabir gibi yapıların artması, sahte evliyaların ortaya çıkması, büyü, fal, vb. davranışların yaygınlaşması belirli dini gurupları da rahatsız etmiştir⁹⁸. Muhammed bin Abdülvehhab bu tür davranışlarda bulunanların kafir olduğu ve canları ile mallarının helal olduğuna dair fetva vermesi yağma ile geçimini sağlayan kabileler arasında memnuniyet oluşturmıştır⁹⁹. Ganimet elde etmek amacıyla saldırılara ve talana katılan guruplar arasında hızla yayılan Vehhabilik düşüncesine böylelikle katılımında artmıştır¹⁰⁰.

1.2.5. Vehhabilik İsyanının Başlaması Ve Gelişmesi

Vehhabilik fırkasının kurucusu olan Muhammed bin Abdülvehhab, ilk olarak tek tanrıcılık söylemleriyle toplumda yer edinmeye çalışmıştır. Allah'ın bir olduğunu onun dışında herhangi bir nesneye veya yapıya tapılamayacağını ifade etmiştir. Abdülvehhab söylemleriyle toplumda yer edindikten sonra çok tanrıcılık ile doğrudan mücadele aşamasına geçmiştir. Bu dönemde toplumda farklı nesnelere tapmanın yanlış olduğu ve bunun yerine tek tanrı inancının olması gerektiğini ifade etmiştir. Üçüncü olarak tekfir dönemine geçilmiştir. Toplumda İslam inancının gerekliliği dışında var olan tutum ve davranışları tekfir olarak belirtmiştir. Bu tür insanlarla mücadeleyi sert ve acımasız sürdüren Abdülvehhab, bu insanların öldürülmesi yönünde fetvalar vererek katı bir tutum sergilemiştir. Bu süreçte bölgede etkinliğini artıran ve Suud Emiri ile yapmış olduğu anlaşma ile gücünü artıran Muhammed bin Abdülvehhab, bu defa mücadeleyi savaş meydanlarına taşımıştır. Dini hakimiyetin yanında siyasi hakimiyeti de sağlamak adına Suudlar ile hareket eden Abdülvehhab, düşüncesinin yayılması adına bu defa bölgede kılıç gücüyle varlığını göstermiştir¹⁰¹.

Muhammed bin Abdülvehhab Uyeyne şehrinde kendisine karşı başlatılan muhalefet nedeniyle bölgeden ayrılmak zorunda kalmıştır. 1744 yılında Diriyah şehrine geçen Abdülvehhab, burada bulunan Suud Emiri Muhammed bin Suud ile bir anlaşma yapmıştır. Anlaşmaya göre Abdülvehhab'ın başlatmış olduğu hareketin yayılmasına

⁹⁸ Abdülfatah Hasan Abuaila, *Muhadarat Fi Tarih El-Devletül Es-Suudiyetül Ule*, Darülmarrîh, Oman, 1991, s. 20-23. (23-20 ص، 1991، عمان، دار المريخ، عمان، 1991، ص 20-23.)

⁹⁹ Sabrine Buayşe, "Es-Seraa El-Vehhabi El-Osmani Ve Sukut Ed-Devle Es-Suudiye El-Ule (1744-1818)", (Akli Muhamnd Olhaj Sosyal Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), Bouire, 2017, s. 28. (صبرينة بوعيشة، الصراع الوهابي العثماني وسقوط الدولة السعودية الاولى، جامعة أكلي محند اولحاج كلية العلوم الاجتماعية والانسانية مذكرة ماجستير، البويرة، 2017، ص.28.)

¹⁰⁰ Mediha Derviş, *Tarih Ed-Devle El-Arabia Es-Suudiye Hatta Er-Rub' El-Evvel Min El-Karn El-İşrin*, Darülsuruk, Riyad, 1980, s.33. (مدیحه درویش، تاریخ الدولة العربية السعودية حتى الربع الاول من القرن العشرين، دار الشروق، الرياض، 1980، ص.33.)

¹⁰¹ Mustafa Çakır, "Din-Siyaset İlişkisi Bağlamında Suudi Arabistan Ve Vehhabilik", s. 24.

Suudlar yardım edecek, karşılığında ise Arap Yarımadası'nın siyasi kontrolü Suudlar da kalacaktır¹⁰². Ayrıca Suud Emiri Muhammed bin Suud, Abdülvehhab'a iki şart koşturmuştur. Bunların birincisi yardımı neticesinde başarılı olması durumunda Muhammed bin Abdülvehhab'ın kendilerini terk etmemesi. İkincisi ise hasat zamanı kendisine bağlı kabilelerden aldığı haracın toplanmasına karşı çıkılmamasıydı. Muhammed bin Abdülvehhab bu şartları kabul etmiş ve Vehhabilik hareketi silahlı mücadele dönemine geçmiştir¹⁰³.

Vehhabi isyanı ile beraber başlayan Birinci Suud Devleti, dini yayılışın yanında hakim oldukları sınırların genişlemesine de önem vermişlerdir. İlk olarak Osman bin Muammer yönetiminde bulunan Uyeyne bölgesini ele geçirmiştir. Muhammed bin Suud, Uyeyne Emiri Osman bin Muammer'den Riyad Emiri Deham bin Davas'a karşı Dalaka Savaşı'na kendi yanında katılıp yardım etmesini istemiştir. Ancak Osman bin Muammer'in bunu reddetmesi üzerine Muhammed bin Suud, 1750 yılında onu öldürtmüş ve Uyeyne bölgesini Suudi Devletine bağlanmıştır¹⁰⁴. Vehhabilik fırkasının bölgede yayılması Muhammed bin Abdülvehhab ve Birinci Suud Devleti'nin bölgede yayılmasını da kolaylaştırmıştır. 1751 yılında Hurimala bölgesinde bulunan Hurimala'da Vehhabilik insanlar arasında yayılmış ve Birinci Suud Devleti'nin himayesine girmeyi kabul etmişlerdir. Fakat Hurimala bölgesinde bulunan topluluklar bunu reddederek karşı çıkmışlardır. Gösteri ve tepkilerin artması üzerine Muhammed bin Suud, oğlu Abdülaziz'i büyük bir orduyla tüm Hurimala bölgesini kontrol etmesi için göndermiş ve bölgenin tamamını kendine bağlamıştır.

Muhammed bin Suud bir sonraki hedefi ise Riyad bölgesi olmuştur. Riyad Emiri Deham bin Davas, Suudlar ile sorun yaşamakta ve birbirlerine olan düşmanlıkları farklı dönemlerde çatışmalara dönüşmüştür. Yirmi yedi yıl süren bu mücadelenin yanında Deham bin Davas, Vehhabilik düşüncesine de karşı çıkmış, Muhammed bin Abdülvehhab'ın vermiş olduğu fetvaları reddetmiştir. Muhammed bin Suud ile Riyad Emiri Deham bin Davas arasında meydana gelen çatışmalardan sonra birden fazla antlaşma da imzalanmıştır. Genellikle antlaşmaları bozan taraf olan Riyad Emiri Deham

¹⁰² İsmail Akdoğan, Rıdvan Kalaycı, "Suudi Arabistan'da İhyacı Hareketler Olarak Sahve ve Vehhabilik", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Cilt. 1, Sayı. 1, Mayıs 2014, s. 166.

¹⁰³ Zekeriya Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti*, s.22-23.

¹⁰⁴ Sabrine Buayşe, "Es-Seraa El-Vehhabi El-Osmani Ve Sukut Ed-Devle Es-Suudiye El-Ule (1744-1818)", s. 42. (ص.42، 2017، صبرينة بو عيشة، الصراع الوهابي العثماني وسقوط الدولة السعودية الاولى، 2017، ص.42).

bin Davas, son olarak Delm bölgesi Emiri olan Zeyd İbn Zemel ile ittifak kurmuş ve antlaşmayı bozarak Suudlar üzerine yeniden saldırıda bulunmuştur. Davas, Suud Devleti'nin sınırları içerisinde bulunan Menfuha bölgesine saldırmış ve ele geçirmiştir. Bunun üzerine harekete geçen Abdülaziz bin Suud, Riyad üzerine sefer düzenlemiş ve Riyad Kalesini kuşatmıştır. Yapılan saldırılar neticesinde kale duvarları yıkılarak bölge kontrol altına alınmıştır. Riyad'ın kontrol altına alınmasından sonra Abdülaziz bin Suud, bölgenin tamamını ele geçirmek amacıyla Deham'a yönelmiştir. Deham bölgesine yapılan saldırı neticesinde bölge tamamen ele geçirilmiş ve Birinci Suud Devleti sınırlarına dahil edilmiştir¹⁰⁵.

Muhammed bin Suud tarafından ele geçirilen bir diğer bölge ise Sedir'dir. Vehhabilik düşüncesi bölge halkı tarafından kabul görmemiş ve şiddetle reddedilmiştir. Kendilerine karşı var olan tepkileri yok etmek ve bölgeyi ele geçirmek isteyen Suudlar, 1751 – 1764 yılları arasında askeri seferlerde bulunulmuştur. Son olarak bölgeyi tamamen kontrol altına almak isteyen Muhammed bin Suud, oğlu Abdülaziz'i güçlü bir ordu ile bölgeye göndermiştir. Abdülaziz bin Muhammed bin Suud, ilk olarak Sedirde bulunan Celajal bölgesine doğru yönelmiştir. Burada meydana gelen şiddetli çatışmalar neticesinde Celajal halkını ağır bir yenilgiye uğratmış ve bölgeyi ele geçirmiştir. Celajal bölgesini ele geçiren Abdülaziz bin Muhammed bin Suud, daha sonra Sedir bölgesinde bulunan Houta, Canoubia, Ravda, Tavim, Dahla, Avda ve Harmah bölgelerini saldırmış ve Birinci Suud Devleti sınırlarına katmıştır¹⁰⁶.

Suudilere ve Vehhabiliğe karşı olan bir diğer bölge ise kuzey kabilelerinin yaşamış olduğu Kasim ve çevresidir. Kasim bölgesinin emirliğini sürdüren Hucailan ailesinde başlayan iktidar çekişmesi, emirliği savunmasız bırakmıştır. Bu durumu fırsata çevirmek isteyen Suudlar, Kasim bölgesine Abdülaziz bin Muhammed bin Suud komutasında askeri sefer düzenlemiştir. Riyad'ın ele geçirilmesinden iki yıl sonra gerçekleşen sefer ile el-Kasim bölgesini ve çevresinde bulunan bütün kabileleri ele geçirmiştir¹⁰⁷. 1790 yılında Emir Abdülaziz bin Muhammed bin Suud bu defa Cebel

¹⁰⁵ Mediha Derviş, *Tarih Ed-Devle El-Arabia Es-Suudiye Hatta Er-Rub' El-Evvel Min El-Karn El-İşrin*, s.30. (مدیحه درویش، تاریخ الدولة العربية السعودية حتى الربع الأول من القرن العشرين، ص.30).

¹⁰⁶ Hüseyin bin Ebi Bakr bin Gannam, *Tarihu İbn Gannam*, Darelslusiya, Riyad, 2010, C.2, s. 114. (حسين بن أبي بكر بن غنم، تاريخ ابن غنم، دار التوثيق، الرياض، ج.2، ص.66-67).

¹⁰⁷ Abdülfatah Hasan Abuaila, *Muhadarat Fi Tarih El-Devle Es-Suudiye El-Ula*, Darülmarrih, Oman, 1991, s. 89. (عبد الفتاح حسن ابو عيلة، محاضرات في تاريخ الدولة السعودية الأولى، دار المريخ، عمان، 1991، ص.89).

Şammar bölgesine sefer düzenlemiştir. Yapılan sefer neticesinde Cebel Şammar bölgesi ele geçirilerek Birinci Suud Devleti'ne bağlanır¹⁰⁸.

Vehhabilik İdeolojisinin Necd bölgesinde hızla yayılması üzerine Birinci Suudi Devleti, Necd bölgesi dışındaki alanlara da yayılmak ve genişlemek konusunda karardır. Necd bölgesinin dışında ilk olarak güneye yönelen Suudlar, ilk olarak Necran ve Ahsa bölgesine yönelmiştir. Emir Abdülaziz bin Muhammed bin Suud, ilk olarak Necran bölgesine bağlı Kazla kabilesine sefer düzenlemiştir. Meydana gelen çarpışmalarda seksen Yemenli erkeğin öldürülmesi üzerine, Yemen halkı Necran Valisi Hasan bin Hibetullah'tan Suudlara karşı yardım istemiştir. Necran Valisi Hasan bin Hibetullah, Beni Halid kabilesinin başı olan Uair bin Duji ile Suudlara karşı birlikte savaşmak için anlaşma yapmıştır. Hibetullah ve Duji kuvvetleri 1764 yılında Hair bölgesine saldırarak bölgeyi kuşatma altına alırlar. Hair bölgesinin kuşatıldığını haber alan Abdülaziz bin Suud, Diriyah kuvvetlerini hazırlatıp Hibetullah ve Duji kuvvetleri üzerine gönderir. Hair bölgesine kendi kuvvetleriyle de hareket eden Abdülaziz bin Suud, Diriyah kuvvetlerinin Hibetullah ve Duji karşısında yenilgiye uğradığı haberini alır. Alınan yenilgi üzerine Abdülaziz bin Suud, Necran Valisi Hasan bin Hibetullah ile anlaşma imzalamak zorunda kalır¹⁰⁹.

Suudların Necd bölgesi dışında mücadele ettiği bir diğer bölge ise Ahsa'dır. Beni Halid ailesi tarafından yönetilen Arid bölgesinde Vehhabiliğe karşı oluşan tepki artarak devam etmiştir. Vehhabiliğe sempati duyanların artması nedeniyle Arid'de bulunan ulemanın da bu hususta önlemler almasına neden olmuştur. Vehhabiliği haricilik, sapkınlık ve kafirlikle itham etmişlerdir¹¹⁰. Ahsa bölgesinde ticaretin gelişmiş ve bölgenin önemli gelir sağlayan limanlara sahip olmasından dolayı Suudlar bölgede hakimiyet kurmak istemişlerdir. Bu isteklerinin bir diğer nedeni ise Ahsa Emiri Süleyman bin Muhammed bin Beni Halid'in bölgede diğer emirler ile olan mücadelesidir. Bu durumu fırsata çevirmek isteyen Abdülaziz bin Suud'un oğlu Suud bin Abdülaziz, 1783-1792 yılları arasında Ahsa bölgesine seferler düzenlemeye başlamıştır. Suud bin Abdülaziz, lusafa'nın doğusunda meydana gelen Sitt savaşıyla

¹⁰⁸ Abdülfatah Hasan Abuaila, *Muhadarat Fi Tarih El-Devle Es-Suudiye El-Ula*, s. 90. (عبد الفتاح حسن ابو عيلة، محاضرات في تاريخ الدولة السعودية الاولى، ص.90.)

¹⁰⁹ Hüseyin bin Ebi Bakr bin Gannam, *Tarihu Ibn Gannam*, s. 66-67. (حسين بن ابي بكر بن غنام، تاريخ ابن غنام، ص.66-67.)

¹¹⁰ Zekeriya Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti*, s.25.

Ahsa Emiri Süleyman bin Muhammed bin Beni Halid'i mağlup etmiştir. Suud bin Abdülaziz, kazanmış olduğu bu savaşla Beni Halid kuvvetlerini dağıtmış ve Ahsa'ya girip hakimiyeti altına almıştır¹¹¹. Böylelikle kıyı kesimine ulaşan Birinci Suud devleti, ticaret yoluyla ihtiyaçlarını karşıladığı gibi bölgeden ekonomik güç de elde etmiştir. Arap körfezinde hakimiyetini artırmak ve Vehhabilik düşüncesiyle bölgede yayılmak amacıyla bu defa Katar'ı hakimiyeti altına almaya yönelmiştir. Suud bin Abdülaziz ticaretin aktif olduğu Katar'ı ele geçirmek amacıyla 1793 yılında İbrahim bin Afaisan'ın komutasında bölgeye asker sevk etmiştir. İbrahim bin Afaisan, Katar'a bağlı Yusufiya, Fariha ve Huvaila'yı ele geçirerek, Birinci Suud Devleti hakimiyetine dahil etmiştir¹¹². Katar'ı kendisine bağlayan Suudlar, Bahreyn'de ortaya çıkan karışıklığa müdahil olmuşlardır. Bölge yönetiminde söz sahibi olan el-Halife ailesi, 1801 tarihinde Maskat bölgesi Emiri Sultan bin Ahmed'in denizden yapmış olduğu saldırı ile karşı karşıya kalmıştır. Saldırı neticesinde zor durumda kalan el-Halife ailesi, Sultan bin Ahmed'e karşı Suud bin Abdülaziz'den yardım istemiştir. Suud bin Abdülaziz, İbrahim bin Afaisan komutasında bölgeye askeri birlik sevk etmiştir. 1810 yılında İbrahim bin Afaisan, Emiri Sultan bin Ahmed'i mağlup etmiştir. El-Halife ailesi yapılan yardım üzerine Suud Devleti'nin hakimiyetini tanımıştır¹¹³.

Suudların hakimiyet kurmak istediği bir diğer önemli bölge ise el-Sabah ailesi yönetiminde bulunan Kuveyt'tir. 1718 yılında Osmanlı Devleti'ne bağlılığını bildirmesi üzerine Kuveyt'in yönetimine sahip olan el-Sabah ailesi, bölgede önemli bir güç haline gelmiştir. Ticaretin yoğun olduğu Kuveyt ve çevresinde var olan zenginlik Suudların ilgisini çekmiştir¹¹⁴. Emir Suud bin Abdülaziz ele geçirilmesi amacıyla bölgeye 1793 tarihinde asker sevk etmiştir. Sefer neticesinde bölgeye hakim olamayan Suudlar, sefer esnasında yapmış oldukları yağmalar ile çok miktarda ganimet elde etmiştir. Bölgenin zenginliği ve stratejik önemi Emir Suud bin Abdülaziz'in 1804 tarihinde bölgeye ikinci bir askeri sefer düzenlemesini sağlamıştır. Sefere bizzat katılan Emir Suud bin

¹¹¹ Munir El-Aglani, *Tarih Elbelad Elarabiya elsuudiya-Eldawla Elsuudiya El-Ula*, C.1, Riyad, 1993, s. 79-85. (منير العجلاني، تاريخ البلاد العربية السعودية-الدولة السعودية الأولى، الرياض، ج1، 1993، ص. 79-85.)

¹¹² Sabrine Buayşe, "Es-Seraa El-Vehhabi El-Osmani Ve Sukut Ed-Devle Es-Suudiye El-Ule (1744-1818)", s. 51. (ص. 51.) (صبرينة بو عيشة، الصراع الوهابي العثماني وسقوط الدولة السعودية الأولى (1744-1818)، ص. 51.)

¹¹³ Muhammed bin Halifa Et-Taai, *El-Tuhfa En-Nebhaniya Fi Ec-Cezira El-Arabiya*, Dar İhya El-Ulum, Beyrut, 1999, s. 137. (محمد بن خليفة الطائي، التحفة النبھانية في الجزيرة العربية، دار احياء العلوم، بيروت، 1999، ص. 137.)

¹¹⁴ Abdülmelik Halaf Et-Temimi, *Abhas fi Tarih El-Kuveyit*, Dar Kırtas, Kuveyt, 1998, s. 24. (عبدالمك خلف التميمي، ابھاس في تاريخ الكويت، دار قرطاس، الكويت، 1998، ص. 24.)

Abdülaziz, Kuveyt halkının direnişini görmesi üzerine seferden geri dönmek zorunda kalmıştır¹¹⁵.

Umman ve kıyılarında yaşayanlar arasında Vehhabiliğin yaygınlaşması üzerine bölge idarecileri ile Suud Devleti arasında 1797 yılında bir anlaşma imzalanmıştır. Yapılan anlaşmaya göre Umman ve çevresinde bulunanlar Vehhabi öğretisini tanıyacak ve Suud Devleti'ne vergi ödeyecektir¹¹⁶.

1.2.6. Vehhabiliğin Kutsal Bölgelerde Yayılması

Muhammed bin Abdülvehhab döneminde Vehhabilik öğretileri Arap Yarımadası'nda Hicaz ve Irak sınırına kadar yayılmıştır. Sünni akaide aykırı söylemleri ve Suudların bölgede hakimiyet kurma emelleri nedeniyle bölgede Vehhabiliğe karşı oluşan tepkiler artmış ve önlemler alınmaya çalışılmıştır. Vehhabilik karşısı verilen fetvalar ve yapılan uyarılar ile netice alınamaması üzerine ilk askeri hareket Mekke Şerifi Galip ibn Müsait tarafından gerçekleştirilmiştir. Askeri birlikler ile Diriyah şehrini ele geçirmeye çalışan Galip ibn Müsait, büyük bir mağlubiyete uğramıştır. Seferin başarıya ulaşmaması üzerine Galip ibn Müsait, birlikleriyle Hicaz'a geri çekilmek zorunda kalmıştır¹¹⁷.

Galip ibn Müsait'in başarısız olması Vehhabiliğin bölgede daha etkin hale gelmesine neden olmuştur. Bu durum Mekke Şerifleri ve bölgede bulunan ulema ve emirlerin Osmanlı Devleti'nden yardım talebinde bulunmasına neden olmuştur. Yardım edilmemesi durumunda Vehhabiliğin ve Suud hakimiyetinin bölgede artacağını ve Mekke'nin istila edileceğini bildirmişlerdir. Osmanlı Devleti'ne benzer uyarılar Bağdat Valisi Süleyman Paşa ile Şam ve Sayda Valisi Cezzar Ahmed Paşa tarafından da yapılmıştır. Yapılan şikayetler ve talep edilen yardım istekleri üzerine İstanbul'da bir Meşveret Meclisi toplanmıştır. Toplantıda Vehhabi hareketinin siyasi boyutundan ziyade dini tarafı üzerinde durulmuştur. Osmanlı Devleti bölgeden farklı guruplardan Vehhabilik hakkında görüşler de almıştır. Üç kısma ayrılan görüşlerin ilki, Vehhabiliğin

¹¹⁵ Abdülaziz Er-Raşid, *Tarih Elkuveyit*, Mektebet Elhayah, Beyrut, 1978, s. 115. (عبدالعزیز الراشيد، تاريخ الكويت، مكتبة الحياة، بيروت، 1978، ص.115).

¹¹⁶ Hasan bin Gemel bin Ahmed Er-Riki; Abdullah El-Salih El-Useymin, *Lem'-Eşşehab Fi Siirit Muhammed bin Abdülvehhab*, Darülmelik Abdülaziz, Riyad, 2005, s.141-142. (حسن بن جمال بن احمد الريكي، حققه؛ عبدالله الصالح العثيمين، لمع الشهاب في سيرة محمد بن عبد الوهاب، دار الملك عبدالعزيز، الرياض، 2005، ص.141-142).

¹¹⁷ Abdülfatah Hasan Abuaila, *Muhadarat Fi Tarih El-Devle Es-Suudiye El-Ula*, s. 57. (عبد الفتاح حسن ابو عيلة، محاضرات في تاريخ الدولة السعودية الاولى، ص.57).

herhangi bir sorun teşkil etmediğidir. İkinci görüş ise Vehhabiliğin haricilikle benzerlik taşıdığı ve üçüncü görüş ise olayın Galip ibn Müsait ile Suud ailesi arasında var olan bir sorun olduğu yönündedir¹¹⁸.

Osmanlı Devleti bölgede Vehhabi hareketine karşı tedbir almak amacıyla öncelikle Bağdat Valisi Süleyman Paşa'nın Diriyye üzerine sefere çıkmasını istemiştir. İlk başlarda çeşitli bahaneler ile sefere çıkmayı erteleyen Süleyman Paşa, 1792 yılında Suud saldırılarının Hille'ye ulaşması üzerine Kethüdası Ali Paşa komutasında beş bin kişilik bir orduyu Ahsa üzerine göndermiştir. Ali Paşa ilk etapta Ahsa'ya kadar olan bölgeyi ele geçirmiş ve Ahsa'ya girerek kontrolü ele geçirmiştir. Ahsa'dan sonra Hufuf kasabasına hareket eden Ali Paşa, buradaki direnişi aşamamış ve bölgeye gelen Suud bin Abdüllaziz'in kuvvetlerine karşı yenilgiye uğramıştır. Osmanlı kuvvetlerine karşı almış olduğu galibiyet neticesinde Suudlar bölgede hakimiyetlerini artırmış, kendilerine muhalif olan gurupları da ortadan kaldırmıştır. Bölgede hakim güç olmaya başlayan Suudlara katılımlarda artmıştır¹¹⁹.

Bölgede hakimiyetini etkili bir şekilde ihdas eden Vehhabiler, Sünni ve Şii mezhebine bağlı topluluklar ile mücadelesine fıkırsel ve silahlı olarak devam ettirmiştir. 1800 yılında Şii mezhebine bağlı olan Haza'il aşiretinden bir gurup, kutsal mekanları ziyaret amacıyla Kerbela yakınında bulunan Necef şehrine gelmiştir. Haza'illi gurup ile bölgeye ticaret amacıyla gelen Vehhabi tüccarlar arasında başlayan tartışma, daha sonra çatışmaya dönüşmüştür. Çatışmalarda üç yüz civarında Vehhabinin öldürülmesi ve idam edilmesi bölgede gerginliği artırmış ve yeni çatışmaların önünü açmıştır¹²⁰. Çatışmaları haber alan Bağdat Valisi Süleyman Paşa'ya, bölgede gerginliğin artmaması amacıyla önlem almaya çalışmıştır. Süleyman Paşa, olaylara karışan Haza'il aşiretine mensup kişileri yakalatmış ve Vehhabilerin durumu bahane ederek olay çıkarmalarını engellemeye çalışmıştır. Fakat Süleyman Paşa'nın almış olduğu önlemler işe yaramamış ve Vehhabiler durumu bahane ederek Şiiler üzerine harekete geçmiştir¹²¹.

¹¹⁸ Zekeriya Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti*, s.29-30.

¹¹⁹ Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Cilt:7, Der-Saadet, 1309, s.31., Abdülfatah Hasan Abuaila, *Muhadarat Fi Tarih El-Devle Es-Suudiye El-Ula*, s. 41-43. (عبدالفتاح حسن ابو عيلة، محاضرات في تاريخ الدولة السعودية الاولى، ص.41-43).

¹²⁰ Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Cilt:7, s. 166.

¹²¹ Zekeriya Kurşun, *Necid Ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti*, s.33.

Vehhabilerin Irak'a yönelmesinin farklı sebepleri de vardır. Bağdat Valisi Süleyman Paşa bölgede düzeni sağlamak amacıyla bölgede bedevi aşiretler ve eşkıyalar ile mücadeleye girişmiştir. Bu dönemde Süleyman Paşa'nın otoritesini reddeden Suk-ul Şuyuh'un Müntafik aşiretinin lideri Şeyh Tuvani, çok sayıda bedevi ve Memlûklüyü yanına almıştır. Şeyh Tuvani girişmiş olduğu mücadelede Süleyman Paşa'ya yenilmesi üzerine, Vehhabilere sığınmıştır. Necd ve çevresinde kuraklık ve çekirgelerin görülmesi üzerine halkın ve hayvanların ihtiyacını karşılamak üzere Güney Irak'a saldırılara başlamıştır¹²².

Şiiler için kutsal sayılan Gadir (Matem) gecesine Kerbela'da bulunan erkek çocukları önceden hazırlanmış ve bunların bir kısmı ise kutlamalara katılmak amacıyla erkenden Necef şehrine gitmiştir. Kutlamaları fırsat bilen Vehhabiler, Şiilerden intikam almak amacıyla 1802 tarihinde askeri birlikler ile Kerbela'ya saldırmıştır. Saldırı esnasında kadın, erkek ve çocuk demeden birçok kişiyi öldüren Vehhabiler, buldukları değerli eşyaların tamamını da yağmalamışlardır¹²³. Ayrıca Vehhabiler, öğretileri nedeniyle bölgede bulunan kutsal sayılan yapıları ve mezarları tahrip etmişler, İmam Hüseyin'in mezarının kubbesini de yıkmışlardır¹²⁴.

Vehhabilerin yapmış oldukları baskın haberini alan Süleyman Paşa, Kethüdası Ali Paşa'yı bölgeye göndererek, şehrin etrafına surlar ve kaleler inşa etmesini emretmiştir. Ayrıca Vehhabilerin yeni saldırılarına karşı Ali Paşa'dan Necef şehrinde bulunan kıymetli eşyaların Bağdat'a taşınmasını da emretmiştir. Süleyman Paşa'ya yapılanların intikamının alınması amacıyla yapılan baskılar üzerine Kâb, Şammar ve Müntefik kabilelerinden toplanan adamlar ile bir ordu oluşturulmuştur. Diriyah üzerine gönderilen bu birlikler, yenilgiye uğrayıp geri çekilmiştir. Ağustos 1802 tarihinde vefat eden Bağdat valisi Süleyman Paşa'nın yerine Ali Paşa geçmiştir¹²⁵. Ali Paşa'nın

¹²² Stanford J. Shaw, Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu, (Çeviren: Hür Güldü), İstanbul, 2008, s.288-291.

¹²³ Ali Kamil Es-Serhen, "El-Gezv El-Vehhabi Li-Kerbela Ve Tehdidehü Ln-Necef Ve El-Hille", Megelit Camiet Kerbela El-İlmiyye, Sayı. 4, Cilt 14, 2016, s.57. (علي كامل السرحان، "الغزو الوهابي لكربلاء وتهديده للنجف والحلة"، مجلة جامعة كربلاء العلمية، مج 14، العدد4، 2016، ص57)

¹²⁴ Hüseyin bin Ebi Bakr bin Gannam, *Tarihu İbn Gannam*, Darelslusiya, Riyad, C.1, 2010, s. 257-258. (حسين بن أبي بكر بن غنام، تاريخ ابن غنام، دارالثوثة، الرياض، ج.2، ص.257-258) Muhammed Fahd El-İsa, *ed-Diriyah Kaidetül Devletül Essuudiyetül Uğle*, s. 74-75. (محمد فهد العيسى، الدرعية، قاعدة الدولة السعودية الأولى، ص.74-75)

¹²⁵ Abdulgevad El-Kidar, *Tarihü Kerbela Ve Ha'ir El-Hüseyin*, Matbaa Numan, Necef, 1967, s.233-239. (عبدالجواد الكلدار، تاريخ كربلاء وحائر الحسين، مطبعة نعمان، نجف، 1967، ص.233-239)

azmettirdiği, Kuzey Irak'tan gelen Osman isimli şahıs, Abdülaziz bin Suud'u camide namaz kılarken öldürmüştür¹²⁶.

Abdülaziz bin Suud'un öldürülmesi üzerine yerine el-Kebir olarak ifade edilen Suud bin Abdülaziz geçmiştir¹²⁷. Mekke Şerifi Galip ibn Müsait, Vehhabi hareketine karşı mücadele etmeye çalışsa da pek başarı sağlayamamıştır. Vehhabiler ile mücadelede meydana gelen çatışmalarda zayıflayan Galip ibn Müsait, 1803 yılında Suudların Mekke'ye yöneldiklerine dair haberlerin çıkması üzerine Taif'te bulunan birlikleri Mekke'ye çekmiştir. Taif'in savunmasız kalmasını fırsat bilen Vehhabiler, hiçbir direnişle karşılaşmadan şehre girmiştir. Taif şehrini yağmalayan Vehhabiler, ayrıca tekkeleri, zaviyeleri, kabirleri, türbeleri vs. şirk ve bid'at gerekçesiyle yıkmıştır¹²⁸. Bölgede genel af ilan Vehhabiler, fakirlere ve alimlere zekat vermiştir. Ayrıca bölge halkı büyük camilerde toplanmış, burada Vehhabi ilkeleri ve davranış kuralları okunmuş ve bu ilkelere bağlı kalacaklarına dair ant içmeye zorlanmıştır¹²⁹.

Taif'in, Vehhabilerin eline geçmesi ile Mekke'nin işgalinin önünde herhangi bir engel kalmamıştır. Galip ibn Müsait'in Mekke'ye geçmesi ise Vehhabiler için burayı bir hedef haline getirmiştir. Suud b. Abdülaziz, Taif'in ele geçirilmesinden sonra Mekke'nin fethi için hazırlıklara başlamıştır. İlk olarak civar belde ve kabile halklarından oluşan bir ordu hazırlayan Suud b. Abdülaziz, Taif'e gelerek Osman bin Muzâyifi'nin kuvvetleriyle birleşmiştir. Akik ordusu ile bölgesine gelen Suud b. Abdülaziz, hac mevsimin başlaması nedeniyle burada beklemeye başlamıştır. Galip ibn Müsait, hac mevsimi nedeniyle bölgeye gelen Şam, Mısır ve Kuzey Afrika hacılarının, Mekke'yi savunmak için kendisine yardım edeceğini beklemektedir. Fakat hac mevsimi sonrası hacıların geri dönmesi nedeniyle Mekke'yi savunma planı boşa çıkan Galip ibn Müsait, Mekke'den ayrılmak zorunda kalmıştır. Galip ibn Müsait, ailesi, eşyaları ve askerleri ile Cidde'ye çekilmiş ve Mekke tamamen savunmasız kalmıştır. Bu arada Suud b. Abdülaziz, Meğâsil mevkiine gelerek umre için ihrama girmiş ve 30 Nisan

¹²⁶ Osman bin Beşr, Unvan El-Magd Fi Tarihü Necd, Daret El-Melik Abdülaziz, Riyad, 4. Baskı, 1982, s.264. ، (عثمان بن بشر، عنوان المجد في تاريخ نجد، داره الملك عبدالعزيز، الرياض، الطبعة الرابعة، 1982، ص.264.) Zekeriya Kurşun, *Necid Ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti*, s.35.

¹²⁷ Zekeriya Kurşun, *Necid Ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti*, s.34.

¹²⁸ Daniya Shakimanova, "Vehhabiliğin Kazakistan'a Yansıması", s.24-25.

¹²⁹ Stanford J. Shaw, Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu, s.396.

1803 tarihinde Mekke'yi savaşımadan ele geçirmiştir¹³⁰. Mekke'den sonra Cidde'ye yönelen Suud b. Abdülaziz, bölgeye düzenlediği saldırılarda başarı sağlayamayarak geri dönmüş ve bu defa Medine'ye yönelmiştir¹³¹.

Mekke'yi işgal eden Vehhabiler burada bulunan sahabeye ait evleri ve kutsal sayılan yapıları yıkmış, bölgeyi yağmalamıştır. Ayrıca salât-ı selâm getirmeyi, Cuma hutbelerinde Osmanlı padişahlarının isimlerinin okunması ve onlara dualar edilmesini ve sahabiler için dua edilmesini yasaklamıştır. Muhammed b. Abdülvehhab'ın "Keşfu's-Şubuhât" isimli eserinin, Vehhabi öğretilerini içermesi nedeniyle halka anlatılması ve öğretilmesi istenmiştir¹³².

Mezhep farklılığından kaynaklanan nedenlerden dolayı mezhep imamlarının her birinin ayrı namaz kıldırması yerine tek bir imamın namaz kıldırması emredilmiştir. Ayrıca çubuk, tütün, esrar, nargile vb. içilmesi ile satranç ve tavla gibi oyunların oynanması, ipekli elbise giymek yasaklanmış, saz çeşidinden ne varsa toplatılıp yakılmıştır. Kahvehaneler kapatılmış, her türlü eğlence yasaklanmıştır¹³³.

Suud b. Abdülaziz, Mekke'yi ele geçirdikten sonra bu defa diğer kutsal şehir olan Medine'yi ele geçirmek için faaliyetlere başlamıştır. Medine'ye giden yollar üzerinde bulunan kendisine bağlı kabilelere kaleler yaptırarak, şehrin bağlantısını kesmiştir. Medineliler, bulundukları bu zor durum karşısında Osmanlı Devleti'nden yardım talep etmiş fakat yardım alamamıştır¹³⁴. Suud b. Abdülaziz, ihtiyaçlarını karşılayamayan Medine halkına, kendisine biat etmeleri durumunda kimseye karışmayacağını bildirmiştir. Taif'te meydana gelen olayların kendi başlarına gelmesinden korkan Medine halkı, Suud b. Abdülaziz'in şartlarını kabul etmiş ve Medine'yi savunmadan teslim etmiştir (Haziran 1805)¹³⁵. Mekke'de meydana gelen olaylar Medine'de de meydana gelmiştir. Kutsal kabul edilen mekanların yıkılmasının

¹³⁰ Bekir Altun, "Selefilik-Vehhabilik Ve Türkiye'deki Faaliyetleri", (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2015, s.33.

¹³¹ Zekeriya Kurşun, *Necid Ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti*, s.41.

¹³² Selda Güner, *Osmanlı Arabistanı'nda Kıyam Ve Tenkil Vehhabi-Suudiler (1744-1819)*, Tarih Vakfı yurt yayınları, İstanbul, 2013, s. 147.

¹³³ Daniya Shakimanova, "Vehhabiliğin Kazakistan'a Yansıması", s.26.

¹³⁴ Kevser Değirmenci, "Vehhabi İsyanının Bastırılmasında Ve Sonrasında Mekke Muhafızı Hasan Paşa'nın Faaliyetleri", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:49, 2016, s.149.

¹³⁵ Mehmet Ali Büyükkara, *İhvandan Cuheymana Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, s.39.

yanında, Vehhabiler Hz. Muhammed'in türbesini de yıkmak istemişlerdir. Türbe halkın ricası üzerine yıkılmamış, fakat içerisinde bulunan değerli eşyalar yağmalanmıştır¹³⁶.

Suud b. Abdülaziz, Mekke'de az bir kuvvet bırakarak Medine'ye doğru harekete geçmiştir. Bu durumu fırsat bilen Galip ibn Müsait ve Cidde Valisi Şerif Paşa, iş birliği yaparak Mekke'yi ele geçirmek amacıyla harekete geçmiştir. Zayıf bir mukavemet ile karşılaşan Galip ibn Müsait, 25 günlük kuşatmadan sonra Mekke'yi yeniden ele geçirmiş, yakalanan Vehhabileri ise idam etmiştir¹³⁷. Galip ibn Müsait, Suud b. Abdülaziz ile anlaşarak birbirlerinin hakimiyet bölgelerini kabul etmişlerdir. Mekke'de Galip ibn Müsait, Cidde gümrüğünde, Vehhabilerden vergi alınmamasını da taahhüd etmek zorunda kalmıştır¹³⁸.

Bölgede hakimiyetini artıran Birinci Suud Devleti, Yemen, Şam ve hatta Filistin'e kadar olan bölgeyi kontrolü altına almıştır¹³⁹. Suud veya Vehhabilerin bölgede var olan faaliyetleri Osmanlı Devleti tarafından takip olunmakta ve gelişmelerden rahatsız olunmaktadır. Suudların ilerleyişinin durdurulması ve isyanın sonlandırılması amacıyla valiler görevlendirilmesine rağmen bir sonuç alınamamıştır. Valiler, bölgenin coğrafi ve iklim yapısı ayrıca Suudların hızlı ilerleyişi nedeniyle kendilerine gönderilen emirleri bir sebeple yerine getirmemişlerdir. Bu durum ise Suudların daha kolay ve pervasız hareket etmesini sağlamıştır.

Osmanlı Devleti doğrudan müdahalede de bulunmamıştır. Bunun en önemli nedeni ise devletin içerisinde bulunan sorunlardır. III. Selim döneminde Nizam-ı Cedid dönemi ile başlayan yeniliklerin sürdürülmesi çabasının yanında çıkan isyanlar Osmanlı Devleti'nin hareket alanını da kısıtlamıştır. Ayrıca Osmanlı – Rus mücadelesi ve İngiltere ile başlayan sıkıntılar nedeniyle III. Selim'in Vehhabi isyanına doğrudan müdahalesini tamamen engellemiştir¹⁴⁰. Bölgeye müdahale edemeyen Osmanlı Devleti, Mısır'da yeni bir yapılanmaya giden Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'dan isyanın

¹³⁶ Es-Seyyid Farag, *Hurub Muhammed Ali*, Tevvekül, Kahire, 1945, s.48-49. (السيد فرج، حروب محمد علي، مطبعة التوكّل، القاهرة، ص.48-49.)

¹³⁷ Ömer Aslan, "Eyüp Sabri Paşa'nın Tarih-i Vehhabiyan Eseri Işığında Osmanlı Mütefekkirlerinin Vehhabilik Telakkisi", (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2019, s.60

¹³⁸ Zekeriya Kurşun, *Necid Ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti*, s.41.

¹³⁹ Emin Said, *Tarihül Devletü Es-Suudiye*, s.75-76. (أمين سعيد، تاريخ الدولة السعودية، ص.75-76.)

¹⁴⁰ Kevser Değirmenci, "Mustafa Nâili Paşa'nın Hayatı ve Girit Valiliği", (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora tezi), İstanbul, 2013, s.27-28, Mehmet Ali Büyükkara, *İhvandan Cuheymana Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, s.50.

bastırılması için harekete geçmesini istemiştir. Mehmet Ali Paşa'da ilk etapta bölgeye müdahale etmekten geri durmuşsa da II. Mahmud'un baskısı ile bölgeye ilk olarak oğlunu göndermiş, daha sonra ise kendisi gitmiştir¹⁴¹.

1.3. Osmanlı Devleti'nin Vehhabilikle Mücadelesi

Osmanlı Devleti, Vehhabi hareketini ilk ortaya çıktığında önemsememiş fakat Suudların desteği ile bölgede yayılma alanı bulması ile dikkatini çekmiştir. Vehhabiliğin yayılmasına karşı çeşitli önlemler almaya çalışan Osmanlı Devleti, bunda başarı sağlayamamıştır. Suudların Mekke'yi ele geçirmesi ve bölgede Osmanlı Devleti'nin yok sayılması ise bölgede askeri önlemlerin artırılmasını sağlamıştır. Kendi iç ve dış sorunları nedeniyle Suudlar üzerine askeri sefer düzenleyemeyen Osmanlı Devleti, bu defa isyanı bastırması için Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'yı görevlendirmiştir¹⁴². Mehmet Ali Paşa ilk başlarda verilen emri çeşitli bahaneler ile yerine getirmemişse de sonunda bölgeye müdahale için ordu göndermek zorunda kalmıştır.

Birinci Suud Devleti'nin başında bulunan Suud bin Abdülaziz, bölgede hakimiyetini devam ettirme adına faaliyetlerini sürdürmüştür. Suud bin Abdülaziz, bölgede seferlerini devam ettirmiş ve İngiltere ile iş birliğine gitmiştir. Suudların, Osmanlı Devleti'ne karşı İngiltere ile iş birliği yapması, İngiltere'nin Basra körfezi ve Arap Yarımadasındaki siyasi ve askeri nüfuzunu artıracığından Osmanlı Devleti açısından sorun teşkil etmiştir¹⁴³.

Suudların faaliyetlerine karşı önlemlerini artıran Osmanlı Devleti, herhangi bir başarı sağlayamamıştır. Suud'un oğlu Abdüllaziz bin Suud, III. Selim'i gönderdiği haberde, kendisine karşı harekete geçmesi durumunda daha öncekiler gibi yine kendisini yenilgiye uğratacağını bildirmiştir. Abdüllaziz bin Suud'un tehdidi üzerine Sadrazam Abdullah Paşa, Suudlar üzerine birlikleri ile harekete geçmiştir. Suriye'de yapılan savaşta yenilgiye uğrayıp geri çekilmek zorunda kalmıştır. Savaş sonrasında

¹⁴¹ Ömer Aslan, "Eyüp Sabri Paşa'nın Tarih-i Vehhabiyan Eseri Işığında Osmanlı Mütefekkirlerinin Vehhabilik Telakkisi", s.63.

¹⁴² Kevser Değirmenci, "Vehhabi İsyanının Bastırılmasında Ve Sonrasında Mekke Muhafızı Hasan Paşa'nın Faaliyetleri", s.150.

¹⁴³ Abdülfatah Hasan Abuaila, *Muhadarat Fi Tarih El-Devle Es-Suudiye El-Ula*, s. 48-50. (عبدالفتاح حسن ابو عيلة، محاضرات في تاريخ الدولة السعودية الاولى، ص. 48-50).

Mekke ve Medine'deki Vehhabiler Hac yollarını tamamen kapatmış, bu durum III. Selim'i zor durumda bırakmıştır¹⁴⁴.

III. Selim, halkın hac yollarının kapanması nedeniyle kendisine karşı gösterilen tepkiler üzerine, Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'dan askeri destek istemiştir. Osmanlı padişahının, Mehmed Ali Paşa'ya gönderdiği fermanla üç önemli hususa değinilmiştir;

1.Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'daki valilik görevi uzatılmıştır.

2.Oğlu İbrahim Paşa defterdarlık görevine getirilmiştir.

3. Mehmed Ali Paşa ordularını, Hicaz'daki Vehhabilik hareketini durdurmak için bölgeye sefere gönderecektir¹⁴⁵.

Mehmed Ali Paşa gönderilen emre rağmen Vehhabiler üzerine askeri birlik göndermemiştir. Mısır'daki karışıklıkların devam etmesi, Kölemenlerin bölgede faaliyetlerinin sürmesi ve siyasi otoritesini tam anlamıyla sağlamamış olması nedeniyle, 1808 ve 1809 yıllarında da gönderilen emirleri göz ardı etmiştir¹⁴⁶. Bunun üzerine Merkezden Mehmed Ali Paşa'nın yanına elçi gönderilmiş ve derhal Vehhabiler üzerine sefer düzenlemesi kendisine emredilmiştir. Mehmed Ali Paşa verilen emri Osmanlı Devleti ile karşı karşıya kalmamak adına yerine getirmek zorunda kalmıştır. Mısır'da var olan iç sorunlara rağmen sefer hazırlıklarına başlamıştır¹⁴⁷.

Buradan elde edilecek başarı Mehmed Ali Paşa için de büyük önem taşımaktadır. Mısır'da hakimiyeti sağlamakta dahi yeterli olmayan askeri gücünün herhangi bir başarısızlık karşılaşması, kendisi adına büyük bir talihsizlik oluşturacaktır. Ayrıca bölgede bulunan muhalifler için ise yeni bir hareket alanı açabilecektir¹⁴⁸. Bu nedenle Mehmed Ali Paşa'nın bizzat ilgilenip kontrol ettiği hazırlıklar, yaklaşık altı ay kadar sürmüştür. Hazırlanan ordunun başına oğlu Tosun Paşa'yı getirmiştir¹⁴⁹. Ordunun

¹⁴⁴ Es-Seyyid Farag, *Hurub Muhammed Ali*, s.45. (السيد فرج، حروب محمد علي، ص.45).

¹⁴⁵ Abdulrahman Er-Rafii, *Asr Muhammed Ali*, Darülmaarif, Kahire, 1989, s.119. (عبد الرحمن الرفاعي، عصر محمد علي، دار المعارف، القاهرة، 1989، ص 119)

¹⁴⁶ Abdülfatah Hasan Abuaila, *Muhadarat Fi Tarih El-Devle Es-Suudiye El-Ula*, s. 66-67. (عبد الفتاح حسن ابو عيلة، محاضرات في تاريخ الدولة السعودية الاولى، ص.66-67).

¹⁴⁷ Neşet Ed-Dihi, *Muhammed Ali Paşa Bideyet Kasiye Ve Mecdün Azim*, Darül-Cumhuriye, Kahire, 2009, s.171-172. (نشأت الديهي، محمد علي باشا بدايات قاسية ومجد عظيم، دار الجمهورية، القاهرة، 2009، ص.171-172).

¹⁴⁸ Khaled Fahmy, *Kavalalı Mehmed Ali: Osmanlı Valiliğinden Mısır Hükümdarlığına*, (Çeviren: Abdullah Yılmaz), Vakıfbank Yayınları, İstanbul, 2009, s. 74.

¹⁴⁹ Abdülfatah Hasan Abuaila, *Muhadarat Fi Tarih El-Devle Es-Suudiye El-Ula*, s. 68. (عبد الفتاح حسن ابو عيلة، محاضرات في تاريخ الدولة السعودية الاولى، ص.68).

mühimmat ve teçhizatının idaresi ise baş tüccar olan al-Seyyid Muhammed al-Mahrûki tarafından idare edilmiştir¹⁵⁰. Mehmed Ali Paşa tarafından hazırlanan ordu, 6000'i yaya 2000'i atlı süvariler olmak üzere toplamda 8000 askerden oluşmaktadır¹⁵¹. Bunun yanı sıra orduya teknik eleman ve 4 mezhebin her birinden birer âlim de (Hanefî Mezhebinden Şeyh Tahtavi, Şafî Mezhebinden Şeyh Muhammed El-Mehdi, Maliki Mezhebinden Şeyh El-Manki, Hanbelî Mezhebinden Şeyh Al-Makdesi) katılmıştır¹⁵².

Tosun Paşa'nın başında bulunduğu ordu Mısır'ın kuzey doğusunda bulunan Süveyş şehri limanından hareket etmiştir. Birkaç ay süren yolculuk sonunda Tosun Paşa komutasında bulunan ordu Yanboğ Limanına çıkmıştır¹⁵³. Ayrıca bölgeye Mehmed Ali Paşa tarafından Süveyş yoluyla bölgeye bir de donanma göndermiştir¹⁵⁴. Tosun Paşa ilk olarak bölgede Vehhabilerden zarar gören kabileler ve guruplarla bağlantı kurarak onlardan askeri ve lojistik destek başta olmak üzere her türlü yardımı almıştır. Halktan aldığı destek ile bölgede güvenliğini sağlayan Tosun Paşa, Vehhabiler ile ilk olarak Yanboğ şehrinde karşı karşıya gelmiştir. Vehhabileri Yanboğ'da yenilgiye uğratan Tosun Paşa, çok sayıda Vehhabi asker de esir almıştır¹⁵⁵.

Tosun Paşa, Yanboğ'da Vehhabileri yenilgiye uğrattıktan sonra askeri birliklerini düzene sokup Medine'ye doğru ilerlemiştir. Medine güzergahında bulunan bazı kasaba ve şehirleri ele geçiren Tosun Paşa, Bedir'de iki saat süren çatışma neticesinde Vehhabileri yenilgiye uğratmıştır. Almış oldukları yenilgi neticesinde Vehhabiler es-Safra Vadisine çekilmiştir¹⁵⁶. Es-Safra Vadisinde toparlanmaya çalışan Vehhabiler, bir süre burada kalmışlardır. Dağlık bir alan olan es-Safra Vadisi hakkında yeterli bilgi sahibi olmayan Tosun Paşa, ordusuyla birlikte bu dağlık alandaki geçitlerden geçmek durumunda kalmıştır. Durumu avantaja dönüştüren Vehhabiler,

¹⁵⁰ Kamuran Şimşek, "Mehmet Ali Paşa ve Vehhabiler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: XXI, Sayı: 42, Bahar 2021, s.30.

¹⁵¹ Tosun Paşa'nın komutasında bulunan ordunun sayısı hakkında farklı söylemler bulunmaktadır. Prof. Dr. Zekeriya Kurşun eserinde, çoğunluğu Türk ve Arnavudlardan toplamda 3500 askerden oluştuğunu ifade etmektedir. Zekeriya Kurşun, *Necid Ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti*, s.50.

¹⁵² Abdülfatah Hasan Abuaila, *Muhadarat Fi Tarih El-Devle Es-Suudiye El-Ula*, s. 68. (عبد الفتاح حسن ابو عيلة، محاضرات في تاريخ الدولة السعودية الاولى، ص. 68)

¹⁵³ Neşet Ed-Dihi, *Muhammed Ali Paşa Bideyet Kasiye Ve Mecdün Azim*, s.173. (نشأت الديهي، محمد علي باشا، بدايات قاسية ومجد عظيم، ص. 173)

¹⁵⁴ Işıl Işık, Bostancı, "Suûdî Arabistan Krallığı'nın Resmen İlan Edilmesinden Önce Arabistan Bölgesi Ve Suûdîler" s.33.

¹⁵⁵ Kamuran Şimşek, "Mehmet Ali Paşa ve Vehhabiler", s.30.

¹⁵⁶ Neşet Ed-Dihi, *Muhammed Ali Paşa Bideyet Kasiye Ve Mecdün Azim*, s.174. (نشأت الديهي، محمد علي باشا، بدايات قاسية ومجد عظيم، ص. 174)

dağlık alandaki geçitlerde pusu kurmuştur. Dağlık alandan Tosun Paşa'nın ordusunu ateş altına alan Vehhabiler, büyük bir üstünlük elde etmiştir. Geçitte mahsur kalan Tosun Paşa, birlikleri büyük bir yenilgiye uğramış, 600'e yakın asker kaybetmiştir. Kalan askerler ise silah ve mühimmatlarını bırakıp bölgeyi terk ederek Yenboğ Limanına çekilmek zorunda kalmıştır¹⁵⁷.

Tosun Paşa durumunu babası Mehmed Ali Paşa'ya bildirmiştir. Bu durum Mehmed Ali Paşa'nın canını sıksa da onu planından vazgeçirmemiştir. Mehmed Ali Paşa daha büyük bir ordu hazırlanmasını ve bölgeye gönderilmesini emretmiştir. Tosun Paşa, Mısır'dan gelecek para ve askeri desteği beklerken boş durmamış, Yenboğ ve Medine şehirlerine bağlı köyleri ve kabileleri Vehhabilere karşı kışkırtmıştır.

Mısır'dan gelen destekle birlikte Tosun Paşa, hediyeler ve oldukça yüklü miktarda para göndererek es-Safra'ya bağlı aşiret ve köylerde bulunan şeyhleri yanına çekmiştir¹⁵⁸. Böylelikle, Ekim 1812 tarihinde Tosun Paşa, Vehhabilerle herhangi bir çatışmaya girmeden es-Safra bölgesini ele geçirmiştir. Tosun Paşa es-Safra, Cedide, Harb ve Cüheyne'yi himayesine aldıktan sonra ordularına Medine'ye hareket etmelerini emretmiştir. Medine yolu coğrafi şartlarından dolayı askerleri oldukça zorlamıştır. Çölde su bulunmaması ve gündüz vakti havanın aşırı sıcak olması nedeniyle, ordunun gece hareket halinde olması kararlaştırılmıştır. Üç gece sonra Medine surlarına ulaşan Tosun Paşa ve orduları şehri boydan boya muhasara etmiştir. Tosun Paşa, Medine'de kan dökülmemesi ve kutsal mekanların zarar görmemesi için surların dışından ateş edilmesine müsaade etmemiştir. Bu nedenle, lağımcılar tarafından surların belli bir kısmında büyük bir geçit açılmış ve birliklerin şehre girişi bu şekilde sağlanmıştır. Tosun Paşa birlikleri ile Medine'de kalan Vehhabiler arasında kısa süren bir çatışma yaşanmış, bu çatışma sonunda Tosun Paşa ve birlikleri şehri tamamen ele geçirmişlerdir. Bununla birlikte, Tosun Paşa, Medine şehrinin anahtarını babası Mehmed Ali Paşa'ya göndermiştir. Mehmed Ali Paşa bu neticeyi sevinç ve gururla karşılamıştır¹⁵⁹.

Medine'nin fethinden sonra Tosun Paşa ordusunu hazırlayarak Ocak 1813 tarihinde Cidde'ye yönelmiştir. Cidde'de herhangi bir çatışma veya mukavemet

¹⁵⁷ Es-Seyyid Farag, *Hurub Muhammed Ali*, s.51-52. (السيد فرج، حروب محمد علي، ص.51-52).

¹⁵⁸ Abdulrahman Er-Rafii, *Asr Muhammed Ali*, s.128. (عبد الرحمن الراجعي، عصر محمد علي، ص 128).

¹⁵⁹ Abdulrahman Er-Rafii, *Asr Muhammed Ali*, s.129. (عبد الرحمن الراجعي، عصر محمد علي، ص 129).

yaşanmadan şehri ele geçirmiştir. Tosun Paşa, Cidde'de bulunan Şerif Galib kuvvetleri ile kendi birliklerini birleştirerek Mekke'yi ele geçirmek üzere yola çıkmıştır¹⁶⁰. Birleşen ordular, önce Mekke'yi ardından ise Taif'i, Vehhabilerden almayı başarmıştır. Bu büyük zaferler sonrasında İstanbul'da Padişah II. Mahmud'a Gazi ünvanı verilmiştir. Tosun Paşa'ya ise vezirlik rütbesi, Mekke Şeyhü'l-haremlîği ve Cidde Sancağının yanı sıra Habeş Valiliği verilmiştir¹⁶¹.

Bu süreç içerisinde Suud bin Abdülaziz, Tosun Paşa ve birliklerinin Yenboğ'a gelişlerinden itibaren savaşta uyguladığı taktik ve stratejileri incelemiştir. Suud bin Abdülaziz, Mekke ve Medine'nin Tosun Paşa tarafından ele geçirildiği haberini alınca Vehhabi kuvvetlerini hazırlayarak büyük bir sefer düzenlemiştir. Suud bin Abdülaziz ordularını ikiye ayırarak birinin başına bizzat kendisi geçmiş, diğerini ise oğlu Faysal'ın komutasına vermiştir. Terebe şehrinde karşı karşıya gelen Faysal kuvvetleri ile Mustafa Bey komutasındaki Tosun Paşa kuvvetleri arasında büyük bir çatışma yaşanmıştır. Bölgeye erkenden gelip hendekler açan Faysal kuvvetleri, bölgeyi kuşatarak Mustafa Bey'i yenilgiye uğratmıştır¹⁶². Suud bin Abdülaziz birlikleri ise Medine şehrine yakın olan Hanekye bölgesine ilerlemiştir. Orada Osman Kaşif önderliğinde Tosun Paşa birlikleri ile yoğun bir çatışmaya girmiştir. Her ne kadar Osman Paşa ve birlikleri Hanekye'yi güçlü bir şekilde müdafaa etmiş olsa da sayısı binleri bulan Vehhabi birliklerine daha fazla karşı koyamamış ve teslim olmak zorunda kalmıştır¹⁶³.

Tosun Paşa ve ordusu uğradığı büyük yenilgilerden dolayı yaklaşık 8000 askerini kaybetmiş ve 175 bin pound maddi zarara uğramıştır. Yenilgi ve maddi zararı haber alan Mehmed Ali Paşa, bu sefer bizzat askeri faaliyetleri komuta etmek için Ağustos 1813 tarihinde bölgeye gelmiştir¹⁶⁴. Bölgeye ulaşan Mehmed Ali Paşa'nın aldığı ilk kararlardan biri Şerif Galib'in görevden azledilmesidir. Bunun en önemli sebeplerinden ilki Şerif Galib'in Vehhabiler meselesinde gösterdiği tutumdur. İkincisi ise Cidde Liman gümrüğüne el koyması hareketidir¹⁶⁵. Mehmed Ali Paşa ordularını

¹⁶⁰ Neşet Ed-Dihi, *Muhammed Ali Paşa Bideyet Kasiye Ve Mecdün Azim*, s.175-176. (نشأت الديهي، محمد علي باشا بدايات قاسية ومجد عظيم، ص. 175-176)

¹⁶¹ Selda Güner, *Osmanlı Arabistanı'nda Kıyam Ve Tenkil Vehhabi-Suudiler (1744-1819)*, s. 185.

¹⁶² Abdulrahman Er-Rafii, *Asr Muhammed Ali*, s.131. (عبد الرحمن الراجعي، عصر محمد علي، ص 131)

¹⁶³ Es-Seyyid Farag, *Hurub Muhammed Ali*, s.54. (السيد فرج، حروب محمد علي، مطبعة التوكل، القاهرة، ص.54)

¹⁶⁴ Neşet Ed-Dihi, *Muhammed Ali Paşa Bideyet Kasiye Ve Mecdün Azim*, s.177-178. (نشأت الديهي، محمد علي باشا بدايات قاسية ومجد عظيم، ص. 177-178)

¹⁶⁵ Selda Güner, *Osmanlı Arabistanı'nda Kıyam Ve Tenkil Vehhabi-Suudiler (1744-1819)*, s. 101-102.

hazırlayarak Kunfuza Limanını ele geçirmek üzere bir sefer düzenlemiştir. Mehmed Ali Paşa'nın Kunfuza Limanını ele geçirmesiyle Vehhabiler ile Asir bölgesi arasındaki iletişim yolu kesilmiştir. Bir süre önce Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'dan istediği destek ve yardımlar ulaştıktan sonra Ocak 1815 tarihinde Besl, ardından Terebe, Bişe ve Reniye'ye hakim olmuştur. İlerleyen zamanlarda Necd Bölgesine bağlı en önemli yerleşim yerlerinden Erres ve Şebibiye, Tosun Paşa tarafından ele geçirilmiştir¹⁶⁶.

Suud bin Abdülaziz vefatından sonra Abdullah bin Suud babasının yerine geçmiştir. Abdullah bin Suud, Tosun Paşa'ya bir ateşkes ve sulh yapma teklifinde bulunmuştur. Tosun Paşa söz konusu sulh maddelerinde düzenlemeler yaparak babası Mehmed Ali Paşa'ya göndermiştir. Anlaşmanın en önemli maddeleri ise;

- Mısır ordusunun Diriyah şehrini himayesine alması.
- Abdullah bin Suud'un, Vehhabilerin Mekke ve Medine'den çaldıkları altın, zümrüt ve kıymetli taşları iade etmesi.
- Abdullah bin Suud'un Diriyah şehrinde zorunlu olarak ikamet etmesi.
- Abdullah bin Suud'un Mısır'dan emir almadan hareket etmemesi.
- Abdullah bin Suud'un şehrin valisine itaat etmesi.
- Anlaşmanın Mehmed Ali Paşa'nın onayını almadan yürürlüğe girmeyeceğidir¹⁶⁷.

Anlaşma şartlarını inceleyen Mehmed Ali Paşa anlaşmayı bu şekilde kabul etmeyerek kendisinin belirlediği ve daha ağır şartlar içeren yeni bir anlaşma hazırlamıştır. Hazırladığı anlaşmanın şartları ise;

- Vehhabi Emirinin harici ve asi muamelesi görmesi.
- Diriyah şehrini şartsız teslim etmesi.
- Harem-i Nebevi'den Vehhabilerin çaldığı tüm değerli eşyaları ve kıymetli taşların geri verilmesi.

¹⁶⁶ Neşet Ed-Dihi, *Muhammed Ali Paşa Bideyet Kasiye Ve Mecdün Azim*, s.178-179. (نشأت الديهي، محمد علي باشا بدايات قاسية ومجد عظيم، ص.178-179)

¹⁶⁷ Neşet Ed-Dihi, *Muhammed Ali Paşa Bideyet Kasiye Ve Mecdün Azim*, s.180. (نشأت الديهي، محمد علي باشا بدايات قاسية ومجد عظيم، ص.180)

- Abdullah bin Suud'un önce Kahire'ye gelip, sonrasında ise İstanbul'a gönderilmesidir¹⁶⁸.

Bu şartlardan haberdar olduktan sonra Vehhabiler, Mısır ordusuna karşı gelmekten başka bir çare olmadığına karar vermiştir¹⁶⁹.

Kasım 1815 tarihinde Mısır'da, Arnavut askerlerinin çıkardığı fitne ve ayaklanmaları duyan Tosun Paşa Mısır'a geri dönmek zorunda kalmıştır. Vebaya yakalanan Tosun Paşa kısa bir süre sonra 29 Eylül 1816 tarihinde vefat etmiştir. Mehmet Ali Paşa, Tosun Paşa'nın yerine diğer oğlu İbrahim Paşa'yı görevlendirerek Arap Yarımadasına büyük bir sefer düzenlemiştir¹⁷⁰. Bu sefer için İbrahim Paşa yanında Fransız komutanlardan Vaissiere'i, İtalyan bir doktor ve iki tane de cerrah götürmüştür. 29 Eylül 1816 tarihinde Mısır'ın Kayser Limanı'ndan gelen mühimmat, silah ve erzakla dolu olan gemiler Yenboğ Limanı'na ulaşmıştır. Mehmed Ali Paşa sefere hazırlanırken öncelikle Hicaz bölgesinde bulunan kabile şeyhlerini haberdar etmiştir. Şeyhlere, Vehhabilere karşı, oğlu İbrahim Paşa'ya her türlü desteği vermelerini emretmiştir. Bu emre uymayanların ise cezalandırılacağını duyurmuştur¹⁷¹.

Yenboğ'a ulaşan İbrahim Paşa ve ordusu hiç vakit kaybetmeden Medine'ye yönelmiştir. İbrahim Paşa bölgeyi tamamen ele geçirmek için askerlerine gereken tüm eğitimi vermiştir. İbrahim Paşa'nın amacı, en az can ve maddi kayıpla bölgeyi ele geçirmektir. İbrahim Paşa ordusuyla Suvaydara kasabasına yönelmiş ve orada Diriyah'a yönelik savaş hazırlığına başlamıştır. Buradaki kabile ve karye halkı Mısır ordusunun bu savaşı kazanıp bölgeyi tamamen ele geçireceğinden emin olduğu için İbrahim Paşa'ya doğrudan itaat etmişler, yardım ve destekte bulunmuşlardır. İbrahim Paşa birlikleri Hanekye, Uneyze ve Huber'e girmeyi başarmıştır¹⁷². İbrahim Paşa güçlü ordusuyla Diriyah yolunda yer alan Erras, Bureyde, eş-Şakra ve Darma bölgelerini ele geçirmiştir. Ardından, eş-Şakra'da hastane inşa ettirmiştir. Darma bölgesinde bulunan atları, mühimmatları ve erzakları da ordusuna dahil ederek yoluna devam etmiştir. Sonrasında, Diriyah şehrine ulaşarak şehri tam iki ay kuşatmıştır. Kuşatma esnasında

¹⁶⁸ Es-Seyyid Farag, *Hurub Muhammed Ali*, s.58. (السيد فرج، حروب محمد علي، مطبعة التوكل، القاهرة، ص.59).

¹⁶⁹ Zekeriya Kurşun, *Necid Ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti*, s.52.

¹⁷⁰ Es-Seyyid Farag, *Hurub Muhammed Ali*, s.59. (السيد فرج، حروب محمد علي، مطبعة التوكل، القاهرة، ص.59).

¹⁷¹ Selda Güner, *Osmanlı Arabistanı'nda Kıyam Ve Tenkil Vehhabi-Suudiler (1744-1819)*, s. 202.

¹⁷² Neşet Ed-Dihi, *Muhammed Ali Paşa Bideyet Kasiye Ve Mecdün Azim*, s.183-185. (نشأت الديهي، محمد علي، باشا بدايات قاسية ومجد عظيم، ص.183-185).

Mısır ordusuna ait kamplarda çıkan yangın nedeniyle çok sayıda mühimmat ve silah kullanılamaz hale gelmiştir. Bu durumu fırsat bilen Vehhabiler, İbrahim Paşa'nın ordusuna saldırmaya başlamıştır. Ancak İbrahim Paşa hayatı boyunca aldığı eğitim ve savaş meydanlarında kazandığı tecrübesiyle bu saldırıların üstesinden gelmeyi başarmış ve Diriyah şehrini altı ay süren bir kuşatma sonucunda himayesine almıştır¹⁷³. Abdullah bin Suud önce Mısır'a, oradan da idam edilmek üzere İstanbul'a gönderilmiştir. Böylece elli yıldan fazla bir süredir Osmanlı Devleti'ni meşgul eden Vehhabi sorununun ilk dönemi Osmanlı Devleti açısından zaferle sonuçlanmıştır¹⁷⁴. İbrahim Paşa başarılarından dolayı Hicaz'a vali olarak atanmıştır. Yerle bir edilen Diriyeye 1824 yılında yeniden Vehhabilerin eline geçmiştir¹⁷⁵.

1.4. Birinci Suud Devleti'nin Siyasi Sosyal Ve İktisadi Yapısı

Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yer alan Arap Yarımadasında ortaya çıkan ve bölgede büyük bir sorun olarak görülen Vehhabi isyanı, farklı sebeplere dayanmaktadır. Bölgenin sosyal ve ekonomik yapısını etkisi altına alan İslam inancı, kendi içerisinde farklı değerlendirme ve yorumlamalar neticesinde ayrışmalara neden olmuştur. Siyasi otoritenin zayıflaması ile bölgede bulunan soylu aile yapıları güç kazanıp otoritelerini artırmaya başlamıştır. İslam dininin yorumlanması ile ortaya çıkan fırkalar ile iş birliğine giden bölgesel aileler, nüfuzlarıyla etkinliğini daha geniş alanlara ulaştırmıştır. Bu ailelerin, Osmanlı Devleti ile çıkar çatışması yaşanması durumunda ise başkaldırı veya isyan meydana gelmiştir.

Muhammed bin Abdülvehhab'ın İslam akaidi üzerine yapmış olduğu yorumlar ve vermiş olduğu fetvalar toplumun bir kesiminde karşılık bulmuştur. Muhammed bin Suud, siyasi hakimiyet alanını geliştirmek üzere Muhammed bin Abdülvehhab ile anlaşması, oluşturulan siyasi yapıya dini karakter kazandırmıştır. Böylelikle Muhammed bin Abdülvehhab'ın vermiş olduğu fetvalar doğrultusunda yapılandırılan devlet idaresi, Suud ailesinin idaresi altında şekillenmiştir. Vehhabi isyanı ile ortaya çıkan Birinci Suud Devleti, yönetsel olarak yapılanmaya gitmiştir. İdari, iktisadi, sosyal ve askeri alanda yapılan Birinci Suud Devleti, isyanın bastırılmasına kadar varlığını sürdürmüştür.

¹⁷³ Abdulrahman Er-Rafii, *Asr Muhammed Ali*, s.147-149.(149-147 ص، عصر محمد علي،)

¹⁷⁴ Zekeriya Kurşun, *Necid Ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti*, s.52-53.

¹⁷⁵ Virginia H. Aksan, *Osmanlı Harpleri 1700-1870*, (Çeviren: Gül Çağalı Güven), İstanbul, 2010, s.323.

Suudların idaresi altında yapılandırılan Birinci Suud Devleti, kendi içerisinde idari yapılanmaya özen göstermiştir. Fakat bölgenin sosyo-kültürel yapısı ve geleneksel yönetim şekli, modern idari yapılanmadan uzaklaştırmıştır. İdarede dini değerlerin etkisinin fazlalığı ile bölgenin toplumsal yapısı, Birinci Suud Devleti'nin idare şeklinin oluşmasında belirleyici faktörler olmuştur.

1.4.1. Birinci Suud Devleti'nin Siyasi Ve İdari Yapısı

Köklü bir geçmişe sahip olan Arap Yarımadası'nın sosyolojik ve ekonomik durumu, bölgede oluşan siyasi yapıları doğrudan etkilemektedir. Yarımada'da bulunan bazı bölgeler üretim, ticaret ve siyasi güç olarak sürekli ön plana çıkarken, diğer bölgeler bulundukları şartlar gereği etkili olamamıştır. Siyasi yapılanmada geleneksel olarak birikim sahibi olmamaları, siyasallaşma ve idari yapılanmalarında zorluklar oluşmasına neden olmuştur.

Arap Yarımadasında Vehhabi isyanı ile ilk defa siyasi merkez olan Necd bölgesi, idari alanda kültürel bir birikime sahip değildir. Bölgede kabile yaşıntısının fazla olması, toplumsal birliği engellemiştir¹⁷⁶. Merkezi idarenin bölgede olmaması, insanların güvenliğinin sağlanamamasına, ortaya çıkan husumetlerin giderilmemesine ve bölgenin kalkınıp istikrarın sağlanamamasına neden olmuştur¹⁷⁷.

Suudların bölgede güçlenmesi ile ilk defa oluşan siyasi yapı, geleneksel olarak babadan oğula geçen bir idare şekline dönüşmüştür. Emir veya hükümdar olarak ailede yetki sahibi olan en yaşlı kişi iç ve dış meselelerde karar alma yetkisine de sahiptir¹⁷⁸. İktisadi, eğitim ve yönetimde söz sahibi olan emir, ordunun komutanlarını atama, savaş ilan etme, antlaşma yapma yetkisine de sahiptir¹⁷⁹.

Bölgede İslamiyet'in etkisi ile emirlerin siyasi yetkilerinin yanında dini yetkileri de bulunmaktadır. İmam olarak da anılan emirler, dini kaidelerin dışına çıkma yetkileri bulunmamaktaydı. Bu nedenle Muhammed bin Suud, idarede Muhammed bin

¹⁷⁶ Emin Said, *Tarihül Devletü Es-Suudiye*, s.44-46. (ص44-46)، تاريخ الدولة السعودية، ص44-46)

¹⁷⁷ Emin Said, *Tarihül Devletü Es-Suudiye*, s.41. (ص41)، تاريخ الدولة السعودية، ص41)

¹⁷⁸ Yasin bin Ali, *Huruj El-Vehhabiye Ala El-Hilafetül Osmaniye*, s.26. (ياسين بن علي، خروج الوهابية على الخلافة العثمانية، ص26).

¹⁷⁹ Recaa Atik El-Mi'eli, "Adva Ala Anzemet El-Hukm Ve El-İdare Fi Ahd Ed-Devle Es-Suudiye El-Ula", *Magalet Mekrez Buhus Ve Deraset El-Medine El-Münevve*, Medine, Sayı.46, 2018, s.31-29. (رجاء عتيق المعيلي، "اضواء على أنظمة الحكم والإدارة في الدولة السعودية الأولى"، مجلة مركز بحوث ودراسات المدينة المنورة، المدينة المنورة، عدد.46، 2018، ص31-29).

Abdülvehhab’a danışıp fetva almadan kararlarını uygulamaya koymamıştır¹⁸⁰. Böylelikle dini söylemlerle desteklenen siyasi faaliyetler, imamlık yetkisine sahip olan emirin uygulamalarını da sorgulanmasını önlemiştir. İslam akaidine aykırı çok büyük günahlara karışmadığı sürece emir, dini otorite olarak herhangi bir sorgulamaya tabi tutulmamıştır. Emir’in bu durumlarda yaptırımları ve uygulamalarına karşı gelmek ise günah sayılmıştır¹⁸¹. Suud Devleti’ni yöneten emirler, yönetimde üç temel ilkeye riayet etmiştir. Bunlar;

1- Kur’an-ı Kerim hükümlerini uygulamak

2- Hz. Muhammed’in sünnetine uymak

3- Selefî akaidini benimsemektir¹⁸².

Birinci Suud Devleti’nin yönetiminde öne çıkan bir diğer grup ise Emir’in çocuklarıdır. Yetki açısından emirden sonra gelen veliahtlar, kendilerine verilen görevler ile devlet yönetiminde söz sahibi olmaktadır. Emir’in en büyük çocukları arasından seçilen veliaht emir, babasının ölümünden sonra emir veya hükümdarlık görevini üstlenmektedir. Emir tarafından belirlenen veliaht emir uygulaması geleneksel olarak günümüze kadar gelmektedir. Babasını temsilen verilen görevleri yerine getiren veliaht emir, emir’in ordunun başında sefere gittiği, bölgeden ayrıldığı veya hastalandığı dönemlerde devleti idare yetkisi kendisine geçmektedir¹⁸³.

Veliaht emir ilk olarak hükümdar tarafından atanır ve ardından da devlet adamları, bölge yöneticileri, aşiret büyükleri ve kabile şeyhleri ona bağlılık sözü verir. Bu sistem uzun süredir uygulanmakta ve kabul edilmektedir. Veliaht emir’in, hükümdarın yokluğu veya ölümü halinde devlet işlerini yönetme konusunda fazlaca bilgi birikimine, tecrübe ve uzmanlığa sahip olması gerekmektedir. Devletin büyük bir

¹⁸⁰ Abdülfatah Hasan Abuaila, *Muhadarat Fi Tarih El-Devletül Es-Suudiyetül Ule*, s.159 . (عبدالفتاح حسن ابو عيله، محاضرات في تاريخ الدولة السعودية الاولى، ص159).

¹⁸¹ Yasin bin Ali, *Huruj El-Vehhabiye Ala El-Hilafetül Osmaniye*, s.107-99. (ياسين بن علي، خروج الوهابية على الخلافة العثمانية، ص.107-99).

¹⁸² Yasin bin Ali, *Huruj El-Vehhabiye Ala El-Hilafetül Osmaniye*, s.99-103. (ياسين بن علي، خروج الوهابية على الخلافة العثمانية، ص.99-103).

¹⁸³ Abdülfatah Hasan Abuaila, *Muhadarat Fi Tarih El-Devletül Es-Suudiyetül Ule*, s.110 . (عبدالفتاح حسن ابو عيله، محاضرات في تاريخ الدولة السعودية الاولى، ص110).

bölümünü idare etmek üzere tayin edilir. Bundan dolayı siyaset, halkla ilişkiler, iç ve dış ilişkiler konularında deneyimlidir¹⁸⁴.

Veliaht emirlere verilen en önemli görevler şu şekildedir: Birincisi; Babası hayattayken ve ölümünden sonra hükümetin istikrarını korumak. İkincisi; Hükümdar ailesinin oğulları arasındaki karşılıklı bağımlılığı korumak ve aralarındaki iç meselelerin ve sorunların kamuoyuna çıkmasına izin vermemektir. Veliaht Prens'in yetkileri hükümdarın yetkilerine daha yakındır. Babasının ölümünden sonra, eğitim, din ve mali işler ile devletin iç ve dış işlerini denetler. Bunun yanı sıra orduların komutanlarını, bölge yöneticilerini ve kadıları atama hakkına da sahiptir.¹⁸⁵

Birinci Suud Devleti'nin kuruluşundan itibaren yönetimde danışma veya şura sistemi oluşturulmuştur. Yönetimde İslam akaidini uygulama adına ortaya çıkan ve bunu devlet yönetiminin tabii unsuru haline getiren Suudlar, alınan kararların danışma meclisinde görüşülmesine özen göstermiştir¹⁸⁶. Bu durum ilk olarak Muhammed bin Suud ile Muhammed bin Abdülvehhab arasında yapılan görüşmede anlaşmaya bağlanmıştır. Muhammed bin Suud yaptığı işlerde, Muhammed bin Abdülvehhab'a danışmadan hareket etmeyecektir. Ayrıca devlet işlerinin idaresinde görüşlerine başvurulmuş ulema, kadı ve tecrübe sahibi kişiler de yer almaktadır¹⁸⁷.

Birinci Suud Devleti'nde şura sistemi de kendi içerisinde iki kısma ayrılmaktadır. Bunların ilki, iç ve dış tehditlere karşı önlem alınması ile ilgili toplanan özel şura, ikincisi ise devlet idaresinde görevli kişiler ile sorunlar hakkında bilgi sahibi kişiler ile yapılan genel şuradır. Özel veya genel şura toplantılarında alınan kararlar emiri bağlamamaktadır. Sadece bir fikir olarak sunulan şura kararlarının uygulanması emirin keyfiyetine bağlıdır¹⁸⁸.

¹⁸⁴ Recaa Atik El-Mi'eli, "Adva Ala Anzemet El-Hukm Ve El-İdare Fi Ahd Ed-Devle Es-Suudiye El-Ula", s.33-34. (ص 33-34). (رجاء عتيق المعيلي، "أضواء على أنظمة الحكم والإدارة في الدولة السعودية الأولى"، ص 33-34).

¹⁸⁵ Recaa Atik El-Mi'eli, "Adva Ala Anzemet El-Hukm Ve El-İdare Fi Ahd Ed-Devle Es-Suudiye El-Ula", s.34-35. (ص 34-35). (رجاء عتيق المعيلي، "أضواء على أنظمة الحكم والإدارة في الدولة السعودية الأولى"، ص 34-35).

¹⁸⁶ Kur'an-ı Kerim'de, yönetimde veya yapılacak işlerde danışılarak hareket edilmesi yönünde ayetler yer almaktadır. Al-i İmran Suresi'nde, "... onları affet, onların bağışlanmasını dile, iş hakkında onlara danış ...". Al-i İmran Suresi, Ayet:159. (سورة آل عمران، الآية 159), Şura Suresi'nde ise, "... İşleri de aralarındaki danışma ile yürür..." Şura Suresi, Ayet: 38. (سورة الشورى، الآية 38).

¹⁸⁷ Abdülfatah Hasan Abuaila, *Muhadarat Fi Tarih El-Devletül Es-Suudiyetül Ule*, s.112. (عبد الفتاح حسن أبو عياله، محاضرات في تاريخ الدولة السعودية الأولى، ص 112).

¹⁸⁸ Abdülfatah Hasan Abuaila, *Muhadarat Fi Tarih El-Devletül Es-Suudiyetül Ule*, s.112. (عبد الفتاح حسن أبو عياله، محاضرات في تاريخ الدولة السعودية الأولى، ص 112).

1.4.2. Birinci Suud Devleti'nin Adli Yapısı

Birinci Suud Devleti'nde önemli bir yere sahip olan adalet sistemi, devletin kuruluşunda İslam akaidine göre şekillendirilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de yer alan ayetlerde sıklıkla geçen adalet kavramı, emir ve yasaklar, Suud Devleti tarafından uygulamaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de bulunmayan, sünnet ve hadislerde yer alan yaptırımlar da uygulamaya konulmuştur¹⁸⁹. Suud Devleti'nde adalet sisteminde uygulamaya alınan bir diğer kaynak ise İmam Ahmed İbn Hanbel'in öğretileri olmuştur. Bölgede Hanbeli mezhebinin yaygın olması ve Vehhabilik öğretileriyle benzeşmesi, yargı sisteminde yer almasının en önemli sebebidir¹⁹⁰.

Suud Devleti'nde yargı alanında söz sahibi olan emir, ortaya çıkan sorunların giderilmesi adına yargılama yapma yetkisine sahiptir. Vermiş olduğu kararlar İslam akaidine aykırı olmadığı sürece, sorgulanmadan uygulanması gerekmektedir. Yargıda bir diğer görevli gurup ise kadılardır. Emir adına sorunların giderilmesi amacıyla görev yapan kadılar, İslam akaidi ve Vehhabi öğretileri üzerinden karar vermek zorundadır¹⁹¹. Olaylar karşısında farklı mezhep öğretilerine de başvuran kadılar, devletin prestijini koruyup kollamak ile yükümlü devlet adamlarıdır¹⁹².

Kadılık makamına görevlendirilecek kişilerin bazı şartlar taşıması önemlidir. Bu şartlar;

1.Kadı olarak atanacak kişinin İslam akaidine hakim olması gerekmektedir.

2.Sorunların giderilmesi adına Suud Devleti kurulmadan önce bölgede var olan kabilelerin âdetlerini bilmesi gerekmektedir.

¹⁸⁹ Abdülfatah Hasan Abuaila, *Muhadarat Fi Tarih El-Devletül Es-Suudiyetül Ule*, s.115-116 . عبد الفتاح حسن ابو عيله، محاضرات في تاريخ الدولة السعودية الاولى، ص 115-116.

¹⁹⁰ Salahedin El-Akkad, "Davet Harekat El-İslah Es-Selefi", *El-Gamiye El-Masriye Ll-Derasat Et-Tarihiye*, Sayı.7, Kahire, 1958, s.952 "الجمعية المصرية للدراسات السلفية"، *دعوة حركات الاصلاح السلفي*، (صلاح الدين العقاد، *التاريخية*، ج7، القاهرة، 1958، ص 92)

¹⁹¹ Nezir Sabit, "Dor Et-Teyyar Ed-Dini Es-Selefi Fi Kıyem Ed-Devle Es-Suudiye Ve Siyasetuha", (Muhammed Hudir Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yüksek Lisans Tezi), Biskara, 2019, s.79-78. (نذير ثابت، دور التيار الديني السلفي في قيام الدولة السعودية وسياستها (جامعة محمد خضير كلية العلوم الاجتماعية والانسانية رسالة ماجستير)، بيسكرة، 2019، ص 79-78)

¹⁹² Salahedin El-Akkad, "Davet Harekat El-İslah Es-Selefi", *El-Gamiye El-Masriye Ll-Derasat Et-Tarihiye*, Sayı.7, Kahire, 1958, s.952 "الجمعية المصرية للدراسات السلفية"، *دعوة حركات الاصلاح السلفي*، (صلاح الدين العقاد، *التاريخية*، ج7، القاهرة، 1958، ص 92)

3. İyi bir ün sahibi olup, dürüstlüğü ile tanınmalı ve şüphelerden uzak olmalıdır¹⁹³.

1.4.3. Birinci Suud Devleti'nin Askeri Yapısı

Birinci Suud Devleti'nin bölgede varlığını koruyup, yeni yerleri hakimiyeti altına alması, askeri alandaki başarıların sonucu olmuştur. Öncelikle Necd bölgesini, daha sonra yarımada'nın farklı bölgelerini ele geçirmiş ve Vehhabi düşüncesini silah zoruyla bu bölgelere kabul ettirmeye çalışmıştır. Suud Devleti'nin bölgede var olmasını sağlayan askeri gücü ise dönemin modern ordu yapısından oldukça uzaktır. Geleneksel olarak oluşan askeri birliklerin, kendi içerisinde herhangi bir teşkilatlanması bulunmamaktadır. Ordu adına düzenli bir bütçe oluşturmayan Suud Devleti, ordunun gelişimi adına eğitim, tatbikat ve modern silahlanma da sağlamamıştır. Ordu geleneksel silahlar olan kılıç, mızrak, ok ve Osmanlı Devleti'nin bölgeye yaptığı askeri seferlerden arta kalan tüfeklerden oluşmuştur¹⁹⁴.

Suud Devleti'nin askeri yapısı iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısım sürekli olarak varlığını devam ettiren ve devletin güvenliğini sağlayan düzenli birliklerdir. Mekke, Hamiyah, al-Katif, Diriyah ve Taif bölgelerine yerleştirilen bu birlikler, az sayı da olup, askeri eğitimi bulunmayıp ilkel silahlar taşımışlardır¹⁹⁵. İkinci kısım ise savaş zamanlarında ve olağan üstü hallerde toplanan ordunun asıl gücünü oluşturan düzensiz birliklerdir. Devletin iç ve dış tehditlerle karşılaşması veya farklı bir bölgeye yapılacak sefer dönemlerinde toplanan ordu, genel seferberlik ilan edilerek her bölgeden insanın cihat bayrağı altında toplanması sağlanarak oluşturulur¹⁹⁶. İbn Bişr, genel seferberlik durumunun nasıl duyurulduğunu, insanların nasıl toplandığını ve halkın savaş durumuna nasıl getirildiğini şu şekilde anlatır; “İlk olarak, valiler sorumlu kişiler olan Havavishleri gönderir. Bunlar insanları kendi belirledikleri bölgelerde veya ikamet ettiği yerde toplanmalarını sağlar. İkinci olarak, genel vali veya imam, il valilerine halkı belirlenen zamanda, belirtilen yerlerde toplamalarını emreden bir mektup gönderir. Üçüncü olarak, imam, Birinci Suud Devleti'nin başkenti olan Diriyah'tan

¹⁹³ Abdülfatah Hasan Abuaila, *Muhadarat Fi Tarih El-Devletül Es-Suudiyetül Ule*, s.116 . عبدالفتاح حسن (أبو عيله، محاضرات في تاريخ الدولة السعودية الاولى، ص116).

¹⁹⁴ Emin Said, *Tarihül Devletü Es-Suudiye*, s.112-113.(ص113-112). (أمين سعيد، تاريخ الدولة السعودية، ص113-112).

¹⁹⁵ Mahmud Şukri El-Alusi, *Tarihü Necd*, Dar El-Verrak, Bağdat, 2007, s. 97. محمود شكري الالوسي، تاريخ نجد، دار الوراق، بغداد، 2007، ص96).

¹⁹⁶ Abdülfatah Hasan Abuaila, *Muhadarat Fi Tarih El-Devletül Es-Suudiyetül Ule*, s.113 . عبدالفتاح حسن (أبو عيله، محاضرات في تاريخ الدولة السعودية الاولى، ص113).

*ayrılır ve kutsal sayılan pazartesi veya perşembe günü insanların toplandığı yere gider. Dördüncü ve son olarak ise, teçhizat, yiyecek, içecek ve savaş malzemeleri hazırlanır*¹⁹⁷”.

Birinci Suud Devleti’nin yapmış olduğu askeri seferlerin bir gerekçesi de sefer düzenlenen bölgelerden ganimet elde etmektir. Bölgede geçim kaynağı olan ganimetlerin paylaşımı, İslam dinin emrettiği kaideler doğrultusunda yapılmıştır. Ganimetin beşte biri Beytü’l-mal’a gönderilmiş, kalan beşte dördü ise rütbesine göre askerler arasında dağıtılmıştır. Şövalye askeri iki pay almış, piyade askeri ise ganimetlerden bir pay almıştır¹⁹⁸.

1.4.4. Birinci Suud Devleti’nin İktisadi Yapısı

İslamiyet ile yeniden şekillenen geleneksel iktisadi anlayış, Birinci Suud Devleti tarafından da benimsenmiş ve uygulamaya konulmuştur¹⁹⁹. Bu çerçevede devlet ilk olarak giderlerini karşılamak amacıyla çeşitli kaynaklar oluşturmıştır. İslami kaidelere aykırı olmayan bu kaynakların başında ise zekât ve savaş ganimetleri önemli yer tutmaktadır. Devletin toplanması hususunda oldukça titiz davrandığı, vermeyenlerden zorla aldığı zekât, hazine gelirlerinin üçte ikisini oluşturmaktadır. Zekâtı toplamakla görevlendirilen ve gabi adı verilen görevliler, bölgede görevli emir veya aşiret reisi gözetiminde hareket etmek zorundadır. Gabiler toplamış oldukları zekâtı başkent Diriy’e de bulunan Beytü’l-mal’a göndermek zorundadır. Zekât ayni ve nakdi olarak mal çeşitlerine göre toplanmıştır. Bunlar para zekâtı, ekin zekâtı, altın ve gümüş zekâtı, deve ve koyundan alınan hayvan zekâtı şeklindedir²⁰⁰.

Hazinenin ikinci önemli kaynağı olarak yer alan ganimetler ise seferlerden elde edilen kıymetli malların beşte birinin hazineye aktarılmasıdır²⁰¹. İslam akaidine göre belirlenen bu miktar ile ilgili olarak Kur’an-ı Kerim’de, “Allah’a ve ayırım günü yani iki

¹⁹⁷ Abdülfatah Hasan Abuaila, *Muhadarat Fi Tarih El-Devletül Es-Suudiyetül Ule*, s.114 . (عبدالفتاح حسن ابو عيله، محاضرات في تاريخ الدولة السعودية الاولى، ص114).

¹⁹⁸ Abdülfatah Hasan Abuaila, *Muhadarat Fi Tarih El-Devletül Es-Suudiyetül Ule*, s.115 . (عبدالفتاح حسن ابو عيله، محاضرات في تاريخ الدولة السعودية الاولى، ص115).

¹⁹⁹ Abbelrahim Abdulrahman Abdelrahim, *Ed-Devletü Es-Suudiye El-Ula*, Darülkitap El-Camiği, Baskı 6, Kahire, 1997, s.242. (عبدالرحيم عبدالرحمن عبدالرحيم، الدولة السعودية الاولى، دار الكتاب الجامعي، الطبعة السادسة، القاهرة، 1997، ص242).

²⁰⁰ Osman bin Beşr, *Unvan El-Mecd Fi Tarih Necd*, s.174-178. (عثمان بن بشر، عنوان المجد في تاريخ نجد، ص174-178).

²⁰¹ Recaa Atik El-Mi’eli, “Adva Ala Anzemet El-Hukm Ve El-İdare Fi Ahd Ed-Devle Es-Suudiye El-Ula”, s.49. (رجاء عتيق المعيلي، "اضواء على أنظمة الحكم والادارة في الدولة السعودية الاولى"، ص49).

*tophuluğun karşılaştığı gün, kulumuza indirdiğimize inanıyorsanız, bilin ki, ele geçirdiğiniz ganimetin beşte biri Allah'ın, Peygamber'in ve yakınlarının, yetimlerin, düşkünlerin ve yolcularındır. Allah her şeye Kadir'dir*²⁰² ” hükmü yer almaktadır.

Birinci Suud Devleti'nin bir diğer önemli kaynağı ise kanun ve kurallara aykırı davrananlara uygulanan para cezasıdır. İnsanların kuralların dışına çıkmalarını engellemek amacıyla uygulanan cezalar Beytül-mal için önemli bir gelir kaynağı oluşturmuştur²⁰³.

Gelirlerin yanında hazinenin önemli gider kalemleri de vardır. Devletin idaresinde görev yapan kişilerin aylıkları başta olmak üzere, garnizonda görev yapan asker maaşları önemli yer tutmaktadır. Bunun dışında ibadetlerin yapılması amacıyla camiler, eğitimin sürmesi için dershaneler, saraylar, yetimhaneler vb. yapılar için kaynak ayrılmıştır. Yine muhtaçlara yardım, alim ve şehzadelerin hediyeleri ve çarşıların teşkilatlanması ve denetlenmesi için yapılan harcamalar da kaynak sağlanmıştır²⁰⁴.

Necd bölgesinde kurulan Suud Devleti'nde ekonomik faaliyetler bölgenin iklim şartlarından dolayı kısıtlıdır. Bölgenin çöller ile kaplı olması ve su kaynaklarının yetersiz olması, tarımın yapılmasını engellemiştir. Kısıtlı imkanlarla uygun bölgelerde yetiştirilen ürünler, bölgenin ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde değildir²⁰⁵. Bölgede yetiştirilen en önemli ürün ise hurmadır²⁰⁶. Necd bölgesinde hayvancılık, koyun ve deve başta olmak üzere oldukça yaygındır. Bölgede önemli geçim kaynağı olan hayvancılık, Suud hazinesinin de önemli gelir kalemleri arasında yer almıştır²⁰⁷.

Bölgenin önemli gelir kaynaklarından bir diğeri ise ticarettir. Temel ihtiyaç maddelerinin her bölgede karşılanamaması ve tarımın yetersiz olması nedeniyle bölgede ticaret oldukça gelişmiştir. Üretilen malların başında gelen hurma ve el sanatlarına bağlı olarak üretilen ürünler hem emirlikler arasında hem de Necd dışındaki bölgelere

²⁰² Kuran Kerim, Enfal Suresi, Ayet:41. (الاية رقم 41) (القرآن الكريم، سورة الانفال،

²⁰³ Osman bin Beşr, *Unvan El-Mecd Fi Tarih Necd*, s.31. (عثمان بن بشر، عنوان المجد في تاريخ نجد، ص.31)

²⁰⁴ Hafız Vehbe, *Caziretül Arab Fi El-Karn El-İşrin*, Lagnetül Telif, Kahire, 1935, s.238-241. (حافظ وهبه، جزيرة العرب في القرن العشرين، لجنة التأليف، القاهرة، 1935، ص 238-241.)

²⁰⁵ Kudret Büyükcoşkun, “Arabistan”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.3, İstanbul, s.251.

²⁰⁶ Faysal bin Maş'al, *Mugez Tarihi Ed-Devletü Es-Suudiye*, Mektebit El-Melik Fahd El-Vataniyye, Riyad, 2018, s.8-9. (فيصل بن مشعل، موجز تاريخ الدولة السعودية، مكتبة الملك فهد الوطنية، الرياض، 2018، ص8-9.)

²⁰⁷ Nezir Sabit, “Dor Et-Teyyar Ed-Dini Es-Selefi Fi Kıyem Ed-Devle Es-Suudiye Ve Siyasetuha”, s.12-13. (نذير ثابت، "دور التيار الديني السلفي في قيام الدولة السعودية وسياستها"، ص12-13.)

gönderilmektedir. Satılan ürün karşılığında tarım ürünleri başta olmak üzere ihtiyaç duyulan mallar temin edilmiştir. Suud Devleti'nin bölgede hakimiyet alanını geliştirmesi nedeniyle sahip olduğu ürün çeşitliliğini artmış ve ticarete kullanmıştır²⁰⁸. Bu dönemde Osmanlı Devleti, ihtiyaç duyduğu hububatın bir kısmını Mısır ve Arabistan bölgelerinden karşılamıştır²⁰⁹. Bölgede genellikle dokuma ürünleri, deri işlemeciliği, çömlek üretimi, hasır ve kılıç yapımı ön plana çıkmaktadır. Bu ürünler ticarete kullanılsa da fazla ilgi olmaması nedeniyle ekonomik getirisi yeterli olmamıştır²¹⁰.

1.4.5. Birinci Suud Devleti'nde Eğitim

Arap Yarımadasında eğitim alanında geleneksel yöntemler kullanılmıştır. İslamiyet ile beraber eğitim ve öğretimde, okuma ve yazmanın yanında inancın öğretilmesi amaçlanmıştır. Birinci Suud Devleti döneminde, öncesinde olduğu gibi pozitif bilimlerden uzak durularak yerine Kur'an-ı Kerim, fıkıh, kelam ve hadis dersleri verilmiştir. Mezhep öğretilerinin ön planda olduğu bölgede eğitimde verilen bilgiler, bu öğretiler çerçevesinde gerçekleşmiştir. Bölgede öğrenmenin tek motivasyonu dini inanç olmuştur. Medrese, tekke, zaviye ve camilerde verilen dersler, düzenli ve sistemli olarak da sürdürülmemiştir. Suud Devletinde eğitim alanında düzenli ve sürekli bir kadrosu da bulunmamaktadır. Medrese, tekke, zaviye ve camilerde eğitim alan öğrenciler, mezun olduktan sonra bu kurumlarda ders vermeye başlamıştır. Fıkıh dersleri alan öğrenciler ise imam veya kadı olarak görev yapma imkanına sahip olmuştur²¹¹.

Eğitim, bölgenin tamamında aynı şartlarda sürdürülmemiştir. Ekonomik gelişmişlik, eğitimi doğrudan etkilemiş ve insanların eğitim almasını sağlayacak kurumların yaygınlaşmasını sağlamıştır. Hadarilerin bulunmuş olduğu bölgelerde daha yaygın olan eğitim, bedevilerin bulunduğu bölgelerde yok denecek kadar az olmuştur. Bunun en önemli sebebi ise bedevi çocuklarının farklı bölgelere gidiş gelişlerinde güvenliğin olmamasıdır. Ayrıca aileler açısından eğitim maliyetli bir süreçtir. Okulların

²⁰⁸ Faysal bin Maş'al, Mugez Tarihü Ed-Devletü Es-Suudiye, s.9. (فيصل بن مشعل، موجز تاريخ الدولة السعودية، ص9)

²⁰⁹ Mehmet Yavuz Erler, "Payitaht İstanbul'da Kuraklık ve Kıtılgın Etkileri", Afetlerin Gölgesinde İstanbul, İstanbul, s.433.

²¹⁰ Alexei Vassiliev, Tarhül Arabiye Es-Suudiye, Şirket El-Matbuaat, Beyrut, 1995, s.38-40. (البيكسي، فاسيليف، تاريخ العربية السعودية، بيروت، شركة المطبوعات، 1995، ص38-40)

²¹¹ Faysal bin Maş'al, Mugez Tarihü Ed-Devletü Es-Suudiye, s.10-11. (فيصل بن مشعل، موجز تاريخ الدولة السعودية، ص10-11)

sayısı azdır, bulundukları konum ücra yerlerle sınırlıdır. Bu da zaman içinde okuma yazma bilmeyenlerin sayısını oldukça artırmıştır. Buna bağlı olarak da cehalet hat safhadadır²¹².

1.4.6. Birinci Suud Devleti'nin Sosyal Yapısı

Arap Yarımadası'nda halkın sosyal yaşamı geleneksel kurallar ve alışkanlıklar üzerine kuruludur. Birinci Suud Devleti'nin sınırları içerisinde yer alan bölgelerde de benzer yaşam koşulları iki kısma ayrılmaktadır. Bunların ilki yaşam koşullarının daha iyi olduğu şehirlerde yaşayan topluluklar, ikincisi ise kırsalda daha zor şartlarda yaşayan guruplardan oluşmaktadır. Şehirde yaşayan ve hadari olarak ifade edilen topluluklar, sakin ve daha iyi bir yaşam sürmektedir. Şehir yaşantısının geleneklerine bağlı olarak hayatlarını sürdüren hadarilerin yaşantısı bölgesel olarak farklılaştığı görülmektedir. Kutsal mekanların bulunduğu Hicaz, bu farklılığın en belirgin olduğu bölgeler arasında yer almaktadır. Bunun en önemli nedeni ise bölgeye farklı kültürlerden insanların sürekli gelmesi ile var olan kültürel etkileşimdir²¹³.

Genellikle sulak bölgelerde veya yeşil vadilerde yaşayan hadariler, iş birliği ve dayanışma halinde yaşamlarını sürdürmektedir. Tarım ve ticarete önem veren hadariler, çocuklarına bu işleri küçük yaşlardan itibaren öğretmişlerdir. Bu çocuklar yetişkin hale geldiklerinde babaların işlerini yürütmeye başlarlar ve ailelerinin geçimlerini sağlama sorumluluğunu üstlenirlerdi²¹⁴. Hadariler günlük gıda ihtiyaçlarının düzenli olarak alınmasına dikkat ederdi. Bunlar Reyjuk diye adlandırılan sabah kahvaltısı, öğle yemeği ve öğlenle yatsı arasında olan akşam yemeği olmak üzere her gün üç öğün düzenli yerlerdi²¹⁵. Hadariler kahvaltıda genellikle çökelek, bal, hurma ve tereyağı tüketirlerdi. Öğle yemeğinde ise etle pişirilmiş pilav ya da süt ve et suyu ile pişirilmiş tahıllardan yapılan yemekler tüketilirdi. Akşam yemeği öğle yemeği gibi olup, ayrıca yanında nişasta ve süttten yapılan tatlılarla takdim edilirdi. Kentlilerin yemeklerinde yer alan

²¹² Faysal bin Maş'al, Mugez Tarihü Ed-Devletü Es-Suudiye, s.10-11. (فيصل بن مشعل، موجز تاريخ الدولة السعودية، ص10-11).

²¹³ Fouad Hamza, *Kalbu Ceziretül Arab*, s.109. (فؤاد حمزة، قلب جزيرة العرب، ص109).

²¹⁴ Hafiz Vehbe, *Caziretül Arab Fi El-Karn El-İşrin*, s.7-9. (حافظ وهبه، جزيرة العرب في القرن العشرين، ص7-9).

²¹⁵ Fouad Hamza, *Kalbu Ceziretül Arab*, s.110. (فؤاد حمزة، قلب جزيرة العرب، ص110).

öğütülmüş pirinç, et, hurma, yağ, bakliyat ve sebzeler en önemli temel gıdalar arasında yer almaktadır²¹⁶.

Hadariler arasında günlük yaşamda su ve kahve en sık tüketilen içecekler arasında yer almaktadır. Eski çağlardan itibaren bilinen ve tüketilen kahve, milli içecek olarak da kabul edilmektedir. Arapların tüketmiş olduğu kahve, ezilip kavrulduktan sonra pişirilirdi. Kahvenin üzerine kakule, bir miktar safran veya karanfil ilave edilerek pişirme işlemi tamamlanırdı. Hazırlanan kahve şekersiz olarak servis edilip tüketilirdi. Arap Yarımadasının güney bölgelerinde ise kahveye şeker eklenip, zencefil ile karıştırılarak da tüketilmiştir. İlk dönemlerde bölgede çay yaygın olarak kullanılan içecekler arasında yer almamaktadır. Hicaz ve çevresinde pek bilinmeyen çay, son dönemlerde içecek olarak bölgede yaygınlaşmıştır²¹⁷.

Arap Yarımadasında insanlar iklim koşullarına uygun geleneksel kıyafetler kullanmaktadır. Kullanılan giyim eşyaları hadari ve bedevi guruplarında aynıdır. Bölge sakinleri güneşten başlarını korumak amacıyla ghutra kullanmaktadır. Genellikle yünden yapılan içi pamukla doldurulmuş küçük bir şapkanın üzerine yerleştirilen ghutra, başta sabit kalması amacıyla okal ile tutturulmaktadır. Okal ise genellikle siyah renkte olup, ipek veya pamuktan yapılan ghutrayı baş üzerinde sabitleyen kuşaktır²¹⁸. Vehhabiler bunun cahiliye döneminden kalan bir gelenek olması nedeniyle ghutra ve okali yasaklamışlardır. Bunun yerine Hz. Peygamber'in (s.a.v) sünneti olan sarığı kullanmaya başlamıştır²¹⁹. Bölgeye özgü kullanılan bir diğer giysi ise elbiselerdir. Genellikle beyaz renkte olup, erkeklerin ayak bileğine kadar uzanan elbiseler, pamuklu kumaşlardan yapılmıştır. Arapların kullandığı bir diğer geleneksel kıyafet ise pelerindir. Omuzların üzerinde aşağı doğru sarkıtılan pelerinler, ince yünden dokunmuş, farklı renklerden oluşan kumaşlardan yapılmıştır. Bölgede geleneksel olarak kullanılan kadın kıyafetleri erkeklerden farklıdır. Kadın elbiseleri saf ipek veya pamuk kumaşlardan yapılmıştır. Kadınların kullanmış oldukları elbiselerin boyları, erkeklerin kullandığı elbiselerinden daha uzundur. Kadınlar genellikle siyah veya koyu renkli peçeye saç ve yüzlerini tamamen örtmektedir. Fakat ticaretle uğraşan kadınlar genellikle peçe

²¹⁶ Fouad Hamza, *Kalbu Ceziretül Arab*, s.110-111. (فؤاد حمزة، قلب جزيرة العرب، ص.110-111).

²¹⁷ Fouad Hamza, *Kalbu Ceziretül Arab*, s.112. (فؤاد حمزة، قلب جزيرة العرب، ص.112).

²¹⁸ Fouad Hamza, *Kalbu Ceziretül Arab*, s.113-115. (فؤاد حمزة، قلب جزيرة العرب، ص.113-115).

²¹⁹ Osman Demirci, M. M. Futeyyih'in Necd El-İhvan Fırkası Veya Bugünkü Vehhabilik İsimli Eseri Işığında Necd İhvani Teşkilatı Ve Son Suûd Devletinin Kuruluşu, s.67.

kullanmamıştır²²⁰. Bölgede ayakkabı olarak da genellikle terlik kullanılmıştır. Hafif deriden yapılan terlikler ayakların etrafını sarmakta ve ayak parmakları arasına sokulan kayıştan oluşmuştur²²¹.

Arap Yarımadasında kadınlar günlük yaşamda eşleriyle beraber çalışmaktadır. Hayvanların otlatılması ve sütlerinin sağılmasına yardımcı olan kadınlar, ghee (sade yağ) ve peynir yaparlardı. Ekmek ve yemek yapmak için buğday öğüten kadınlar, keçi kılı, koyun yünü ve deve kılından çadır, kilim ve giysi dokurlardı²²². Özellikle Necd bölgesinde saygın bir yere sahip olan kadınlar, kocaları tarafından şiddete maruz kalmazlardı. Evlilikte meydana gelen anlaşmazlıklarda bile erkekler, guru ve mertliği ön plana çıkarıp şiddetten uzak dururdu. Ayrıca kadınlar iffet ve edep çerçevesinde düşüncelerini dile getirmede sıkıntı yaşamazlardı²²³.

Arap Yarımadasında genelde yaşlı erkekler ve şeyhler saçlarını kısa kullanırken, diğerleri uzun kullanmıştır. Erkekler saçları gibi sakallarını da uzun kullanmış, fazla uzadığı zaman ise tamamen kesmek yerine sadece kısaltmışlardır. Altın takı kullanmayan erkekler, genellikle isimlerinin yazılı olduğu gümüş yüzükler kullanmıştır. Güzel kokmaya özen gösteren Arap erkek ve kadınları, gül, ud, misk vb. kokuları kullanmışlardır. Bölgede bulunan kadınların saçları uzun olup, kına ile ellerini ve ayaklarını sıklıkla boyamışlardır. Kadınlarda takı hususunda herhangi bir sınırlama olmayıp, altın veya mücevher takmalarında bir sakınca bulunmamaktadır²²⁴.

Devlet sınırlarında yaşayan bir diğer topluluk ise bedevilerdir. Bunlar kırsalda kabileler halinde yaşayan guruplardır. Genellikle göçebe bir yaşam şekli belirleyen bedeviler, ihtiyaçları doğrultusunda yerleşim bölgelerini belirlemektedir. Geleneksel olarak nesilden nesile aktarılan bedevi yaşam biçimini, çölün sertliği, güvensizliği ve

²²⁰ Hasan bin Gemel bin Ahmed Er-Riki, *Lem'-Eşşehab Fi Siirit Muhammed bin Abdülvehhab*, s.175-185. (حسن بن جمال بن احمد الريكي، لمع الشهاب في سيرة محمد بن عبد الوهاب، ص.175-175). (فؤاد حمزة، قلب جزيرة العرب، ص.113-115). (Fouad Hamza, *Kalbu Ceziretül Arab*, s.113-115).

²²¹ Abdülcebbar, Er-Ravi, *El-Bediyye*, 2. Baskı, El-Ani, Bağdat, 1949, s. 232. مطبعة. (عبد الجبار الراوي، البادية، مطبعة. العاني، بغداد، 1949، ص.232).

²²² Abdurrahman bin Ali El-İrini, "El-Hayatül El-İctimaiye Lede Badiyatü Necd ve Eser Ed-Dava Es-Selefiyye Fihe", (İmam Muhammed bin Suud İslam Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yüksek Lisans Tezi), Riyad, 1984, s.241. (عبد الرحمن بن علي العريني، "الحياة الاجتماعية لدى بادية نجد واثار الدعوة السلفية فيها"، (جامعة. الامام محمد بن سعود كلية العلوم الاجتماعية رسالو ماجيستير)، الرياض، 1984، ص.241).

²²³ Abdullah Muhammed bin Deras, *Şairat Min El-Badiye*, Mektebit El-Melik Fahd El-Vataniyye, C.1, 8. Baskı, Riyad, 1423, s.14. (عبد الله محمد بن دراس، شاعرات من البادية، مكتبة الملك فهد الوطنية، ج.1، الطبعة 8، الرياض، (1423، ص.14).

²²⁴ Fouad Hamza, *Kalbu Ceziretül Arab*, s.115-116. (فؤاد حمزة، قلب جزيرة العرب، ص.115-116).

yaşam zorluğu doğrudan etkilemektedir²²⁵. Bedeviler için en önemli unsur kendileri ve hayvanları için gerekli olan su kaynaklarıdır. Çöl bölgelerinde kısıtlı olan su kaynaklarının etrafında yerleşen bedeviler, kaynakların kuruması halinde ihtiyaçları doğrultusunda farklı bölgelere göç edebilmektedir. Özgürlüklerine düşkün olan bedeviler, sürekli olarak su ve meralar için birbirleriyle savaşmaktadır. Bu savaşların bir diğer gerekçesi ise farklı kabileleri yağmalayıp ganimet elde etme düşüncesidir²²⁶.

Bazı Arap tarihçilerine göre bedevi kabilelerinin birçoğu saygı ve güvene dayalı, tutarlı değer ve ilkelere sahip değildi. Kendi kabilesinin dışında var olan kabilelerin mera ve su kaynaklarına göz koyan bedeviler, genelde cinayet, yağma ve hırsızlıkla anılmaktadır. Fakat bu görüşe karşı olarak bazı kabileler arasında cömertlik, bağışlama ve adaletin önemli olduğu iddia edilmektedir²²⁷. Hatta bazı kaynaklar bedevilerin misafirperver olduklarını ve misafirlerinin ihtiyaçlarını karşılama da onlara yardımcı olduklarını ifade etmektedir²²⁸.

Bedeviler için hayvan yetiştirmek, avlanmak, ticaret yapmak ve baskın düzenlemek gibi işler ile geçimlerini sağlamaktadır. Buna karşı çiftçilik, el işleri ve sanatları ve denizcilikten hoşlanmazlardı. Hor gördükleri bu işleri asil insanlara yakıştırmazlardı²²⁹. Ayrıca özgürlüklerine düşkün olmaları nedeniyle bedeviler, savaşlarda düzenli hadari birliklerine ayak uyduramamakta ve kolaylıkla dağılmaktadır. Hatta bazı bedevi kabileleri savaşlarda taraf oldukları kuvvetlerin yenildiğini gördüklerinde dönüp onların mallarını yağmalamaya teşebbüs etmektedirler²³⁰.

Bedevilerin yaşamlarında olduğu gibi beslenmelerinde de bir düzen yoktur. Bedeviler, hadariler gibi düzenli beslenme alışkanlığına sahip değildir. Günlük öğünler, o günkü koşullara, ihtimallere, yiyeceğin var olup olmadığına ve bireyin psikolojik durumuna bağlıdır. Ancak onlar için en önemli öğünün akşam yemeği olduğu söylenebilir²³¹. Yaşamın zorluğundan dolayı bedevi halkı için yemekten bahsetmeye

²²⁵ Fouad Hamza, *Kalbu Ceziretül Arab*, s.108 . (فؤاد حمزة، قلب جزيرة العرب، ص.108).

²²⁶ Fouad Hamza, *Kalbu Ceziretül Arab*, s.92-93. (فؤاد حمزة، قلب جزيرة العرب، ص.92-93).

²²⁷ Hafiz Vehbe, *Caziretül Arab Fi El-Karn El-İşrin*, s.9-11-9-9 (حافظ وهبه، جزيرة العرب في القرن العشرين، ص 9-11-9-9).

²²⁸ John Lewis Burkhart, *Notes on the Bedouins and Wahabys*, Vol:1, H. Colburn and R. Bentley, London, 1831, P.177-178.

²²⁹ Mustafa Fayda, "Bedevi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt.5, İstanbul, 1992, s.312.

²³⁰ William Wittman, *Osmanlı'ya Yolculuk 1799-1800-1801*, (Çeviren: Belkız Dışbudak), Ankara, 2011, s.128. Hafiz Vehbe, *Caziretül Arab Fi El-Karn El-İşrin*, s. 9.(9-9) (حافظ وهبه، جزيرة العرب في القرن العشرين، ص 9-9).

²³¹ Fouad Hamza, *Kalbu Ceziretül Arab*, s.110 . (فؤاد حمزة، قلب جزيرة العرب، ص.110).

değer bir şey yoktur. Bazı tarihçilerin bedevi halkının bir kısmının pirinci daha önce hiç görmediğini ve tadını bilmediğini yazmıştır. Genellikle yedikleri tek şey çoğunlukla taştan pişirilerek içerisine yağ, bal veya et eklenmiş büyük somun ekmekleridir²³².

Bedevi bölgesinde genellikle içecek olarak su ve süt tüketilmiştir. Hayvancılığın yoğun olması nedeniyle bol miktarda bulunan süt, bölgede en önemli besin kaynaklarından biri olmuştur. Deve sütü daha fazla olmakla beraber, inek, keçi ve koyun sütü de kullanılmıştır. İçecek olarak kullanılan süttten ayrıca yoğurt, yağ, peynir vb. gibi gıda maddeleri de elde edilmiştir. Bedeviler varlıklarını devam ettirmek amacıyla su kaynaklarının yanında veya yakınında yerleşmek zorunda kalmışlardır. Kullandıkları suyun tatlılığı, tuzluluğu ve berraklığı coğrafi bölgelere göre değişiklik göstermektedir. Bedeviler suyu pınarlardan, kuyulardan veya yağmur sularından elde ederek kullanmışlardır²³³.

1.4.7. Birinci Suud Devleti'nin Dini Yapısı

Birinci Suudi Devleti'nin kurulmasındaki en etkili faktörlerden bir diğeri de din faktörüdür. Necd bölgesi ve genel olarak Arap Yarımadası'nda, Hz. Muhammed döneminden sonra yerel halk, İslam inancının yanında geleneksel davranışlarda da bulunmaya başlamıştır. Bölgede İslam akaidine aykırı görülen davranışlar ve mitler toplum yapısından dolayı hızlı bir yayılış alanı bulmuştur²³⁴. Bu durumun en önemli nedenleri arasında üretim ve ticaretin azalması ile eğitimin gerilemesi gelmektedir²³⁵. Halkın yoksullaşması ve cehaletin artması, insanların yaşadıkları sorunları çözmek amacıyla farklı değerler kutsamış ve bunlardan medet ummaya başlamıştır. Mezar ve türbelerin kutsanması ve onlardan sıkıntılarını gidermek amacıyla medet umulması, falcılık, büyücülük vb. davranışlar bölgede hızlıca yayılmış ve bu defa bu tür davranışlara karşı tepkiler ortaya çıkmıştır. Bu tepkilerin başında ise İslam akaidi ile ilgili yeni görüşlerin ortaya çıkması olmuştur²³⁶.

²³² Fouad Hamza, *Kalbu Ceziretül Arab*, s.110-111 . (111-110. ص. قلب جزيرة العرب ، ص.111-110).

²³³ Fouad Hamza, *Kalbu Ceziretül Arab*, s.112 . (112. ص. قلب جزيرة العرب ، ص.112).

²³⁴ İman bin Mubarek, "Es-Siraa El-Vehhabi El-Osmani", (El-Jilali Bu Naama üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yüksek Lisans Tezi), Hamis Melyene, 2017, s.40-41. "الصراع الوهابي . ايمان بن مبارك، (جامعة الجبالي بونعامة كلية العلوم الاجتماعية و الإنسانية رسالة ماجستير)، خميس مليانة، 2017، ص.40-41. العثماني"، (جامعة الجبالي بونعامة كلية العلوم الاجتماعية و الإنسانية رسالة ماجستير)، خميس مليانة، 2017، ص.40-41.

²³⁵ Faysal bin Maş'al, *Mugez Tarihi Ed-Devletü Es-Suudiye*, s.11. (فيصل بن مشعل، موجز تاريخ الدولة السعودية ، ص.11).

²³⁶ İman bin Mubarek, "Es-Siraa El-Vehhabi El-Osmani", s.40-41. "الصراع الوهابي العثماني"، ايمان بن مبارك، (جامعة الجبالي بونعامة كلية العلوم الاجتماعية و الإنسانية رسالة ماجستير)، خميس مليانة، 2017، ص.40-41.

Farklı bölgelerde ortaya çıkan sorunlar, bölgede bulunan kanaat önderleri veya İslam alimi olarak ifade edilen kişilerin vermiş oldukları fetvalar, mezheplerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Necd bölgesinde ortaya çıkan İmam Ahmed İbn Hanbel ve daha sonra yaşayan İmam İbn Teymiyye, vermiş oldukları fetvalar ile bu tür davranışlar ile mücadele etmeye çalışmıştır. İmam Ahmed İbn Hanbel ve İmam İbn Teymiyye ile benzer görüşlere sahip olan Muhammed bin Abdülvehhab, bu dönemde selefililiğin temsilcisi olmuştur. Bölgede din ile siyaseti birleştiren Birinci Suud Devleti, Muhammed bin Abdülvehhab ile anlaşp Vehhabiliği devlet politikası haline dönüştürmüştür²³⁷.

1.5. Birinci Suud Devleti İle İngiltere Arasında Münasebetler

Arap Yarımadası'nda ortaya çıkan Vehhabi isyanından etkilenen bir diğer devlet ise İngiltere'dir. Bölgede ticaret faaliyetleri yürüten ve oluşturmuş olduğu bağlantı ile bu faaliyetlerini güvenlik altına alan İngiltere, Vehhabi isyanı ile sıkıntı yaşamaya başlamıştır. Bölgenin kıyı kesimlerinde bulunan aşiretler ile anlaşılan İngiltere, aşiretler üzerinden faaliyetlerini yürütmüştür. Vehhabi isyanı ile beraber bölgede hakimiyet alanını genişleten Suud Devleti, aşiretleri hakimiyeti altına almaya başlamıştır. Bölgede ticari faaliyetleri tehlikeye düşen İngiltere, ilk etapta faaliyetlerini farklı bölgelere taşımıştır²³⁸.

O dönemde Umman İngiltere'nin müttefikidir. Suudi Vehhabi ordularının lideri Mutlak el-Mutiri Umman'a saldırdığında, iki saat süren bir savaş sonucu iki bin Ummanlı öldürülmüştür. İngiltere durumu fark etmiş ve Vehhabilerin Körfez'e saldırmayı bırakmayacağını anlamıştır. İngiltere'ye ait gemilere saldırmamaları için Vehhabi lideri Mutlak el-Mutiri ile bir anlaşma imzalamıştır. Buna karşılık olarak İngiltere, Umman-Vehhabi ihtilafına karışmayacağına dair söz vermiştir. Ardından 1807'de İngilizler Emir Suud bin Abdülaziz ile yazışmaya başlamış ve karşılıklı hediyeler göndermişlerdir. Bu yazışmalardan İngilizlerin Vehhabilerle ilişkilerini geliştirmeyi amaçladıkları görülmektedir²³⁹.

²³⁷ Daha detaylı bilgi için bkz. Rifat Türkel, "Osmanlı Vehhâbilik Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 15, Sayı 29, 2017, s.214-216.

²³⁸ Zekeriya Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti*, s.45-46.

²³⁹ Mikhin Victor Leonovich, *Helf El-Kavasim ve Siyast Biritaniya fi El-Halic El-Arabi*, (Çeviren: Semir Necmeddin Satas), Merkez Cuma El-Maced, 1. Baskı, Duabi, 2009, s.357-358. (ميخين فيكتور ليونوفيتش، حلف)

Sahil kesiminde bulunan Arap şeyhleri ile anlaşılan Vehhabiler, akınlarını Ahsa'ya kadar genişletmiştir. Bu nedenle İngiltere, Ahsa'da bulunan Doğu Hindistan Şirketi (East India Company) temsilciliğini Kuveyt'e nakletmiştir. Vehhabilerin Kuveyt üzerine yürümesi üzerine, İngilizler Doğu Hindistan Şirketi'ne bağlı Sahra Postasını tehlikeye düşürmemek için tarafsız kalmıştır. 1799 yılında Ahsa'ya giren Vehhabilere elçi ve hediyeler göndermiştir. Fakat istediği teminatı alamamıştır. İngilizlerin Vehhabiler ile ilgili yaşadığı bir diğer sıkıntı ise, Vehhabiliği benimseyen bazı kabilelerin korsanlık faaliyetleri olmuştur. Kavasim (Korsan adaları) Şeyhi Sultan bin Sakr el-Kasimi eskiden beri körfezde Re'sulü'l-Hayme'den hareket ile İngiliz gemilerine karşı sürdürdüğü korsanlığı bu sefer Vehhabiliğin etkisiyle dini cihata dönüştürmesi ise İngilizlerin Vehhabilere bakışlarına yeni bir boyut getirmiştir²⁴⁰.

İngiltere kendi çıkarlarını tehdit eden Suudların seferleri ve Osmanlı Devleti'nin yetkilileri arasında zor durumda kalmıştır. Ancak, ilk Suudi devletine gönderdiği hediyeler, silah ve mühimmatlar iki devlet arasında daha uygun ve esnek bir tutum ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu yakınlaşım iki nedenden kaynaklanmaktadır. Birincisi, Suudi devletinin doğu ve kuzeyindeki çöl yollarından geçen İngiliz Şirketinin posta güvenliğini sağlamaktır. İkinci nedeni ise Suudilere yaklaşmak ve onları Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtıp desteklemektir. Nitekim İngiltere, Kuveyt'teki İngiliz temsilcisinin asistanlarından Raynaud'u Diriyah'a göndermiştir. Suudiler tarafından dostane karşılanan Raynaud, İngiltere çıkarları doğrultusunda anlaşmalar yapmıştır. İngiltere bir yandan Suudlar ile anlaşırken, diğer taraftan Suudlar ile mücadele eden körfez kabileleriyle anlaşmıştır²⁴¹.

Aralarındaki ilişkinin kökeninde ve nasıl geliştiğinin temel sebepleri arasında Suudi devletinin Vehhabilik bayrağı altında başlattığı seferlerin o dönemde önemli başarılarla imza atması yatmaktadır. Devlet, Arap Yarımadası'nın birçok önemli bölgesini ilhak etmiştir. Bu seferler Kuveyt'e ve Irak'ın güneyine ulaşmıştır. Ancak bu bölgeler Osmanlı Devleti egemenliğindedir. Bu durum Osmanlı Devleti'nin çıkarlarını tehdit etmeye başlamıştır. Bunun yanı sıra bölgedeki İngiltere'nin varlığı ve çıkarlarını

القواسم وسياسة بريطانيا في الخليج العربي، ترجمة: سمير نجم الدين سطاتس، مركز جمعة الماجد، الطبعة 1، دبي، 2009، ص357-358.

²⁴⁰ Zekeriya Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti*, s.46.

²⁴¹ Abdülfatah Hasan Abuaila, *Muhadarat Fi Tarih El-Devletül Es-Suudiyetül Ule*, s.125-127. (عبدالفتاح حسن ابو عيله، محاضرات في تاريخ الدولة السعودية الاولى، ص125-127).

da tehdit etmeye yönelmiştir. Çünkü o dönemde Basra'dan taşınmış olan Doğu Hindistan Şirketine bağlı İngiliz Ticaret Merkezleri Kuveyt'te bulunuyordu. Ticaret Merkezlerinin Kuveyt'te bulunmasının nedeni, o dönemde Basra'da bulunan İngiltere ile Osmanlı yetkililerin aralarında çıkan anlaşmazlıklarıdır²⁴².

İngiltere ile Suudların yakınlaşmasına ilk etapta Muhammed bin Abdülvehhab karşı olmuştur. Devletin ideolojik yapısına uymayan bu yakınlaşma Emir Abdülaziz bin Muhammed ve oğlu Suud bin Abdülaziz tarafından desteklenmiştir. Bu dönemde Osmanlı Devleti'ne karşı verilen mücadelede destek arayan Suudlar, bu desteği İngiltere'den sağlamayı da amaçlamıştır²⁴³. 1811- 1812 yıllarında Tosun Paşa ve Hicaz Şeriflerinin Vehhabiler üzerine sefer düzenlemesi, zor durumda kalan Vehhabileri İngilizlere daha fazla yaklaştırmıştır. Suud bin Abdülaziz, İngiltere ile ilişkileri artırmak amacıyla, es-Seyyid Salim'i Buşehr'de ikamet iden İngiltere temsilcisi Teğmen Bruce ile görüşmeye göndermiştir. Es-Seyyid Salim, Teğmen Bruce'a İngilizler ile anlaşma yapmak istediklerini ifade etmiştir. Teğmen Bruce bu isteği Hindistan İngiliz hükûmetine bildirmiştir. İngiliz hükûmeti iki taraf arasında yazılı bir anlaşma yapılmamasını ancak sözlü anlaşma ile dostane ilişkilerin geliştirilmesini istemiştir²⁴⁴.

İngiltere'nin bölgede mücadele halinde olduğu bir diğer devlet ise Fransızlardır. Fransızlar farklı dönemlerde Vehhabiler ile ilişkiler kurmaya çalışmışsa da pek kalıcı olamamıştır. 1807 tarihinde Tilsit Anlaşması ile yeniden yayılcı bir politika izleyen Fransızlar yeniden Vehhabiler ile ilişki kurma ihtiyacı duymuştur. Osmanlı topraklarında müttefik arayan Napolyon, 1811 yılında Vehhabiler ile doğrudan ilişkiye geçmek için De Lascars'ı Diriyye'ye göndermiştir. De Lascars yapmış olduğu görüşmede, Vehhabilerin Irak ve Suriye seferlerini destekleyeceğini, buna mukabil Fransızların da Hindistan'a göndereceği birlikleri körfezden desteklemelerini teklif etmiştir. Bu durumdan haberdar olan İngiltere aşırı tepki göndermiş, Vehhabilerin Fransa ile anlaşmamasını ve Suriye seferlerini durdurmasını istemiştir. Bunun karşılığında ise Vehhabilerin devlet olarak tanınması için Osmanlı Devleti nezdinde

²⁴² Yasin bin Ali, *Huruj El-Vehhabiye Ala El-Hilafetül Osmaniye*, s.80-83. (ياسين بن علي، خروج الوهابية على الخلافة العثمانية، ص.80-83).

²⁴³ Muhamed Bin Abdullah El-Mes'iri, *El-Edelleh El-Kattiye Ala Edem Şeriyit Ed-Düveyle Es-Suudiye*, Lagnet El-Defaa An Hukuk Eş-Şeriyeye, London, 2002, s.420-422. (محمد بن عبدالله المسعري، الأدلة القطعية على عدم شرعية الدولة السعودية، لجنة الدفاع عن الحقوق الشرعية، لندن، 2002، ص.422-420).

²⁴⁴ J. G. Lorimer, *Delilül Halic*, (Arapça'ya Çeviren: Katar Emiri Ofisi tarafından), Cilt.3. Katar, Tarihsiz, s.1606-1607.

girişimlerde bulunacağını vadetmiştir. Vehhabiler ise Fransız teklifine daha sıcak bakmaktaydılar. Ancak 1812 yılında Fransız – Rus savaşı başlaması Fransız – Vehhabi ilişkilerini de sonuçlandırmıştır²⁴⁵.

---

²⁴⁵ Zekeriya Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti*, s.46.

İKİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ SUUD DEVLETİ (1824-1891)

2.1. İkinci Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı

1744 yılında Necd bölgesinde ortaya çıkan Vehhabi Hareketi, 1818 yılına kadar Arap Yarımadası'nın neredeyse tamamına yayılmıştır. Osmanlı Devleti, ilk önce Vehhabi Hareketini ve fikirlerini benimseyen ve bu fikirler üzerine kurulan Birinci Suud Devleti'nin yayılma tehlikesini önemsememiştir. Ancak Osmanlı Devleti özellikle Vehhabilerin bölgedeki kutsal şehirlere yaptığı baskınlardan sonra durumu kurtarmak için harekete geçmiştir. Osmanlı Devleti, Mehmed Ali Paşa'yi görevlendirerek Hicaz bölgesine sefer düzenlemesini emretmiştir. Mehmed Ali Paşa da oğlu İbrahim Paşa'yı Vehhabi Suudlarının başkenti olan Diriyah'ya göndermiştir. İbrahim Paşa burayı ele geçirerek Birinci Suud Devleti'ni sona erdirmiştir²⁴⁶.

Diriyah'da yaklaşık dokuz ay kalan İbrahim Paşa, Şehrin surlarını ve evlerini yıkarak burada yaşamayı imkânsız hale getirmiştir²⁴⁷. Diriyah'da yaşayanların durumları kötüleşince Ahsa bölgesine göç etmek zorunda kalmışlardır. İbrahim Paşa yakaladığı Suud ve Vehhabi mensuplarının bir kısmını öldürüp kalan kısmını ise Kahire'ye göndermiştir. Ancak Kahire'ye giden tutsaklar kafilesinden Suud ailesinin bazı mensupları ve Muhammed bin Abdülvehhab'ın torunlarından birkaç kişi kaçmayı başarmışlardır²⁴⁸.

Birinci Suud Devleti'nin sona ermesiyle birlikte Arap Yarımadası'ndaki Vehhabi tahakkümündeki emirler, emirliklerini korumak, Suud Devleti'nden ayrılmak, bölgede mevcut olan zayıf emirlikleri ele geçirmek için faaliyetleri başlamışlardır. Böylelikle bölgede bulunan emirlikler, kabileler ve aşiretler arasında çatışmalar yeniden çıkmış ve bölge istikrarsız bir hale gelmiştir²⁴⁹. İbrahim Paşa, bölgede çıkan kargaşalara ve isyanlara neden olan kabile ve aşiret üyelerini yakalamak için harekete geçmiştir.

²⁴⁶ Daha detaylı bilgi için bkz. Emin Er-Rihani, *Tarihü Necd El-Hadis ve Mulhakatu*, El-Matbaa El-İlimiye Li Yusuf Sadır, Beyrut, 1928, s. 87-92. (أمين الريحاني، تاريخ نجد الحديث وملحقاته، المطبعة العلمية ليوسف صادر، بيروت، 1928، ص. 87-92)

²⁴⁷ Mustafa L. Bilge, "Dir'iye", DİA İslam Ansiklopedisi, IX, İstanbul, 1994, s. 375.

²⁴⁸ Osman bin Beşr, *Unvan El-Mecd Fi Tarih Necd*, s.215-216. (عثمان بن بشر، عنوان المجد في تاريخ نجد، ص. 215-216)

²⁴⁹ Nezir Sabit, "Dor Et-Teyyar Ed-Dini Es-Selefi Fi Kıyem Ed-Devle Es-Suudiye Ve Siyasetuha", s.60-61. (نذير ثابت، "دور التيار الديني السلفي في قيام الدولة السعودية وسياساتها"، ص. 60-61.)

Bunun yanı sıra bölgenin can damarı olan Ahsa bölgesinin kontrol altına alınmasına karar vermiştir. Bölge 1819 ortalarına kadar bölgede kalan İbrahim Paşa, Necd ve Kasim bölgelerinin istikrarını sağladıktan sonra bölgedeki bedevilerin ileri gelenlerinden seçtiği idareciler atamıştır²⁵⁰. Ahsa bölgesi ise eski idarecileri Beni Halid'e bırakan İbrahim Paşa 9 Aralık 1819 tarihinde Mısır'a geri dönmüştür²⁵¹.

İbrahim Paşa'nın Mısır'a geri dönmesini fırsat bilen bazı kabileler, Suud Vehhabi Devleti'ni ihya etmek için harekete geçmiştir. Suud ailesine sadık kılan bu kabilelerin başına halk tarafından saygı duyulan ve dini statülerinden dolayı toplumda söz sahip olan Muhammed bin Abdülvehhab'ın torunları gelmiştir. Bu kabilelerin gösterdikleri isyanın nedeni ise Osmanlı Devleti'nin Mısır'daki valisi Mehmed Ali Paşa'dan intikam almasıdır²⁵².

İbrahim Paşa'nın Mısır'a geri dönmesinden önce affettiği Uyeyne'deki el-Muammer ailesine mensup olan Muhammed bin Mişari, bir grup Vehhabiler ile birlikte Diriyah'yı 1819 yılın sonunda yönetimi ele almayı çalışmıştır²⁵³. Ancak 1820 tarihinde Mısır'a giden tutsaklar, kafilesinden kaçmayı başaran Abdullah bin Suud'un oğlu Mişari bin Abdullah ilk ayaklanmayı başlatmak üzere Diriyah'a geri dönmüştür. Muhammed bin Mişari, Diriyah şehrine geri dönen ve meşru varisi olarak bilinen Meşari bin Abdullah'a yönetimi ve yetkiyi devretmiştir. Ancak bu, Muhammed bin Meşari el-Muammer'in kafileden kaçan esiri tutuklama sürecini kolaylaştırmak için hazırladığı bir planıdır. Muhammed bin Meşari hazırladığı planın Mişari bin Abdullah bin Suud, Anize ilçesinde tekrar Osmanlı kuvvetlerine teslim edilmesiyle sonuçlanmıştır. Daha sonrada Osmanlı kuvvetleri tarafından idam edilmiştir. Bu ayaklanma uzun süremeden sona ermiştir²⁵⁴.

Daha sonra ikinci ayaklanma olarak bilinen Suud Emiri Turki bin Abdullah bin Muhammed bin Suud tarafından gerçekleştirilmiştir. 1820 yılında Turki bin Abdullah

²⁵⁰ Zekeriya Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti*, s.54-55.

²⁵¹ Abdulrahman El-Ceberti, *Acayibül Esğesar Fi Et-Terecimü ve El-Ahbar*, Hindawi, Cilt. V, Kahire, 2013, s.646-647. (عبد الرحمن الجبرتي، عجائب الآثار في التراجم والأخبار، هنداوي، الجزء 5، القاهرة، 2013، ص.647-646).

²⁵² Emin Er-Rihani, *Tarihü Necd El-Hadis ve Mulhakatu*, s. 91-92. (أمين الريحاني، تاريخ نجد الحديث وملحقاته، ص.92-91).

²⁵³ Mustafa L. Bilge, "Dir'ie", s. 375.

²⁵⁴ Emin Er-Rihani, *Tarihü Necd El-Hadis ve Mulhakatu*, s. 77. (أمين الريحاني، تاريخ نجد الحديث وملحقاته، ص.77).

dönemi ilk olarak akrabası Meşari bin Abdullah bin Suud'a yapılanlara misilleme olarak Meşari bin Muammer'i öldürmesiyle başlamıştır. Kaynaklarda Bu ayaklanmanın Turki'nin emirliğinin ilk saltanatı olarak kabul edilmiştir. Turki, bölgede yaşanan siyasi kaygı, ekonomi yoksunluk ve çatışmalar sebebiyle, ayrıca Osmanlı ve Mısır kuvvetlileriyle çıkabilecek bir çatışmanın endişesiyle ailesinin geri kalanını Necd bölgesine geri getirememiştir²⁵⁵. Olanlardan haberdar Osmanlı Devleti'ne bağlı Necd hükümdarı Hüseyin Bey, Ebuş Ağa'nın önderliğinde orduları ve gerekli askeri mühimmatı hızlıca bölgeye göndermiştir. Bölgeye doğru gelecek olan kuvvetlerden haberdar olan Turk'i, bölgeyi terk edip bölgenin dışına kaçmıştır. Burayı Osmanlı kuvvetleri herhangi bir direnişle karşılaşmadan bölgeye girerek hakimiyetini sağlamıştır. Böylece ikinci ayaklanma da kayda değer bir kazanım elde edilemeden son ermiştir²⁵⁶. 1820 yılından 1824 yılına kadar Necd bölgesinde ne Vehhabiler ne de Suudlar tarafından hiçbir faaliyet gösterilmemiştir²⁵⁷.

Turki bin Abdullah Bölgenin üzerine Suud hakimiyetini yeniden sağlamak için üçüncü bir kalkışma faaliyetinde bulunmuştur. Turki, Helve, Arkah ve Asir bölgelerinden asker toplayarak Diriyah'nin yakınında bulunan Riyad şehrini Kuşatmıştır. Uzun uğraşlardan sonra Ebuş Ağa liderindeki askeri garnizon teslim olmuş ve Riyad'ı terk etmek zorunda kalmıştır²⁵⁸. Turki bin Abdullah, yıkılmış olan Diriyah'ı yerine bugün Suudi Arabistan Devleti'nin başkenti Riyad şehrini emirliğin merkezi olarak seçmiştir²⁵⁹. Ancak Osmanlı Padişahının öfkesini yatıştırmak amacıyla bölge üzerindeki Osmanlı Devleti'nin egemenliğini de tanımıştır Osmanlı Devleti de vergi vermesi karşılığında Türkî'nin yönetimini onaylamıştır²⁶⁰.

Turki bin Abdullah, 1830 yılına kadar bölgeye Mısır'dan gelen Memurlar ile bölgede mevcut olan kabileler arasında yaşanan anlaşmazlıktan istifade etmiştir. Turki bin Abdullah, bu kabilelerin şeyhleri ve Vehhabiler'in bir kısmı ile anlaşarak Suud Vehhabi devleti yayılmak üzere harekete geçmiştir. Turki Mensupları, daha önce

²⁵⁵ Osman bin Beşr, *Unvan El-Mecd Fi Tarih Necd*, s.222. (عثمان بن بشر، عنوان المجد في تاريخ نجد، ص.222.)

²⁵⁶ Emin Said, *Tarihül Devletü Es-Suudiye*, s.133-134. (أمين سعيد، تاريخ الدولة السعودية، ص.133-134.)

²⁵⁷ Zekeriya Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti*, s.57.

²⁵⁸ Osman bin Beşr, *Unvan El-Mecd Fi Tarih Necd*, Cilt.2, s.12-13. (عثمان بن بشر، عنوان المجد في تاريخ نجد، مج2، ص.12-13.)

²⁵⁹ Zekeriya Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti*, s.57.

²⁶⁰ Zekeriya Kurşun, "Riyad", TDV İslam Ansiklopedisi, XXXV, İstanbul, 2008, s.139. Osman bin Beşr, *Unvan El-Mecd Fi Tarih Necd*, Cilt.2, s.53. (عثمان بن بشر، عنوان المجد في تاريخ نجد، مج2، ص.53.)

Osmanlı Devleti tarafından Beni Halid ailesinin idaresine bırakılan Ahsa bölgesine girmeye çalışmışlardır. 1830 yılında Turki bin Abdullah, oğlu Faysal önderliğinde bir sefer hazırlayarak el-İhsa'ya girmek üzere bölgeye göndermiştir²⁶¹. Faysal bin Turki birlikleri, Ahsa'daki zaaf içerisinde olan Beni Halid askerlerine saldırmış, önce Ahsa merkezinde bulunan Hufuf'ı sonra Katif kasabasını ele geçirmiştir²⁶². Bu dönemde yayılma siyaseti meşgul olan Turki bin Abdullah, yeğeni Mişari bin Abdurrahman'ın devletin yönetimine göz dikmesini ve ona bir tuzak kurduğunu fark etmemiştir. Mişari bin Abdurrahman 1834 yılında dayısını öldürterek emirliğin kontrolünü ele geçmiştir. Ancak kısa süre içerisinde Turki bin Abdullah'ın oğlu Faysal bin Turki, Riyad şehrini kuşatarak babasının intikamını alarak Mişari bin Abdurrahman'ı öldürmüştür. Babasının intikamını alan Faysal meşru varisi (veliaht) olarak babasının yerine geçmiştir²⁶³.

Kaynaklara göre Emir Turk'yi ikinci Suud Devleti'nin kurucusu olarak ifade etmektedir²⁶⁴. Ancak birçok kaynakta Turki'nin devleti kurmak için gelişimde bulunduğu her adımda Osmanlı-Mısır orduları tarafından bastırılmış ve sonlandırılmıştır. Bu nedenle ikinci Suud Devleti'nin asıl kurucusunun, 1840 yılındaki ikinci saltanatı sırasında oğlu Faysal bin Turki olduğunu kabul etmişlerdir. Bu da Mısır valisinin Mehmed Ali Paşa'nın kuvvetlerini Arap Yarımadası'ndan 1840 Londra Antlaşmasının şartlara uygun olarak tahliye edildiği dönemi denk gelmektedir²⁶⁵.

Cömert, dindar, araştırma ve incelemeyi seven Emir Faysal bin Turki'nin hükümdarlığını iki dönemden oluşmuştur. Babasının ölümünden sonra 1834 yılında başlayan ve 1838 yılında biten saltanatının ilk dönemi olarak geçmektedir. İkinci dönemi ise 1843 yılında başlayan ve 22 yıl süren hükümdarlığıdır. Faysal bin Turki bu dönemde az olsa da bölgenin genelinde güveni ve istikrarı sağlamayı çalışmıştır²⁶⁶.

1803 yılında Mekke ve Medine'ye Suudların ve Vehhabilerin tarafında yapılan seferlerde görev alan Faysal bin Turki, 1818 yılında Diriyah'yı yıkılışından sonra

²⁶¹ Abdülfatah Hasan Abuaila, *Tarihü El-Devletü Es-Suudiyetü Es-Seniye*, Darülmarrîh, Oman, 1991, s. 40. (عبدالفتاح حسن ابو عيله، تاريخ الدولة السعودية الثانية، دار المريخ، عمان، 1991، ص.40)

²⁶² Zekeriya Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti*, s.57-58.

²⁶³ Mediha Derviş, *Tarih Ed-Devle El-Arabia Es-Suudiye Hatta Er-Rub' El-Evvel Min El-Karn El-İşrin*, s.57. (مدیحه درویش، تاریخ الدولة العربية السعودية حتى الربع الاول من القرن العشرين، ص.57).

²⁶⁴ Mustafa Çakır, "Din-Siyaset İlişkisi Bağlamında Suudi Arabistan Ve Vehhabilik", s.30.

²⁶⁵ Abdülfatah Hasan Abuaila, *Tarihü El-Devletü Es-Suudiyetü Es-Seniye*, s. 40-41. (عبدالفتاح حسن ابو عيله، تاريخ الدولة السعودية الثانية، ص.40-41).

²⁶⁶ Osman bin Beşir, *Unvan El-Mecd Fi Tarih Necd*, Cilt.2, s.71-90. (عثمان بن بشر، عنوان المجد في تاريخ نجد، مج.2، ص.71-90)

Mısır'a esir olarak gönderilmiştir. Ancak babasının Necd bölgesinin kontrolünü tekrar ele geçirdiğini duyunca hapisten kaçmayı başarmıştır²⁶⁷. Babasının Suud devleti yeniden ihya etmeyi çalışmasında yardım etmesi kendini siyasi ve askeri konusunda deneyim kazanmıştır²⁶⁸.

Siyasi ve askeri alanda tecrübe sahip olan Faysal bin Turki, birçok ayaklanma ve isyan hareketi bastırmayı başarmıştır. Bu ayaklanmaların en önemlilerden Katif şehrinde çıkan isyanıdır. Katif'de çıkan isyan Suud Devleti'nden ayrılmayı ve bağımsızlık ilan etmeyi amaçlamıştır. Bu isyan hareketi o dönemdeki Bahreyn şeyhleri tarafından desteklenmiştir. Bu isyanı bastırmak için seferi düzenleyen Faysal bin Turki, Katif şehrini uzun bir süreliğini kuşatmıştır. Ancak babasının Mişari bin Abdurrahman'ın tarafından öldürüldüğünü ve devlete ele geçirmeyi çalıştığını haberi alan Faysal, Katif bölgesinden Ahsa merkezine çekilmiştir. Faysal bin Turki, Abdullah bin Raşid, Omar bin Afaisan ve Zuwaid Al-Abd gibi devletine bağlı bölgelerin, şehirlerin ve kabilelerin liderleriyle istişarede bulunmuştur. Yapılan istişareleri sonunda yönetimin meşru veliahdına devredilmesi gerektiğine ve bölgenin doğusundaki askeri kuvvetlerini bu isyana son vermek üzere Riyad şehrine göndermesine karar verilmiştir²⁶⁹.

Kaynaklara göre Mişari bin Abdurrahman'ının, İbrahim Paşa tarafından Mısır'a esir olarak gönderildiğini ifade etmektedir. Ancak Mişari bin Abdurrahman kaçmayı başarmış ve Necd'de geri dönmüştür. Turki bin Abdullah bölgeye geri dönen yeğenini Mişari bin Abdurrahman'ı 1826 yılında Riyad şehrine bağlı olan el-Manfuha kasabasının emir olarak atamıştır. Devleti'n yönetimine ele geçirmek isteyen Mişari bin Abdurrahman, dayısını karşı bir devrim yaratmayı çalışmıştır. Bu planı fark eden Turki, yeğenini tutuklayarak görevden azletmiştir. Bu haber duyan Mişari bin Abdurrahman, Hicaz'a kaçmıştır²⁷⁰. Ancak Turki tarafından affedilen Mişari, Riyad'a geri dönerek Necd'deki siyasi liderliği kontrol etme hayalinden vazgeçirmemiştir. Faysal bin Turki

²⁶⁷ İbrahim bin Salih bin İsa, Tarihü Baad El-Havadis El-Vaki'a Fi Necd, Darelmelik Abdülaziz, Riyad, 1999, s. 147-156. ص (ابراهيم بن صالح بن عيسى، تاريخ بعض الحوادث الواقعة في نجد، دار الملك عبدالعزيز، الرياض، 1999، ص 147-156)

²⁶⁸ Abdülkerim Mahmud Garayba, Mukadime Fi Tarih El-Arab El-Hadis, Şam Üniversitesi Yayınları, Şam, 1960, s.366. (عبدالكريم محمود غرايبة، مقدمة في تاريخ العرب الحديث، جامعة دمشق، دمشق، 1960، ص 366)

²⁶⁹ Osman bin Beşr, Unvan El-Mecd Fi Tarih Necd, Cilt.2, s.43-50. عثمان بن بشر، عنوان المجد في تاريخ نجد، مج 2، ص 43-50

²⁷⁰ Emin Said, Tarihül Devletü Es-Suudiye, s.140-142. (أمين سعيد، تاريخ الدولة السعودية، ص 140-142)

ve ordularının Katif şehrinde çıkan isyan hareketlerine karşı başlattığı askeri seferlerle meşgul olmalarından yararlanan Mişari, dayısına karşı yeni bir komplo düzenlemiştir. Emir Turki'nin yönetimine muhalif kişilerin birçoğu Mişari bin Abdurrahman'ın suikast planında yardım etmişlerdir²⁷¹. Dayısı Turki b. Abdullah Mayıs 1834'te cuma namazı çıkışında Mişari b. Abdurrahman tarafından düzenlenen suikast sonucu öldürülmüştür²⁷².

Dayısına suikast düzenlenen Mişari bin Abdurrahman, Riyad yönetimini ele geçirmiştir. Bu durumdan haberdar olan Turki'nin oğlu Faysal, birlikleri ile Riyad'a gelerek Mişari'nin ikamet ettiği Riyad Sarayı'nı kuşatmıştır. Bölgede Faysal'ın yandaşları ile Mişari'nin yandaşları arasında yoğun bir çatışma çıkmıştır. Bu çatışmanın sonucunda galip gelemeyeceğini anlayan Mişari'nin, bölgede bir caminin içerisine saklanmasıyla çatışma bitmiştir. Veliht Faysal, yönetimde kırk günü geçmeyen Mişari'yi o camiden çıkartarak kendisini ve yandaşlarını idam ettirmiştir²⁷³.

Babasından sonra yönetimi ele alan emir Faysal bin Turki, halkına yönelik amaçlarını ve hedeflerini netleştirmeye çalışmıştır. Necd halkına bir mesaj göndererek şu açıklamayı yapmıştır:

- 1- Din işlerine olan ilgisini göstererek halkını temiz ahlâkı yaşamaya, takvaya ve salih amel işlemeye davet etmiştir.
- 2- İslam Şeriatının hükümlerinin uygulanıp uygulanmadığı izlemek ve takip etmek üzere, Pazar teşkilatı olarak “Faziletin Teşviki ve Kötülüğün Önlenmesi heyetini kurmalarını emretmiştir.
- 3- Mesajında insanları birlik ve beraberliğe davet ederek, bölünme üzerine başlarına gelebilecek olumsuzluklara karşı uyarmıştır²⁷⁴.

Bazı kabileler Emir Faysal'a itaat ederken diğer kabileler ise özellikle güney kabileler ona karşı çıkıp isyan etmiştir. Hatta birçoğu Riyad'a zekât göndermeyi reddetmiştir. Emir Faysal bu güneydeki ayaklanmalara karşı bölgede seferberlik ilan

²⁷¹ Dary bin Nehid Er-Raşid, Nebze Tarihiye An Necd, Darelmelik Abdülaziz, Riyad, 1999, s.5-7. (ضاري بن نهيد الرشيد، نبذة تاريخية عن نجد، دار الملك عبدالعزيز، الرياض، 1999، ص 5-7.)

²⁷² Mustafa Çakır, “Din-Siyaset İlişkisi Bağlamında Suudi Arabistan Ve Vehhabilik”, s.30.

²⁷³ Hafız Vehbe, *Caziretül Arab Fi El-Karn El-İşrin*, s.258. (حافظ وهبه، جزيرة العرب في القرن العشرين، ص 258.)

²⁷⁴ Seyid Muhammed İbrahim, *El-HayaEl-İctimaiye Fi el-Memleketül Arabiyetü es-Suudiye*, Mektebet Mısır, 1. Baskı, Kahire, 1960, s.26. (سيد محمد إبراهيم، الحياة الاجتماعية في المملكة العربية السعودية، مكتبة مصر، الطبعة الأولى، القاهرة، 1960، ص 26)

ederek tüm birliklerini güney bölgesini doğru hareket etmelerini emretmiştir. Bölgedeki bulunan Devasir, Arme ve Kahtan kabilelere ele geçirerek güney bölgesinin kontrol altına almıştır. Üstelik, Fasyal birliklerine karşı yenilgiye uğrayan güneydeki kabilelerin şeyhleri, Faysal'a itaat etmişlerdir²⁷⁵.

Fakat açıklamak gerekirse bu kabilelerin zekât ödememesi konusunda, her zaman Necd'deki merkezi yönetimden hoşnutsuzluk anlamına gelmemiştir. Birçok kabileler develerini ve koyunlarını doğal otlaklardan beslediklerini, çölde yaşamının zorluğunu, bu zorluğu yaşayanların kendileri olduğunu, devletin onların hayatlarının kolaylaştırılmasına hiçbir katkı sağlamadığını düşünmüşlerdir. Ondan dolayı devletin bu zekâtı hak etmediğine inanmışlardır. Ayrıca Necd'deki merkezi yönetimden uzak olmaları her zaman darbe ve isyan sürecini kolaylaştırmıştır²⁷⁶.

Kuzey bölgelerine gelince, istikrarlı ve isyandan uzak kalmıştır. Ancak Faysal, Jebel Şamar bölgesine Emir Salih bin Abdülmuhsin Al Ali'nin yerine, Emir Turki'nin intikamını almada yardım eden Abdullah bin el-Raşid'i atadığında bölgenin durum değişmiştir. El-Ali bu kararı reddederek emire isyan etmiş ve iki taraf arasında büyük çatışmalar yaşanmıştır. Çatışmalarda yenilgiye uğrayan el-Ali'nin Kasim bölgesine çekilmesine neden olmuştur. İlerde isyan çıkarmama adına Abdullah bin el-Raşid onların peşini bırakmamış, ordularını hazırlayıp Kasim'a yönelmiştir. Orada liderleri Salih bin Abdülmuhsin'i ve grubunu öldürmüştür. Bu durum el-Ali'yi bölgeyi tamamen terk etmeye ve Hicaz bölgesindeki Mekke şehrine göç etmeye zorlamıştır²⁷⁷.

2.1.1. Mehmed Ali Paşa'nın Bölgedeki Faaliyetleri

Osmanlı Devleti'n emirlerini yerine getiren Mehmed Ali Paşa, Vehhabi hareketini durdurarak Osmanlı Devleti'nin hakimiyetini bölgeye yeniden sağlamayı başarmıştır. Necd, Hicaz ve Ahsa bölgelerinde Mehmed Ali Paşa'nın Kuvvetleri yanında Osmanlı kuvvetleri de konuşlanmıştır. İç mesellerden dolayı Mısır'a geri dönen Mehmed Ali Paşa, Arap Yarımadasında hakimiyetini yaymak ve kendine ait bir büyük devlet kurma hayalinden vazgeçmemiştir. Arap Yarımadasında çoğu bölge, Mehmed

²⁷⁵ Osman bin Beşr, *Unvan El-Mecd Fi Tarih Necd*, Cilt.2, s.72. (عثمان بن بشر، عنوان المجد في تاريخ نجد، مج2، ص72.)

²⁷⁶ Abdülfatah Hasan Abuaila, *Tarihü El-Devletü Es-Suudiyetü Es-Seniye*, s.49-50. (عبدالفتاح حسن ابو عيله، تاريخ الدولة السعودية الثانية، ص49-50.)

²⁷⁷ Osman bin Beşr, *Unvan El-Mecd Fi Tarih Necd*, Cilt.2, s.72. (عثمان بن بشر، عنوان المجد في تاريخ نجد، مج2، ص72.)

Ali Paşa'nın Şam'daki savaşlarıyla ve Osmanlı Devleti'nin onunla ilgilenmesi meşguliyetinden yararlanmış ve onlara karşı ayaklanma ve darbeler başlatmışlardır. Hicaz, Asir, Yemen ve Necd gibi bölgeler ayrılmak istemiş ve bağımsız yönetim talep etmişlerdir²⁷⁸.

Arap Yarımadası'ndaki bu ayaklanmaların en önemlisi 1821 yılında Şerif Yahya liderindeki olan Hicaz İhtilali olmuştur. Ancak kısa süre sonra Mehmed Ali Paşa, sonu başarısız olan bu ayaklanmayı bastırmak için bölgeye sefer düzenlemiştir. Hicaz bölgesine ele geçiren Mehmed Ali Paşa, Şerif Yahya'yı sınır dışı etmiş ve yerine Şerif Muhammed bin Avn'ı atamıştır²⁷⁹.

Yine 1832 yılında Hicaz bölgesinde Zinar Ağa ve Turki Bilmez Hicaz valisi Hurşit Paşa'dan gecikmiş maaşlarını ödemesini talep etmelerinin sonucunda bir askeri devrimi başlamıştır. Nitekim Hurşit Paşa bu devrimi bastırmaya çalışsa da başarılı olamamıştır. Üstelik Babı-Ali de Mehmed Ali Paşa'nın bölgedeki politikasını engellemek için bu devrime destek vermiştir. Ancak Mehmed Ali Paşa Şam'daki zaferlerini artırarak Akka ve çevresini ele geçirmiş ve bu devrimler politikasını ve askeri başarılarını etkilememiştir. Şam ve Arap Yarımadasının kuzey bölgelerini hakimiyetini sağlayan Mehmed Ali Paşa, Hicaz'a yönelmiş ve oraya yedinci ordusunu 1500 süvari ile birlikte göndererek Hicaz'daki Mısırlı asker sayısını 4000'e çıkarmıştır. Bu ordunun başına daha önce Hicaz valiliği yapan Ahmet Bey Yeken'i getirmiştir. Turki Bilmez, Mehmed Ali Paşa'nın ordularının Hicaz'a geldiğini öğrenince, oradan hızlıca terk ederek Cidde şehrine kaçmıştır ve oradaki sahil kıyısında duran İngiliz gemilerinden birine sığınmıştır²⁸⁰.

Osmanlı Devleti'nin Rusya ile olan savaşın yaralarını sarmakla meşgul olması ve bölgeyle ilgilenmekten uzak durmasından fırsat bilen Faysal bin Turki bölgedeki hakimiyetini genişlemiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nin konuya ilgisiz kalmasının tek sebebi şüphesiz bu değildi. Emir Faysal hac yolunu kesmek yerine emniyet altına tutması Osmanlı devleti için bir teselli vesilesi olmuştur²⁸¹. Fakat Faysal b. Turki, Osmanlı yönetiminin yumuşak davranmasından da cesaret alarak 1837 yılında

²⁷⁸ Abdülfatah Hasan Abuaila, *Tarihü El-Devletü Es-Suudiyetü Es-Seniye*, s.51-52. (عبدالفتاح حسن ابو عيلة، تاريخ الدولة السعودية الثانية، ص 51-52.)

²⁷⁹ Abdulrahman Er-Rafii, *Asr Muhammed Ali*, s.357-358. (عبد الرحمن الراجعي، عصر محمد علي، ص 357-358.)

²⁸⁰ Abdulrahman Er-Rafii, *Asr Muhammed Ali*, s.358. (عبد الرحمن الراجعي، عصر محمد علي، ص 358.)

²⁸¹ Ahmet Vehbi Ecer, *Tarihte Vehhabi Hareketi Ve Etkileri*, ASAM Yayınları, Ankara, 2001, s. 166.

Hicazdaki Cidde Hazinesi'ne mükellef olduğu vergiden kaçınmıştır. Bu durumu haberdar olan Mehmed Ali paşa'da ihmal ettiği Necd bölgesine tekrar ilgilenmesini yol açmıştır²⁸².

Bu durumu iyi değerlendiren Mehmed Ali Paşa, İsmail Bey ve Halit bin Suud önderliğinde Necd bölgesine askeri seferler düzenlemiştir. Bu seferler, Faysal bin Turki'nin ve yandaşlarının kendisine ve Osmanlı Devleti'ne karşı çıkan isyanlarını bastırmak üzere düzenlenmiştir. Mehmed Ali Paşa'nın seferleri modern silahlar, yüksek eğitilmiş askerler, erzak, teçhizat ve doktorlarla gerçekleştirilmiştir. Bu seferler sırasında, Arap Yarımadası'nın batısındaki Yanboğ limanı üzerinden, Mısır'dan sürekli olarak askeri mühimmatlarla desteklenmiştir. Mehmed Ali Paşa'nın ilk hedefi, bir yandan kutsal yerleri ilhak etmek, diğer yandan Suudileri boyunduruk altına almak, bir diğer yandan ise nüfuzunu Basra Körfezi'ne kadar yaymaktır. Böylece Mısır ile birlikte Sudan, Şam ve Arap Yarımadası'nın kontrolünü ele geçirecek, kendi otoritesi altında büyük bir birleşik İslam Arap devleti kuracaktır²⁸³.

Faysal bin Turki bölgede olup bitenlerden haberdar olmuş ve Mısır ordularının gün geçtikçe Necd bölgesine yaklaştığının da farkında varmıştır. Bir yandan Hicaz valisi Ahmed Paşa'ya, diğer yandan seferi düzenleyenlerle yazışmalar yapmıştır. Barışçıl bir çözüme ulaşmak için Mısır valisi ile kendi aralarında arabuluculuk yapmalarını istemiştir. Bunun yanı sıra da o yazışmalarda Mehmed Ali Paşa'ya düşman olmayan tavrını ortaya koymak istemiştir. Ancak Faysal bin Turki, bu girişimleri başarısız olmuştur. Askeri seferler hala devam ettiği için Necd bölgesinin her yerinden orduları ve askeri kuvvetleri seferber etmekten başka seçeneği kalmamıştır²⁸⁴.

Her iki taraf Mısır'dan gelen ordu ile Faysal bin Turki'nin birlikleri Kasim bölgesine ulaşmıştır. Faysal bin Turki, casuslarından aldığı bilgilere göre, durumun kendi lehine olmadığını anlamıştır. Zira ordularının ve teçhizatlarının bu savaşı kazanmak için yeterli olmadığını bilmektedir. Riyad şehrine çekilmeyi ve oraya sığınmayı uygun gören Faysal bin Turki, herhangi bir saldırıya karşı burayı (Riyadı) güçlendirmeyi tercih etmiştir. Ancak bu düşünce Riyad halkı tarafından yeterli desteği

²⁸² Zekeriya Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti*, s.58.

²⁸³ Mediha Derviş, *Tarih Ed-Devle El-Arabia Es-Suudiye Hatta Er-Rub' El-Evvel Min El-Karn El-İşrin*, s.145-146. (مدیحة درویش، تاریخ الدولة العربية السعودية حتى الربع الأول من القرن العشرين، ص.145-146).

²⁸⁴ Osman bin Beşr, *Unvan El-Mecd Fi Tarih Necd*, Cilt.2, s.74-76. (عثمان بن بشر، عنوان المجد في تاريخ نجد، مج2، ص.74-76).

görmemiştir. Bunun nedeni ise daha önceden İbrahim Paşa'nın Diriyah şehrinde yaptıklarını hatırlatıyor olmalarıdır²⁸⁵.

Bununla birlikte Mehmed Ali Paşa'nın yakın arkadaşı ve Osmanlı devletine sadakatle bağlı olan, askeri seferlerin başında bulunan Halit bin Suud'nun Riyad şehrin'deki destekçileriyle temasa geçmiştir. Emir Faysal bin Turki'ye karşı Riyad'ta kamuoyunu örgütlenmesini sağlamıştır. Öyle ki Riyad halkı arasında birçok isyan ve hoşnutsuzluk yaşanmıştır. Hatta bazı büyük aileler, Emir Faysal bin Turki'nin bu savaş düşüncesinde ısrar etmesi halinde Riyad'ı terk etmekle tehdit etmişlerdir. Bu durumu emir Faysal'a silah ve parasıyla Riyad'tan Alharj kasabasına ve oradan Ahsa bölgesine kaçırmaktan başka bir çözüm bırakmamıştır²⁸⁶.

Riyad'ta kuzey bölgesine orduların geldiği duyulduğunda, Riyad'taki yerel liderler ve şeyhler Prens Halit bin Suud'a bağlılıklarını ilan etmek için girişimde bulunmuşlardır. Ancak bazı güney bölgeleri, Mehmed Ali Paşa yönetimine girmek istememişlerdir. Onlar ülkeyi Suudi birinin yönetmemesi halinde Halit bin Suud'un yönetimine girmeyi reddetmişlerdir. Halit bin Suud, Suud olmasına rağmen Mehmed Ali Paşa'ya bağlı olduğu için bu yönetimi kabul etmemişlerdir. Bu konuda güney bölgelerde dini otoriteye sahip olan Muhammed bin Abdülvehhab'ın torunları bu düşüncede olanları desteklemiş ve teşvik etmişlerdir²⁸⁷.

Halit bin Suud güney bölgesinde bulunan ve isyan çıkartan kabilelere karşı sefer düzenlemiştir. Halit bin Suud Sedir, Mehmel, Veşm ve Ariz bölgelerden seferbirlik ilan ettirerek birçok asker toplamıştır. Halit bin Suud ve İsmail Ağa önderliğindeki birlikler ile güney bölgedeki Houta, Hilva, Naam ve El-Herik ahalilerinden gelen birlikleri arasında büyük bir savaş çıkmıştır. Çöl sıcağını alışkın olmayan, sahra yollarını bilmeyen ve susuzluk sıkıntısı yaşayan Halid bin Suud ve İsmail Ağa birlikleri düşmanın birliklerine karşı dayanamamıştır. Uzun süre geçmeden yenilgiye uğrayan

²⁸⁵ Emin Said, *Tarihül Devletü Es-Suudiye*, s.147. (أمين سعيد، تاريخ الدولة السعودية، ص 147).

²⁸⁶ Munir El-Aglani, *Tarih Elbelad Elarabiya elsuudiya-Ed-Devla Es-Suudiye Es-Seniye Ahd El-İmam Faysal bin Turki*, Dar En-Nefais, Beyrut, 1994, s.50. (منير العجلاني، تاريخ البلاد العربية السعودية-الدولة السعودية، ص 50).

²⁸⁷ Abdülfatah Hasan Abuaila, *Tarihü El-Devletü Es-Suudiyetü Es-Seniye*, s.56-57. (عبد الفتاح حسن ابو عيله، تاريخ الدولة السعودية الثانية، ص 56-57).

Halid bin Suud ve İsmail Ağa birlikleri silah ve mühimmatlarını bırakarak bölgeden çekilmiş ve Riyad'a geri dönmüştür²⁸⁸.

Güney bölgesinde çıkan isyan hareketlerinden istifade eden Faysal bin Tukri, aynı düşüncesinde olan yandaşlarıyla iş birliği yaparak 1837'de Riyad şehrine büyük bir askeri sefer düzenlemiş ve şehri kuşatmıştır. Riyad'ta mahsur kalan İsmail Ağa ve Halit bin Suud'un askeri kuvvetleri yakın kabilelerden yardım gelene kadar şehri savunmayı başarmış ve teslim olmamışlardır²⁸⁹. Uzun süre bu kuşatma, Faysal bin Turki tarafından kaldırılmıştır. Bunun sebepleri de:

- 1- Yakın kabilelerden Mısır ordusunun askeri yardım alması, Emir Faysal'ın kuşatmada başarılı olacağına dair ümidinin azalması.
- 2- Prens Faysal'ın kuvvetleri arasında uzun süren kuşatma nedeniyle bıkkınlığın başlaması.
- 3- Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın, Hurşit Paşa liderliğinde yeni askeri birlikleri doğrudan Necd bölgesine göndermesidir.

Mısır'dan bölgeye gelen Hurşit Paşa ve birlikleri, can kaybını önlemek için emir Faysal ile temasa geçmiştir. Onu barışçıl bir şekilde geri çekilmeye ikna etmeye çalışmıştır. Ancak Emir Faysal bin Turki hileler kullanarak bu barış arzusunu göstermeler uzatarak zaman kazanmayı çalışmıştır. Bunun sebebi de İsmail Ağa ve Halit bin Suud'un Riyad'daki kuşatma altındaki birliklerini ortadan kaldırmayı düşünmesidir²⁹⁰.

Bu durumdan haberdar olan Hurşit Paşa emir Faysal ve yandaşlarını tamamen ortadan kaldırmak için bölgeye çok sayıda asker göndermiştir. Hurşit Paşa'nın bölgeye ele geçirmesinde kolaylaştıran bölgedeki yaşayan halkın tavrını olmasıdır. Çünkü halk yaklaşan Mısır birliklerinin tarafını mı yoksa emir Faysal ve kuvvetlerinin tarafını mı

²⁸⁸ Munir El-Aglani, *Tarih Elbelad Elarabiya elsuudiya-Ed-Devla Es-Suudiye Es-Seniye Ahd El-İmam Faysal bin Turki*, s.52-54. ص. (منير العجلاني، تاريخ البلاد العربية السعودية-الدولة السعودية الثانية عهد الامام فيصل بن تركي، ص. 54-52).

²⁸⁹ Osman bin Beşir, *Unvan El-Mecd Fi Tarih Necd*, Cilt.2, s.80-81. عثمان بن بشر، عنوان المجد في تاريخ نجد، مج2، ص.80-81.

²⁹⁰ Abdülfatah Hasan Abuaila, *Tarihü El-Devletü Es-Suudiyetü Es-Seniye*, s.60-61. عبدالفتاح حسن ابو عيله، تاريخ الدولة السعودية الثانية، ص.60-61.

seçmek arasında kalmıştır. Ancak halk emir Faysal'dan ümidini kesmeye başlamış ve o dönemde devletin/emirliğin idare edemeyecek durumda olduğuna ikna olmuşlardır²⁹¹.

Bu durumu fark eden Faysal bin Turki, çatışmalar devam edemeyip Aralık 1838 yılında aşağıdaki koşullarla teslim olmuştur:

- 1- Faysal'ın bütün silahlarıyla birlikte teslim olması.
- 2- Faysal'ın Mısır'a esir olarak gitmesi ve oradaki Suudilerle birlikte yaşaması.
- 3- Hurşit Paşa tarafından Faysal'ın yandaşlarının bağışlanması ve onların can ve mal güvenliğinin sağlanması.
- 4- Faysal'ın Mısır'a gitmeden önce parasını alma hakkının verilmesidir²⁹².

1818 yılında Diriyah savaşından sonra İbrahim Paşa tarafından tutuklanan ve Mısır'da sürgüne gönderilen Halit bin Suud, Mısır'da 18 yıla yakın geçirmiştir. Kahire'de iyi bir eğitim gören ve Esir olan Halid, Mehmed Ali Paşa'nın güvenini kazanarak onunla yakın ilişkileri kurmuştur. Mehmed Ali Paşa'nın fikirleri ve düşüncelerinden etkilenen Halit bin Suud, diğer Vehhabilere göre Vehhabi taassubuna sahip olmamıştır. Mehmed Ali Paşa'nın talimatı üzerine Hurşit Paşa Faysal bin Turki'yi Mısır'a göndererek Halit bin Suud Necd Emiri olarak tayin etmiştir²⁹³. Necd Emiri olarak atanan Halit bin Suud, kendisini aylık yaklaşık 2500 Osmanlı kuruşu olarak yüksek bir maaş bağlanmıştır. Ancak bölge ile ilgili alınacak tüm kararlar ve müzekkereler sadece sözde bir yetkiyi sahip olan Halit bin Suud, Mehmed Ali Paşa tarafından Hicaz bölgesine atanan valiye atıfta bulunmuştur²⁹⁴. Mehmed Ali Paşa'nın amacı, bölgedeki işlere yabancı olmayan, bölgenin insanları tarafından tanınan, kabul gören ve Suud ailesinden biri aracılığıyla yürütmek istemiştir. Bu da bölge sakinleri arasında barış ve huzurun yayılmasını beraberinde getirmiştir²⁹⁵.

Halit bin Suud yönetimi ele geçirdikten sonra bölgenin farklı yerlerinde isyan ve ayaklanmalar ortaya çıkmıştır. Bu ayaklanmalardan biri 1840 yılında Şamar bölgesinde

²⁹¹ Emin Er-Rihani, *Tarihü Necd El-Hadis ve Mulhakatu*, s.95. (95. (امین الريحاني، تاريخ نجد الحديث وملحقاته، ص.95).

²⁹² Ferid Mustafa Ebu İzzeddin, *El-Suud Fi Et-Tarih*, Mataba Kuzma, Şam, 1934, s.38. (فريد مصطفى أبو عز الدين، آل سعود في التاريخ، مطابع قوزما، دمشق، 1934، ص 38)

²⁹³ Zekeriya Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti*, s.59.

²⁹⁴ Fouad Hamza, *Kalbu Ceziretü Arab*, s.226. (فؤاد حمزة، قلب جزيرة العرب، ص. 226).

²⁹⁵ Abdülfatah Hasan Abuaila, *Tarihü El-Devletü Es-Suudiyetü Es-Seniye*, s.75-76. (عبد الفتاح حسن ابو عيلة، تاريخ الدولة السعودية الثانية، ص 75-76).

yaşanmıştır. Bu isyanı bastırmak ve bölgeye te'dip etmek için el-Bayyad Savaşı'nda 18Emir Halit bin Suud'a ve birliklerine Muhammed bin Suud'un kuzeni olan Abdullah bin Senyen eşlik etmiştir²⁹⁶.

Abdullah bin Senyen dindar, cesur ve azimli birisidir. Ancak o, bazı sebeplerden dolayı kendisinin Necd ve devlet yönetimine Halit bin Suud'dan daha lâayık olduğu kanaatindeydi. Bu sebepler:

1- Halit bin Suud, Mehmed Ali Paşa'nın denetimine tabi olduğu için yönetimde siyasi tabiiyet ilkesini benimsemiştir. (Halit bin Suud, Mehmed Ali Paşa'ya her yönüyle bağılıdır). Abdullah bin Senyen, Necd bölgesinin bu bağımlılıktan kurtulması ve El-Suud liderliğinde bağımsızlığını elde etmesi gerektiğine inanması.

2- Halit bin Suud, ömrünün 18 yılını Mısır'da yaşamıştır. Bu yılların bir kısmı onun kişiliğini, düşüncesini ve yaşam biçimini etkileyen Mehmed Ali Paşa'ya yakın geçmiştir. Halit bin Suud'un Necd'i modern bir şekilde yönetmesini sağlamıştır. Ancak bu modern yönetim Abdullah bin Senyen'ce Selefî Dava'nın ilkeleri ve öğretileriyle tutarsızlık arz ettiğini görmesi.

3- Halit bin Suud, kardeşi Abdullah bin Suud'un meşru varisi olduğuna inanmıştır. Ancak Abdullah bin Senyen, Halit bin Suud'un annesinin Habeşli bir hizmetçi olduğu için bu göreve layık olmadığını düşünmektedir. Çünkü Halit bin Suud tam bir Suudi değildir. Kendisi ise babası ve annesi El-Suud soyundan geldiği için yönetimin başında olması gereken kişidir. Abdullah bin Senyen, Halit bin Suud yönetiminin Necd halkından güçlü bir tepki alması nedeniyle bu konuyu gündeme getirmiştir. Abdullah bin Senyen vatansever bir tavır takınmış ve halka onları Mehmed Ali Paşa'nın tahakkümünden kurtarmaya ve devleti bağımsızlaştırma sözü vermiştir²⁹⁷.

Halit bin Suud, Abdullah bin Senyen'in kendisine karşı yapacağı komploları sezmiştir. Bu yüzden Halit Bin Suud kendi yokluğunda yerini boş bırakmamak için

²⁹⁶ عثمان بن بشر، عنوان المجد في تاريخ نجد، مج2، s.95. *Unvan El-Mecd Fi Tarih Necd*, Cilt.2, s.95. (ص.95)

²⁹⁷ Abdülfatah حسن ابو عيلة، *Tarihü El-Devletü Es-Suudiyetü Es-Seniye*, s.77-79. تاريخ الدولة السعودية الثانية، ص77-79.

Abdullah bin Senyen'i yakınında tutarak, savaş ve baskınlara yanında götürmüştür. 1840 yılında Halit Bin Suud, Mısır'a geri dönecek olan Hurşit Paşa ile vedalaşmak için bir kabile hazırlamıştır. Abdullah bin Senyen'inin de kabile ile birlikte gelmesinde ısrar etmiştir. Abdullah bin Senyen, niyetinin Halit bin Suud tarafından net bir şekilde anlaşıldığını fark ettiğinden kabileye gönülsüz katılmış, ancak yola çıkan kabileden kaçarak Basra'ya sığınmıştır. Basra hükümdarı İssa bin Muhammed Essaadun'dan koruma ve destek istemiştir²⁹⁸.

Halit bin Suud, Abdullah bin Senyen ile arasında çıkan fitne barışçıl müzakereler ile çözmeyi çalışmıştır. Halit bin Saud, Abdullah bin Senyen'a Riyad'a dönmesini isteyen bir mektup göndermiştir. Bu mektubun içeriğinde Halit bin Suud, kendisine hayatı için güvence vaat etmiştir. Onu bağışladığını ve aralarındaki sevgi ve dostluğun devam edeceğini ifade etmiştir. Ancak Abdullah bin Senyen, Halit bin Suud'un sözlerinin samimi olduğuna ikna olmamıştır. Riyad şehrine yakınında bulunan Ha'ir Sebi kabilelere iltica etmeyi tercih etmiştir. Ha'ir kabilelerin reisi Raşit bin Caferan, Abdullah bin Senyen'e itaat ve atacağı her adımda destekte bulunacağı söz vermiştir. Abdullah, bölge halkına Mehmed Ali Paşa ve askerlerinden kurtaracağını söz vererek Halit bin Suud'a karşı gerçek bir devrim başlatmıştır. Böylelikle bölgede yeniden çatışma içerisinde girmiştir²⁹⁹.

Houta, Hilva ve Harik kabileleri dahil olmak üzere birçok güney kabileleri ve aşiretleri Abdullah bin Senyen'e desteklemiştir. Diğer tarafta ise Riyad, Harji, Sedir ve Mehmel kabilelerin yanı sıra da Hurşit Paşa'nın Mısır'a dönerken bıraktığı düzensiz askerlerden oluşan garnizonlar Halit bin Suud'a katılmıştır. Halit bin Suud'un birlikleri Abdullah bin Senyen'in kuvvetlerine kıyasla daha düzenli ve daha güçlüdür. Zira Halit bin Suud çok sayıda silaha, bazı ağır topçu birliklerine ve daha üstün askeri teçhizata sahiptir³⁰⁰.

Birlikleri hazır olan her iki tarafın arasında savaş başlamıştır. Abdullah bin Senyen çevrede bulunan kabileler ve kasabalara girmiş ve onlardan bir kısmından galip, bir kısmından da mağlup çıkarak Riyad şehrine ulaşmıştır. Riyad'a hem batıdan hem

²⁹⁸ (ضاري بن نهيد الرشيد، نبذه تاريخيه عن نجد، ص 7-9.-7 Dary bin Nehid Er-Raşid, Nebze Tarihiye An Need, s.7-9.-7)

²⁹⁹ J. G. Philby, Saudi Arabia, First Edition, London, 1955, p.185-187.

³⁰⁰ (عبدالفتاح حسن ابو عيله، تاريخ الدولة السعودية الثانية، ص 80-81. Abdulfatah Hasan Abuaila, *Tarihü El-Devletü Es-Suudiyetü Es-Seniye*, s.80-81. تاريخ الدولة السعودية الثانية، ص 80-81.)

güneyden kuşatan Abdullah bin Senyen, Halit bin Suud'un Ahsa bölgesine yardım istemek üzerine giderek bazı kaynaklara göre kaçarak zorunda bırakmıştır. Bu sırada Ahsa bölgesinde bulunan Halit bin Suud, Riyad halkına istekleri üzere askeri desteği göndermiştir. Gelen askeri desteğiyle Riyad halkı Abdullah bin Senyen'e karşı iyi bir direniş göstererek neredeyse savaşı kazanacaktır. Ancak halkın erken zafer sevincinden yaralanan Abdullah bin Senyen, tekrar üzerlerine saldırmış ve Riyad şehrini ele geçirmiştir. Üstelik Riyad'da bulunan askeri teslim olmaya akabinde de silahlar, mühimmatları ve paralarıyla birlikte oradan çıkmaya zorlamıştır³⁰¹.

Böylelikle Abdullah bin Senyen bölgeyi yönetmeyi ve Halit bin Suud'un adını sonsuza dek silmeyi başarmıştır. Savaştan galip çıkan Abdullah bin Senyen, iktidarının ilk günlerinden sonra siyasetinde güç ve şiddet kullanmaya başlamıştır. Halit bin Suud taraftarı olan birçok önemli şahsiyetin idamını emretmiştir. Yine Halit bin Suud'a sadık kalan bir grup ajanı, bölge liderlerini ve askeri komutanları da idam etmiştir. Ayrıca ülke genelinde muhaliflerin gösterilerine karşı misillemeler düzenleyerek, askerlerine onları tutuklayıp infaz etmeleri emrini vermiştir. Abdullah bin Senyen o sırada herhangi bir ayaklanma hareketini göz ardı edilemeyeceğini belirtmiştir. Bazı tarihçiler, o dönemin Necd bölgesinin yaşanan en zor ve en korkunç dönemler olduğunu açıklamışlardır³⁰².

Osmanlı devleti ve Mehmed Ali Paşa'nın Abdullah bin Senyen devrimi konusundaki tutumu, Vehhabi devrimindeki ilk tutumuyla aynı olmamıştır. Osmanlı Devleti, çeşitli yollarla Abdullah bin Senyen'ı ve bölgeyi yeniden etkisi altına almaya çalışmıştır. Osmanlı Devleti bu devrimin uzun sürmeyeceğinden emindi. Mehmed Ali Paşa ise, stratejileriyle durumu kurtarmak için yeni bir eylem planlamıştır. Mehmed Ali Paşa, daha önce tutukladığı Faysal bin Turki'yi, 1843 yılında Necd'de iktidarda olan Abdullah bin Senyen'e meydan okumak için Mısır'daki hapishaneden serbest bırakmıştır³⁰³. Bunun nedeni de Faysal bin Turki'nin, Necd bölgesine dönerse bölgeye hükmedecek meşru varis o olacaktır³⁰⁴. Bu bağlamda Mehmed Ali Paşa'nın amacı,

³⁰¹ J. G. Philby, Saudi Arabia, p.187-188.

³⁰² İbrahim bin Salih bin İsa, *Tarihü Baad El-Havadis El-Vaki'a Fi Necd*, s.64-66. (إبراهيم بن صالح بن عيسى، تاريخ بعض الحوادث الواقعة في نجد، ص 64-66)

³⁰³ Dary bin Nehid Er-Raşid, *Nebze Tarihiye An Necd*, s.35-36. (ضاري بن نهيد الرشيد، نبذة تاريخية عن نجد، ص 35-36)

³⁰⁴ Mediha Derviş, *Tarih Ed-Devle El-Arabia Es-Suudiye Hatta Er-Rub' El-Evvel Min El-Karn El-İşrin*, s.157-158. (مدیحه درویش، تاریخ الدولة العربية السعودية حتى الربع الاول من القرن العشرين، ص.157-158.)

Faysal'ın Halit bin Suud'un yerine geçmesi ve böylece kendisinin bölge üzerindeki kontrolünü yeniden ele almasıdır. Bu durumu haberdar olan Abdullah bin Senyen, Mekke Şerifi'ne ve orada bulunan Osmanlı valisine yaklaşmaya çalışmıştır. Onlara Osmanlı Devleti ile kendileri arasında aracılık etmeleri için hediyeler göndermiştir. Hatta o dönemde Osmanlı Devleti'ne sözde itaati kabul etmiştir. Abdullah bin Senyen'in girişimleri Osmanlı Devleti'nin desteğini, Hicaz Şeriflerin ve dönemin valisi Mehmed Ali Paşa'nın dostluğuna kazanmayı amaçlamıştır³⁰⁵.

Abdullah bin Senyen'den gelen hediyelerle Fikrini değiştirmeyen Mehmed Ali Paşa, planını gerçekleştirmesine odaklanmıştır. Mehmed Ali Paşa'nın emriyle ve yardımcısı Abbas Paşa'nın tevsiyesinin üzerine hapiste beş yıl kalan Faysal bin Turki'yi, serbest bırakılmıştır. Mehmed Ali Paşa, Necd bölgesi ile Mısır arasındaki dostane ilişkileri sürdürmek için daha önce Osmanlı Devleti'nin tabiiyetini tanımış olan emir Faysal'ın görevine dönmesinin kendisi için bir kazanç olacağına inanmıştır. Dolayısıyla bu dönem, 1843 yılında Abdullah bin Senyen'in bölgedeki egemenliğinin sonunun başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Böylelikle Mehmed Ali Paşa, yakın arkadaşı Halit bin Suud'un, Abdullah bin Senyen'in kendisine yaptıklarının ve o sırada Necd bölgesinde bulunan Mısır askeri garnizonlarına yaptıklarının intikamını almıştır³⁰⁶.

Necd bölgesine geri dönen Faysal, müttefiki olan Abdullah bin Raşit ile irtibata geçmiştir. Abdullah bin Raşit, Faysal'a bağlılığını ilan etmiş ve ona her alanda yardım ve destekte bulunacağına söz vermiştir. Bölgenin desteği kazanmak isteyen Faysal Bin Turki, halka ve bölge ve aşiret reislerine yazmaya başlamışlardır. Nitekim halk ve kabileler, Faysal'ı kabul ve itaat ederek etkileşime girmişlerdir. Bu durumu öğrenen Abdullah bin Senyen meseleyi barışçıl bir şekilde çözmeye çalışmış, ancak savaşta tecrübelerini güvenen Faysal bin Turki herhangi bir barış veya anlaşmayı kabul etmemiştir³⁰⁷. Bölgeye sefer düzenleyen Faysal, birlikleriyle birlikte Riyad yakınlarındaki Huraymala'a kadar ulaşmıştır. Savaşta yenilgiye uğrayan Abdullah bin Senyen'in Riyad şehrini korumak ve savunmak için bölgeyi terk ederek hızla geri çekilmiştir. Bu savaşta galip gelemeyeceğini anlayan Abdullah bin Senyen, Riyad

³⁰⁵ عثمان بن بشر، عنوان المجد في تاريخ نجد، مج2، 106. Cilt.2, s.106. *Unvan El-Mecd Fi Tarih Necd*, (ص.106)

³⁰⁶ عبد الفتاح حسن ابو عيلة، *Tarihü El-Devletü Es-Suudiyyetü Es-Seniye*, s.105-107. تاريخ الدولة السعودية الثانية، ص105-107.

³⁰⁷ Emin Said, *Tarihül Devletü Es-Suudiye*, s.158. (ص.158). أمين سعيد، تاريخ الدولة السعودية،

Sarayında sığınmıştır. Ancak Nisan 2013 tarihinde Riyad'a gelen Faysal ve ordusu zorluk çekmeden şehre ele geçirmiş ve Abdullah bin Senyen'i yakalayarak hapse atmıştır. Hapiste fazla dayanamayan Abdullah bin Senyen Haziran 1843 yılında ölmüştür. Böylelikle iki yıllık savaş ve çatışma ile dolu olan Abdullah bin Senyen'in dönemi sona ermiştir. Bunun üzerine Faysal bin Turki, İkinci Suud Devleti yönetimine yeniden ele geçirmiş ve bölgede egemenliği altında 22 yıl boyunca sürdürmüştür³⁰⁸.

Bölge hakimiyet sürdüren Faysal bin Turki'nin yönetimine karşı birçok ayaklanmalar gerçekleştirilmiştir. Devletin çeşitli bölgelerinde çıkan isyanların Faysal'dan büyük bir tepki almıştır. 1850 yılında Faysal bin Turki, isyan eden aşiretlere (Şamir bedevileri) yaptıkları akın ve yağmalardan dolayı cezalandırmak üzere bir sefer düzenlemiştir. Düzenlediği seferin neticesinde Şamir bölgesine işgal etmiştir. Ayrıca Kasim bölgesinin şeyhleri de Devletten ayrılarak merkez yönetimden bağımsız hale getirmeye çalışmışlardır³⁰⁹. Bağımsızlığı elde etme adına Riyad'daki otoriteye karşı Mekke Şerifinden yardım ve destek almıştır. Halk ve komşu kabileler tarafından desteklenen bu bağımsızlık hareketini daha fazla güçlenmiştir. Bu meseleye son vermek isteyen Faysal bin Turki, bu bölgeye ordularını göndermiştir. Orduların başında bulunan Şeyh Muhammed bin Abdülvehhab'ın çocukları ve torunları Kasim bölgesini kuşatmıştır. Kasim bölgesi halkından geri çekilmelerini ve teslim olmalarını istemiştir. Kasim'daki yaptıkları ayaklanmayı sonlandırmalarını ve Riyad'daki otoriteye itaat etmelerini aynı zamanda geç kalan zekât ödemelerini yapmalarını emretmiştir³¹⁰.

Ayrıca Faysal bin Turki, Kasim bölgesinin kuzeydoğusundaki Anza kabilelerinden Dahaşima Bedevileri'nin başlattığı isyanı bastırmak üzere oğlu Abdullah'ın önderliğinde bölgeye bir sefer düzenlemiştir. Abdullah bin Faysal, bu isyanı bastırmayı, bölgeyi kontrol etmeyi ve bölge halkının Riyad'daki otoriteye tabi olmalarını sağlamıştır. Bölge kontrol altına alındıktan sonra Faysal bin Turki bazı idari değişiklikler yaparak kardeşi Jalvi bin Turki'yi Kasim bölgesinin komutanlığına atamıştır. Yönetici aile içinden bir emirin bu şekilde atanması ilk defa gerçekleşen bir durumdur. Jalvi Necd bölgesinde bu pozisyonda atanan ilk emirdir. Faysal bin Turki'nin

³⁰⁸ Osman bin Beşr, *Unvan El-Mecd Fi Tarih Necd*, Cilt.2, s.101-99. (عثمان بن بشر، عنوان المجد في تاريخ نجد، مج2، ص.101-99)

³⁰⁹ Mediha Derviş, *Tarih Ed-Devle El-Arabia Es-Suudiye Hatta Er-Rub' El-Evvel Min El-Karn El-İşrin*, s.59-60. (مديحة درويش، تاريخ الدولة العربية السعودية حتى الربع الاول من القرن العشرين، ص.59-60)

³¹⁰ Dary bin Nehid Er-Raşid, *Nebze Tarihiye An Necd*, s.37-39. (ضاري بن نهيد الرشيد، نبذة تاريخيه عن نجد، ص.37-39)

bu atamadaki temel gayesi bölgenin kendisine sadakatini sağlamaktır. Bu sistem halihazırda Suudi Arabistan Krallığı'nda uygulanmaya devam etmektedir³¹¹.

2.1.2. İkinci Suud Devleti'nin Taht Mücadelesi 1865-1891

Hayatının son yıllarını göz hastalığı nedeniyle kör olarak yaşayan Faysal, Haziran 1865 tarihinde felç kalarak aynı yıl Aralık ayında vefat etmiştir. Ancak bazı kaynaklar, vefatının asıl sebebi olarak yakalandığı kolera hastalığını öne sürmüştür³¹².

Faysal döneminde, Ahşa, Katif, Wadi ed-Devasir, Asir, Cebel Şammar ve Kasim bölgelerine himayesini altına alarak devletini genişletmeyi başarmıştır. Faysal'ın ölümünden sonra çocukları Abdullah, Muhammed, Suud ve Abdurrahman arasında çıkan fitne ve taht mücadelesi yüzünden Arap Yarımadası'nın büyük bir kısmını yer alan İkinci Suud Devletini sona ermiştir. Yirmi beş yıldan fazla süren bu mücadeleler, Necd bölgesinde istikrar sağlanmamış, devletin gücü ve saltanatı zayıflamıştır³¹³.

Suud bin Faysal'ın nasıl bir düşünce yapısı sahibi bilen babası Faysal bin Turki, ölümünden önce Suud'u el-Arid'in güneyinde el-Harj ve el-Aflaj'ın Emiri olarak atamıştır. Ancak bu, Suud'u babasının ölümünden sonra iktidarı ele geçirme planından alıkoymamıştır³¹⁴. Emir Faysal bin Turki'nin ölümünden sonra bölgenin halkı, şeyhleri ve alimleri Faysal bin Turki'nin en büyük oğlu ve devletin yönetiminin meşru varisi olan Abdullah bin Faysal'a biat etmişlerdir. Ancak Faysal bin Turki'nin diğer oğlu Suud abisi Abdullah'tan iktidara daha layık ve yönetimde daha iyi olduğunu düşünerek devletin yönetimine ele geçirmek istemiş ve abisine karşı isyan etmiştir. Hatta bazı kabileler Abdullah'ı iktidara geçtiğini haber alınca devletten bağımlılığını ilan etmeyi ve ayrılmayı hazırlamaları başlamıştır³¹⁵.

Ancak daha önce vurguladığımız gibi devleti yıkmasını neden olan sebebi emir Suud ve emir Abdullah arasındaki taht kavgası değildir. Cebel Şammar bölgesinin

³¹¹ J. G. Philby, Saudi Arabia, p.203-205.

³¹² Munir El-Aglani, *Tarih Elbelad Elarabiya elsuudiya-Ed-Devla Es-Suudiye Es-Seniye Ahd El-İmam Faysal bin Turki*, s.139 . ص. (منير العجلاني، تاريخ البلاد العربية السعودية-الدولة السعودية الثانية عهد الامام فيصل بن تركي، ص. 139)

³¹³ Emin Er-Rihani, *Tarihü Necd El-Hadis ve Mulhakatu*, s. 98. (امين الريحاني، تاريخ نجد الحديث وملحقاته، ص.98)

³¹⁴ Abdurrahman En-Necdi, *Ed-Durur Es-Sunniye Fi El-Egvebe En-Necdiye*, Cilt. 7, 1996, s.258-262. (عبد الرحمن النجدي، الدرر السنية في الاجوبة النجدية، ج 7، 1996، ص258-262)

³¹⁵ Lewis Pelly, *Rehle İle Er-Riyad Fi Em 1865*, (Tercüme: Ahmed İbş), Dar El-Kutub El-Vataniye, Abu Dabi, 2010, s.123-124. (لويس بيلي، رحلة الي الرياض في عام 1865، ترجمة: احمد ابيش، دار الكتب الوطنية، ابو ظبي، 2010، ص.124-123)

emirleri el-Raşıit, el-Suud kardeşleri arasında çıkan fitneden faydalanarak Kasim bölgesinin tamamını ve Necd bölgesinin belli bir kısmını ele geçirmek için girişimde bulunmuşlardır. Bunun yanı sıra Bahreyn şeyhlerinin Suud Devletine verdikleri vergilerden kurtulmak için bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Ayrıca bedevi kabilelerinin şehirlerde yağma, hırsızlık gibi kendi çıkarlarını gözetten hareketlerde bulunabilmeleri adına bu iç çatışmanın daha da alevlenmesi için her iki tarafa da destek olmuştur³¹⁶. Üstelik Osmanlı Devleti'nin Necd bölgesinin doğusundaki nüfuzunu artırmak için faaliyetlerde bulunması Suud Devleti'nin parçalanmasını hızlandırmıştır³¹⁷.

1866 yılında kardeşine karşı isyan eden Suud bin Faysal, Necd'in güneyinde yer alan Asir bölgesine gitmiş ve el-Aid ailesinden yardım istemiştir. Ancak el-Aid ailesi'nin Abdullah bin Faysal'a bağlı ve itaat içerisinde olduklarından dolayı bu isteği reddetmiştir. Cephesini güçlendirmek isteyen Suud, bu defa Yemen sınırında bulunan Ebhe kasabasına giderek oradaki kabilelerden askeri desteği istemiştir. Güneyde bulunan Devasir, Şamar, Ebhe, Murra ve Necran bölgelerinden topladığı askerleri abisine karşı savaşmak için yollamıştır. Abdullah bin Faysal bu isyanı bastırmak için kardeşi Muhammed'i önderliğinde bir ordu hazırlamıştır³¹⁸. İki kardeş arasında çıkan savaşı Suud bin Faysal'ın yenilgisiyle bitmiştir. Savaşta yaralanan Suud, birlikleri ile doğu bölgesinde bulunan Birimi kasabasına sığınmak için çekilmiştir. Riyad'daki merkezi otoriteden körfezi bağlantısı kesmek ve doğu bölgesini ayırmak isteyen Suud bin Faysal, Umman, Bahreyn, Acman ve Murra şeyhleri ile ittifak kurmuştur. Ayrıca Körfez'de bulunan İngiliz temsilcisi ile irtibata geçerek yardım istemiştir. Öyle ki, Riyad doğu bölgelerinden ayrılırsa ticaret yolları kapanacak, körfezle bağlantısı kalmayacaktır. Dolayısıyla da merkezi otorite zayıflayacaktır³¹⁹.

Bu olaylar neticesinde Emir Abdullah, yönetimine karşı kimin dost kimin düşman olduğunun ayırımına varmıştır. Bu nedenle, bu bölgelere amcası Abdullah bin Turki önderliğinde disiplin seferleri düzenleyerek sağlam bir duruş sergilemiştir. 1869

³¹⁶ Emin Said, *Tarihül Devletü Es-Suudiye*, s.70.(ص70)، تاريخ الدولة السعودية، (أمين سعيد،

³¹⁷ İbrahim bin Salih bin İsa, *Tarihü Baad El-Havadis El-Vaki'a Fi Necd*, s.44-45. (ابراهيم بن صالح بن عيسى، تاريخ بعض الحوادث الواقعة في نجد، ص 44-45)

³¹⁸ Süleyman bin Salih El-Haraşi, *Tarihü Necd*, Ed-Darülarabiya Li-lmuevsuat, 1. Baskı, Beyrut, 2007, s. 263-257. (سليمان بن صالح الخراشي، تاريخ نجد، الدار العربية للموسوعات، الطبعة الاولى، بيروت، 2007، ص 263-257)

³¹⁹ Abdülfatah Hasan Abuaila, *Tarihü El-Devletü Es-Suudiyetü Es-Seniye*, s.99-102. (عبد الفتاح حسن ابو عيله، تاريخ الدولة السعودية الثانية، ص 99-102)

yılında Abdullah bin Faysal ve küçük kardeşi Abdurrahman ordularıyla birlikte dört ay boyunca Suud bin Faysal'ın Ahsa bölgesindeki askeri faaliyetlerini yakından takip etmiştir. Her türlü faaliyete karşı koyabilmek adına Katar ve Ahsa'da bulunan kuvvetlerine takviye kuvvetleri göndererek Riyad'a dönmüştür³²⁰.

1870 yılında Ahsa bölgesinde konuşlanmış Abdullah birlikleri ile Suud birlikleri arasında savaş başlamıştır. Bu savaş (Bi'r Gudeh savaşı) sonunda Abdullah bin Faysal birlikleri büyük bir yenilgiye uğramıştır. Her iki taraftan toplam beş yüz asker hayatını kaybetmiştir. Savaşta galip gelen Suud, devletin merkezi olan Riyad ile doğu bölgeleri arasındaki bağlantıyı kesmiştir³²¹. Riyad'ın Ahsa ve körfez sahilini bağlantı kesilmesiyle Necd bölgesinin en önemli tarımsal, ticari ve stratejik bağlantılarını kaybetmesi anlamına gelmektedir. Çok uzun süre geçmeden Necd bölgesinin her yerine açıklık ve sefalet yayılmıştır. Bölge halkının durumunu düşünen ve kardeşi tarafından öldürüleceği endişesi duyan Abdullah bin Faysal, Riyad'dan ailesini ve mallarını alarak Hail bölgesine geçmiştir. Orada hem el-Raşit ailesinden hem de Bağdat'ta bulunan Osmanlı valisinden yardım isteme girişiminde de bulunmuştur³²². Bu sırada, Suud bin Faysal herhangi bir sorun yaşamadan Riyad'a gelerek fiili hükümdarlığını ilan etmiştir. Birçok kabile reisi de Suud'a bağlılıklarını açıklamıştır³²³.

Bu süreci iyi değerlendiren Osmanlı Devleti (1861-1876) yıllar arasında hem Abdullah'a yardım etmek için hem de Basra Körfezine nüfuz artırmak yeniden girişimlerde bulunmuştur. Bu doğrultuda, Bağdat Valisi Mithat Paşa'ya gönderdiği mektupta devletin o bölgedeki nüfuzunu artırmak ve genişletmek üzere her türlü yetkiyi kendisine verdiğini ifade etmiştir³²⁴.

Osmanlı Devleti'nin 1871 yılında Emir Abdullah'a destek olarak Mithat Paşa üzerine gönderdiği kuvvetlerle Ahsa bölgesinin tamamı ele geçirmiştir. Burada Osmanlı'nın planı, Riyad'ı ele geçirerek Suud bin Faysal'ın hükümdarlığına son

³²⁰ İbrahim bin Salih bin İsa, *Tarihü Baad El-Havadis El-Vaki'a Fi Necd*, s.45. (ابراهيم بن صالح بن عيسى، تاريخ بعض الحوادث الواقعة في نجد، ص 45)

³²¹ İbrahim bin Salih bin İsa, *Tarihü Baad El-Havadis El-Vaki'a Fi Necd*, s.179. (ابراهيم بن صالح بن عيسى، تاريخ بعض الحوادث الواقعة في نجد، ص 179)

³²² Abdülfatah Hasan Abuaila, *Tarihü El-Devletü Es-Suudiyetü Es-Seniye*, s.204. (عبد الفتاح حسن ابو عيله، تاريخ الدولة السعودية الثانية، ص 204.)

³²³ İbrahim bin Salih bin İsa, *Akd Ed-Durur*, Dar El-Melik Abdulaziz, Riyad, 1999, s.58. (ابراهيم بن صالح بن عيسى، عقد الدرر، دار الملك عبدالعزيز، الرياض، 1999، ص 58)

³²⁴ Abdülfatah Hasan Abuaila, *Tarihü El-Devletü Es-Suudiyetü Es-Seniye*, s.207. (عبد الفتاح حسن ابو عيله، تاريخ الدولة السعودية الثانية، ص 207.)

vermek, yerine ise meşru varisi Abdullah'ı Osmanlı Devleti'ne bağlı bir Kaymakam olarak görevlendirmektir. Bazı kaynaklara göre bölge halkı burada bir Osmanlı hakimiyetine sıcak bakmıyordu. Üstelik, buna karşılık bölgede çeşitli isyan ve ayaklanmalar meydana gelmiştir. Bunun sebebi ise dönemin Osmanlı valisinin bölgede oldukça yüksek miktarda aldığı vergiler olarak ifade edilmiştir³²⁵.

Osmanlı Devleti'nin Ahsa bölgesini ele geçirmesiyle Riyad'ın ticari ve stratejik yollarını kesmiş ve Riyad'a doğu tarafından kuşatmış demektir. Bu durum Riyad şehri ekonomik anlamında hızla bir gerileme yaşatmıştır. Bu mesele Riyad halkının Suud'a karşı ayaklanmasına sebep olmuştur. Kısa süre içerisinde de Suud'u tahttan indirerek yerine amcası Abdullah bin Turki'nin devletin emiri olarak geçmesine destek olmuşlardır. Bu haberi duyan Abdullah bin Faysal ise oğlu Turki ile kardeşi Muhammed bin Faysal'ı yanına alarak hızlıca Riyad'a gitmiştir³²⁶. Riyad'a gelen ve Riyad halkından iyi karşılanmış olan Abdullah asıl veliaht olması nedeniyle amcası Abdullah bin Turki yerine geçmiştir. Ancak uzun süre geçmeden yine kardeşi Suud 1873 yılında daha güçlü bir şekilde Riyad'a yeniden girmeye ve abisi Abdullah bin Faysal'ı tahttan indirip yerine yeniden kendisi Devletin Emiri olarak ilan etmeyi başarmıştır. Abdullah bin Faysal ise Kuveyt'e kaçmak zorunda kalmıştır³²⁷.

Bölge hakimiyetini ele geçirmek isteyen Osmanlı valisi, Suud ile arasındaki çatışmalar devam etmiştir. Bu çatışmalar her iki taraf için de olumsuz etkilemiştir. Suud bin Faysal'ın askeri gücü çok zayıflamış, Osmanlı askerleri ise aralarında çeşitli salgın hastalıklar yayılmıştır. Bu durumlar üzerine iki taraf arasında zaman zaman çatışma, zaman zaman da görüşmelerle bir sonuca varılmaya çalışılmıştır. Bölgedeki kendi çıkarına gözetten Suud bin Faysal çevre bölgelerde bulunan kabilelere disiplin seferleri düzenlemiştir. Yapılan seferler sırasında ciddi şekilde yaralanan Suud bin Faysal Riyad'a döndükten kısa bir süre sonra, 1875 yılında vefat etmiş ve böylelikle Suud'un

³²⁵ Abdülfatah Hasan Abuaila, *Tarihü El-Devletü Es-Suudiyetü Es-Seniye*, s.210. تاريخ (عبدالفتاح حسن ابو عيله، تاريخ الدولة السعودية الثانية، ص210).

³²⁶ İbrahim bin Salih bin İsa, *Tarihü Baad El-Havadis El-Vaki'a Fi Necd*, s.183. (ابراهيم بن صالح بن عيسى، تاريخ بعض الحوادث الواقعة في نجد، ص 183)

³²⁷ Hafız Vehbe, *Caziretül Arab Fi El-Karn El-İşrin*, s.242-244. ص (حافظ وهبه، جزيرة العرب في القرن العشرين، ص 242-244).

dönemi sona ermiştir. Kısacası Suud, babası Faysal bin Turki'nin kurduğu İkinci Suud Devletinin de yok olmasına sebep olmuştur³²⁸.

Suud bin Faysal'ın vefatından sonra yerine kardeşi Abdurrahman bin Faysal geçmiştir. Fakat, hükümdarlığını süresi bir yıldan az olan Abdurrahman, abisi Abdullah'ın Riyad'a geri geldiğinde ona yönetimi bırakmayı reddetmiştir. Suud bin Faysal'ın çocukları tarafından desteklenen Abdurrahman, abisine karşı gelmiştir. Ancak Suud'un çocukları amacı kendilerinden biri tahta geçmesiydi. Amcasına baş kaldıran yeğenler, Riyad'ın yönetimi ele geçirmeyi başarmışlardır. Bunun üzerine Abdurrahman abisine sığınmış ve bu defa kardeşler değil amcalar ve yeğenleri arasında şiddetli bir taht mücadelesi başlamıştır. 1876 yılında Yaşanan mücadeleler sonuncunda fazla dayanamayan Suud'un çocukları Harj bölgesine çekilmiş, Abdullah ise Riyad'a dönerek yönetimi geri almıştır³²⁹.

Bir yandan yeğenleri ile mücadele eden Abdullah bin Faysal, diğer yandan da Hail bölgesindeki el-Raşit aşireti ile mücadele içerisindeydi³³⁰. El-Reşit aşireti, Hail bölgesini Riyad'dan ayrılarak kendi bölgesini genişletmek istemiştir. Üstelik Riyad'daki merkezi otorite karşı isyan hareketleri başlatmıştır. Hail bölgesinin emiri Muhammed bin Raşid Riyad'a karşı bağımsızlığını ilan etmek ve Abdullah bin Faysal'ın hükümdarlığını sona erdirmek niyetindeydi. Abdullah kendisine karşı yapılan ayaklanmaları 1883 yılında bastırma girişiminde bulunsa da bu hamlesi başarısız olmuştur. Bunu fırsat bilen Muhammed bin Raşit kendine ait bir devletin de temellerini atmak için harekete geçmiştir. Üstelik, çevre emirliklerden, kabile reislerinden ve aşiret liderlerinden kendisine bağlılık yemini edenler dahi olmuştur³³¹.

Merkezi otorite askeri ve iktisadi anlamında zayıf olması nedeniyle Abdullah bin Faysal, Muhammed bin Raşit'in ele geçirdiği bölgeleri müzakere yoluyla geri almayı tercih etmiştir. Ancak bu süreç devam ederken, Abdullah bin Faysal yeğenleri tarafından yine Riyad'a saldırılmış ve Abdullah'ı tahttan indirip hapse atmışlardır. Zor

³²⁸ Abdülfatah Hasan Abuaıla, *Tarihü El-Devletü Es-Suudiyetü Es-Seniye*, s.216. تاريخ (عبدالفتاح حسن ابو عيله، تاريخ الدولة السعودية الثانية، ص216).

³²⁹ Abdülfatah Hasan Abuaıla, *Tarihü El-Devletü Es-Suudiyetü Es-Seniye*, s.219. تاريخ (عبدالفتاح حسن ابو عيله، تاريخ الدولة السعودية الثانية، ص219).

³³⁰ Emin Er-Rihani, *Tarihü Necd El-Hadis ve Mulhakatu*, s. 101. (امين الريحاني، تاريخ نجد الحديث وملحقاته، ص101).

³³¹ İbrahim bin Salih bin İsa, *Akd Ed-Durur*, Dar El-Melik Abdulaziz, Riyad, 1999, s.77. (ابراهيم بن صالح بن عيسى، عقد الدرر، دار الملك عبدالعزيز، الرياض، 1999، ص77).

durumda kalan Abdullah, Muhammed bin Raşit'ten yardım istemekten başka şansı kalmamıştır. Bu durumu fırsat bilen ve bölgede nüfuzunu artırmak isteyen Muhammed bin Raşit, Abdullah'ın yardım isteğine karşılık vererek yeğenlerini Riyad'dan uzaklaştırmayı ve Abdullah'ı hapisten çıkarmayı başarmıştır. Bu süreci içerisinde zayıf düşen Abdullah bin Faysal 1889 yılında hastalığa yenik düşerek vefat etmiştir³³².

Abdullah'ın vefatından sonra kardeşi ve Faysal bin Tukr'ının küçük oğlu olan Abdurrahman bin Faysal İkinci Suud Devleti'nin son emiri olarak tahta geçmiştir. Abdurrahman bin Faysal bölgede nüfuzu genişleten Muhammed bin Reşit'ten kurtulmak girişiminde bulunsa da başarılı olmamıştır. Bunun üzerine Ahşa'yı ve Necd'in büyük bölümünü ele geçiren Hail Emiri Muhammed bin Raşit Riyad'daki merkezi otoritenin zayıf düşmesinden yararlanarak 1891 yılında Riyad'a girmiş ve emirlik tahtına oturmuştur³³³.

Riyad'ı terk etmek zorunda kalan Suud ailesi Kuveyt'teki Sabah ailesinin yanına sığınmıştır. 1897 yılında Muhammed bin Raşit'in ölümü üzerine Reşit ile Sabah aileleri arasında mücadeleler başlamıştır. Bu mücadelelerde Abdurrahman bin Faysal'ın oğlu Abdülaziz, Sabah ailesini yardımcı olmuştur. Buna karşılık olarak Sabah ailesi, Abdülaziz'in Riyad'a geri dönmesini ve 15 Ocak 1902 tarihinde Riyad'ı ele geçirmesinde desteklemiştir. Riyad'a geri alındıktan sonra Osmanlı Devleti, Abdurrahman bin Faysal Riyad kaymakamlığına getirmiştir. Ancak Abdurrahman oğlunu Abdülaziz'e yönetimi devretmiştir. Abdülaziz, harekete geçerek yan bölgeleri ve kabileleri himayesini altına almış ve devleti genişleterek Riyad'ı başkent olan Suudi Arabistan Krallığını kurmuştur³³⁴.

2.1.3. İkinci Suud Devleti'nin Genişlemesi ve Yayılması

1818 yılında İbrahim Paşa tarafından yıkılan Birinci Suud Devleti'nden birçok kabile ve bölge ayrılarak bağımsızlığını ilan etmiştir. Ancak 1824 yılında devletin emiri olarak biat edilen Turki bin Abdullah, devletin kaybettiği bu bölgeleri ve

³³² Abdülfatah Hasan Abuaila, *Tarihü El-Devletü Es-Suudiyetü Es-Seniye*, s.225-226. (عبدالفتاح حسن ابو عيلة، تاريخ الدولة السعودية الثانية، ص225-226).

³³³ Mehmet Ali Büyükkara, "İslam Kaynaklı Mezheplerin Ortadoğu'daki Coğrafi Dağılımı ve Tahmini Nüfusları", s.53.

³³⁴ Zekeriya Kurşun, "Riyad", s.139. Abdülfatah Hasan Abuaila, *Tarihü El-Devletü Es-Suudiyetü Es-Seniye*, s.228-230. (عبدالفتاح حسن ابو عيلة، تاريخ الدولة السعودية الثانية، ص228-230). Ahmet Vehbi Ecer, *Tarihte Vehhabi Hareketi Ve Etkileri*, s.167-168.

kabileleri yeniden devletin himayesinin altında almak için harekete geçmiştir. Turki'nin ilk ele geçirdiği yerlerden biri önemli stratejik coğrafi konumu sahip olan Ahsa bölgesi olmuştur. Ahsa'ya hareket eden Turki askerleri ile Ahsa bölgesinde bulunan Beni Halit askerleri arasında çatışmalar yaşanmıştır. Çatışmalar neticesinde Turki, Ahsa merkezinde yer alan Katif ve Rasülhayme'yi ele geçirmiştir. Yenilgiye uğrayan Beni Halit ise bölgeyi terk etmişlerdir. Turki Ahsa'da çok sayıda asker bırakarak Riyad'a dönmüştür³³⁵.

Turki bin Abdullah'ın ölümünden sonra Osmanlı Devleti'ne karşı isyan teşebbüsünde bulunan oğlu Faysal yeniden Ahsa bölgesinin tamamını ele geçirmiştir. Bu durumu haberdar olan Osmanlı Devleti, Ahsa'yı kontrol altına almak için bölgeye ordusunu göndermiştir. Bölgeye gelen Osmanlı ordusu Faysal'ı yakalayarak Mısır'a sürgüne göndermiştir. Öte yandan 1841 yılında Katif ve Ukayr sahillerine asker yerleştirmiştir. Serbest bırakılan ve Necd kaymakamlığına getirilen Faysal bin Turki 1861 yılında Osmanlı Devleti tarafından Necd ve Ahsa arazisini İngilizlere karşı savunmakla görevlendirilmiştir. Daha sonra 1871 yılında Bağdat Valisi Mithat Paşa bölgeyi Necd sancağı adı altında Basra'ya bağlamış ve Faysal b. Türki'nin oğlu Abdullah'ı buraya mutasarrıf tayin etmiştir³³⁶.

Suudların hakimiyet kurmak istediği bir diğer önemli bölge ise el-Halife ailesi yönetiminde bulunan Bahreyn'dir. El-Halife ailesinde çıkan fitne ve taht mücadelesinden faydalanmak isteyen Abdullah bin Senyen, Bahreyn'e ele geçirmek için hazırlıkları başlatmıştır. Ancak Faysal bin Turki'nin serbest bırakılmasının üzerine bu hayalden vazgeçmiştir. Bahreyn'deki el-Halife ailesine mensup olan Muhammed bin Halife, Suudi yöneticilere başvurarak onlardan yardım ve destek istemiştir. Yardım talebinin sebebi, kendi kardeşlerine veya akrabalarına karşı iktidarı ele geçirmektir. Bu yardım karşılığında da Suud devletinin himayesine altına girilecek, ayrıca Riyad'a zekât ve haraç ödenecektir³³⁷.

1843'te ikinci dönem saltanatının ilk yılında ordusuyla Ahsa'yı ve Katif'i ele geçiren Faysal, Demmem limanını da ele geçirerek yüz askerden oluşan bir garnizonu

³³⁵ Osman bin Beşr, *Unvan El-Mecd Fi Tarih Necd*, Cilt.2, s.240-245. (عثمان بن بشر، عنوان المجد في تاريخ نجد، مج2، ص.240-245)

³³⁶ Mustafa L. Bilge, "Lahsa", TDV İslam Ansiklopedisi, XXVII, Ankara, 2003, s.59.

³³⁷ Abdülfatah Hasan Abuaila, *Tarihü El-Devletü Es-Suudiyetü Es-Seniye*, s.162. (عبدالفتاح حسن ابو عيله، تاريخ الدولة السعودية الثانية، ص.162)

kurmuştur. Bu garnizonun kurulması Bahreyn şeyhlerinin karşı tavır almasını neden olmuştur. 1847 yılında Bahreyn'deki yönetici ailede var olan aile içi çatışmalardan Faysal bin Turki büyük ölçüde yararlanmıştır. Bahreyn'i tamamen kontrolü altına almak istemektedir³³⁸. Bunun için de İkinci Suud devletine tabi olmalarını sağlamak için büyük bir askeri sefer hazırlamıştır. Bu durumdan rahatsız olan Şeyh Muhammed el-Halife'yi konuyla ilgili güçlü müttefiki ararken Osmanlı Devleti'ne başvurmak istemiştir. Ancak Osmanlı Devleti'yle irtibata geçmek konusu İngilizleri rahatsız etmiş ve endişelenmiştir. Bahreyn'inin yardım isteği ve buna bağlı olarak Osmanlı Devleti'nin bölgeye askeri göndermesinin nelere yol açabileceğini İngilizleri düşündürmüştür. Bu durumun İngiltere'nin bölgedeki çıkarlarına zarar vereceği kesindir. Osmanlı'nın bölgeye gelmemesi için, Bahreyn'i korumak adını Suudi Arabistan'ın Arap Yarımadası'nın doğu kıyısındaki ilerlemesini durdurmaya çalışmışlardır³³⁹.

Bahreyn ile Suud devleti arasındaki arabulucu bağlantı haline getiren İngiltere, Bahreyn'in Suud devletine yıllık 4000-riyal zekât ödemesi karşılığında, Suud devletinin Bahreyn'in iç işlerine karışmamasına yönelik bir anlaşma yapmalarını sağlamıştır. Nitekim, Faysal bin Turki 1851 yılında Körfez'deki faaliyetlerine yeniden başlayıp, Bahreyn'i fetih edip Suud devletine ilhak etmek için yeni bir sefer hazırlayana kadar durum belirli bir süre istikrarlı bir şekilde devam etmiştir. Bu dönemde el-Sani ailesi ve bazı Katar aşiretlerin reisleri, Emir Faysal'a destek vererek Bahreyn'i ele geçirme sürecini kolaylaştırmışlardır. Bunun için Suud askerlerini Katar'dan Bahreyn'e taşımak üzere yaklaşık 300 gemi göndermişlerdir³⁴⁰.

İki Suud Devleti'ni genişletmek ve diğer sahil bölgelerini kendine bağlamak isteyen Faysal bin Turki, bu defa Katar'a doğru harekete geçmiştir. Katar mıntıkasının yönetici olarak el-Temim ailesidir. El-Temim ailesi, el-vaşim bölgesinin en büyük nüfusa sahip emirliğidir. Nüfus olarak fazla olmalarını rağmen emirlikleri zayıf ve küçüktür. Emirlik el-Temim ailesine mensup olan el-Sani ailesi tarafından yönetilmiş ve Bahreyn'de el-Halife'nin yönetimine bağlıdır. Hakimiyetini yaymak isteyen Faysal, 1851 yılında oğlu Abdullah'ı bir ordu ile birlikte Katar'a girmek üzere bir sefer

³³⁸ Salah El-Akkad, Et-Tayarat Es-Sakafiye Fi El-Halic El-Arabi, Maktebit El-Anglo El-Masriye, Kahire, 1974, s.157. (ص157، 1974، القاهرة، مكتبة الانجلو المصرية، ص157)

³³⁹ Philby, Saudia Arabia, p.195

³⁴⁰ Osman bin Beşr, *Unvan El-Mecd Fi Tarih Necd*, Cilt.2, s.139-141. (عثمان بن بشر، عنوان المجد في تاريخ نجد، مج2، ص.139-141)

düzenlemiştir. Katar'a doğru yola çıkan Abdullah bin Faysal ve birlikleri Ahsa ve Katif arasındaki Helivin kasabasından geçerek buradaki kabilelerden yardım ve destek istemişlerdir. Uzun zaman geçmeden Faysal bin Turki'nin oğlu Abdullah liderliğindeki askeri kuvvetleri Katar'a girip onu kontrol edebilmiş, el-Halife ailesini buradan kovmuş ve 300 gemiden oluşan deniz filosunu ele geçirmiştir³⁴¹.

Faysal bin Turki'nin ölümünden sonra tahta geçen oğlu Abdullah bin Faysal, fitne çıkartan kardeşi Suud ile iktidar mücadelesi içerisindeydi. Abdullah bin Faysal ve arkadaşı Abdullah bin Mesut, kardeşi Suud'a karşı Bağdat valisi Mithat Paşa'dan yardım talep etmiştir. Bunun üzerine Mithat Paşa daha önceden kendisinin Kuveyt'e gönderdiği el-Sabah ailesinden Emir Abdullah bin Faysal'a yardım etmesini istemiştir. Osmanlı Devleti'ne sadık olan el-Sabah ailesi Suud bin Faysal karşı Ahsa'yı ve Katif'i ele geçirmiştir³⁴². Bu durumu haberdar olan Suud bin Faysal, Riyad'daki merkezi otoritenin ve iktisadi durumu zayıf olmasını rağmen seferberlik ilan ederek kuvvetleriyle Kuveyt'e girmek için yürümüştür. Ancak bu savaşta Osmanlı Devleti abisini desteklediğini ve savaşta galip gelemeyeceğini anlayan Suud bin Faysal, Riyad'a çekilmeye karar vermiştir. 1890 yılına kadar İkinci Suud devleti ile Kuveyt arasında gerginlik ve istikrarsız bir ilişki sürdürülmüşlerdir³⁴³.

Diğer bir tarafta Körfez sahilini ele geçirmek isteyen Suudlar, bu defa Umman'a doğru ilerlemişlerdir. İki devlet arasında özellikle Buraimi Vahası konusunda sık sık sürtüşmeler olmuştur. Buraimi Vahası, her iki taraf için de özel bir statüye, benzersiz ve çok önemli bir ekonomik ve stratejik konuma sahiptir. Abdullah bin Senyen'in yerine geçen Faysal bin Turki, Buraimi Vahasına Saad bin Mutlak önderliğinde asker birlikleri göndermiştir. Buraim'ye gelen Saad bin Mutlak, Vaha ve komşu kabilelerden Suud Devleti'ne itaat etmelerini istemiştir. Ancak vahanın şeyhleri, 1842 yılında Basra Körfezi'nde ikamet eden İngiltere temsilcisinden Faysal bin Turki'ye karşı yardım ve koruma talebinde bulunmuşlardır. Basra Körfezi ve kuzey Arap Yarımadası üzerinden

³⁴¹ Abdülfatah Hasan Abuaila, *Tarihü El-Devletü Es-Suudiyetü Es-Seniye*, s.166. تاريخ (عبد الفتاح حسن ابو عيله، تاريخ الدولة السعودية الثانية، ص166).

³⁴² Nezir Sabit, "Dor Et-Teyyar Ed-Dini Es-Selefi Fi Kıyem Ed-Devle Es-Suudiye Ve Siyasetuha", s.85-86. (نذير ثابت، "دور التيار الديني السلفي في قيام الدولة السعودية وسياستها"، ص85-86).

³⁴³ Ahmed Mustafa Abu-Hakime, *Tarihü El-Kuweyt El-Hadis 1750-1956*, Dar Zet El-Selasil, Kuveyt, 1984, s.161-163. (احمد مصطفى ابو حاكمه، تاريخ الكويت الحديث 1750-1956، دار ذات السلال، الكويت، 1984، ص 161-163).

ticaret geçişini korumak isteyen İngilizler³⁴⁴, Suudlar ile herhangi bir çatışma içerisine girmek istememiştir. Ancak bölgede kendi çıkarlarını gözetten İngilizler Arap Yarımadasının iç işleri karşımada Umman'ının koruma talebini kabul etmiştir. Nitekim İngiltere, bölgede Mısır egemenliği sırasında Mehmed Ali Paşa'nın etkisinin artmasından endişelendiği kadar Basra Körfezi'ndeki Suudların etkisinin artmasından da endişelenmemiştir³⁴⁵. Ancak 1845 yılında Faysal bin Turki yeniden Buraimi'ye ele geçirmek üzere Saad bin Mutlak ve Nasır bin Ali önderliğinde 700 askeri civarında göndermiştir. Saad bin Mutlak Buraimi'yi ele geçirerek Umman Saltanatını Suud Devleti'ne zekât olarak senelik yaklaşık 25000 riyal ödenmesi sağlamıştır³⁴⁶.

2.2. İkinci Suud Devleti'nin Siyasi Sosyal Ve İktisadi Yapısı

2.2.1. İkinci Suud Devleti'nin Siyasi Ve İdari Yapısı

İbrahim Paşa'nın Birinci Suud Devleti'ne son vermesinin ardından bölgenin hakimiyeti bir süre için Mehmet Ali Paşa'ya geçmiştir. Bu süreçte bölge halkının çoğunluğu normal yaşantısına devam etmiş, bir kısmı ise bölgeden ayrılmak zorunda kalmıştır. İbrahim Paşa'nın bir süre sonra Necd'den ayrılarak Mısır'a dönmesiyle ise bölgede yeniden hareketlenmeler baş göstermiştir. Suudlar bu süreçte bölgenin hakimiyetini yeniden ele geçirme niyetinde olduklarından yeni bir siyasi ve idari yapılanma içerisine girmişlerdir. Bu yapılanma temelde Birinci Suud Devleti ile çok benzerlik göstere de bazı değişiklikler yapılmıştır. Merkezi yapılanma bu kez Riyad'da başlamış, Suudlar buradaki kalkınma ve idareyi güçlendirmek üzere hareketlenmiştir.

İdari sisteminde köklü bir değişiklik olmayan İkinci Suud Devleti'nin geleneksel olarak babadan oğula geçen idare şekli devam etmiş ancak Hükümdar unvanı birinci Suudi devletinde daha çok İmam iken, ikinci Suudi devletinde genellikle Emir şeklinde kullanılmıştır³⁴⁷. Bu da hükümdarın dini misyonuna bir tür siyasi misyon eklendiğinin göstergesidir. Sınırsız yetkilere sahip olan Emir devletin en üst mertebesindeki kişidir

³⁴⁴ Jone B. Kelly, Eastern Arabian Frontiers, London, 1954, p.67-69

³⁴⁵ Selection from the Records of Bombay Government, No.24, P.454

³⁴⁶ Jone B. Kelly, Eastern Arabian Frontiers, p.68

³⁴⁷ Lewis Pelly, Rehle İle Er-Riyad Fi Em 1865, s.18. (.18.ص.1865، رحلة الي الرياض في عام 1865، ص.18.)

ve tüm halkın ona itaat etme zorunluluğu vardır, ayrıca hiçbir gerekçe ile emirden ayrılımları söz konusu değildir³⁴⁸.

Siyasi, idari, adli, mali ve askeri tüm yetkileri elinde bulunduran emirin otoritesinin üzerinde başka hiçbir yasama veya yürütme yetkisi yoktur³⁴⁹. İlk olarak Sahabeler döneminde kullanılan divan sistemi İkinci Suud Devleti tarafından da kullanılmıştır. Emir'in Riyad şehrinde bulunan sarayında divan olarak kullanılan ayrı bir bölüm bulunmaktadır. Bu divanda Emir, danışmanları, kadılar, emirler, bölge yöneticileri ve aşiret şeyhleri ile zaman zaman bir araya gelerek görüşmeler yapmıştır³⁵⁰.

Emir'in savaş, seyahat veya hastalık nedeniyle merkezi otoritenin başkentinde bulunamadığı zamanlarda devlet idaresine vekalet eden kişi veliaht olmuştur. Devlet idaresini ve savaşlarda askeri birlikleri yönetmek konusunda deneyim kazanmak isteyen veliaht, sık sık orduların komutasını üstlenmiştir. Ancak veliahtın yetkileri emirinkiler kadar geniş olmamıştır. Emir'in en büyük oğlu olan veliahtın devlet idaresindeki konumu Birinci Suud Devletindekinden farklı olmamıştır³⁵¹.

Birçok bölgeye ayrılan İkinci Suud Devletinde her bölgeye emir tarafından bir bölge emiri atanırdı. Bu bölgelerde bulunan aşiret reisleri kendi bölgelerinde nüfuz sahibi kişilerdi. Bölgeyi iyi bildiklerinden buradaki sorunlarla nasıl baş edeceklerini de bilirlerdi. Bu nedenle devletin emiri buralara atamalar yaparken, bölgedeki aşiret reislerinin görüşlerini de göz önünde bulundurarak her bölge için titizlikle bir bölge emiri seçmiştir³⁵².

Kendi toprakları içerisinde geniş yetkilere sahip olan bölge emirlerinin konumu, veliahtın konumundan sonra yer almıştır. Yönetim ve mali işlemlerde tam bir denetim yetkisine sahipti ve savaş durumunda askeri kuvvetleri bir araya getirmek de

³⁴⁸ Muhammed Şibe Es-Salimi, *Nehdit El-Ayan Bihuriyit Umman*, Dar El-Kitap -El-Arabi, Kahire, s.66. (محمد شيبه السالمي، نهضة الاعيان بحرية عمان، دار الكتاب العربي، القاهرة، ص.66)

³⁴⁹ Osman DEMİRCİ, M. M. Futeyyih'in Necd El-İhvan Fırkası Veya Bugünkü Vehhabilik İsimli Eseri Işığında Necd İhvanı Teşkilatı Ve Son Suûd Devletinin Kuruluşu, , s.63.

³⁵⁰ Hasan İbrahim Hasan, *En-Nuzum El-İslamiye*, Maktebit En-Nahda El-Masriye, 1. Baskı, Kahire, 1939, s.215. (حسن ابراهيم حسن، النظم الاسلاميه، مكتبة النهضة المصرية، الطبعة الاولى، القاهرة، 1939، ص.215)

³⁵¹ Daha detaylı bilgi için bkz. Osman bin Beşir, *Unvan El-Mecd Fi Tarih Necd*, Cilt.2, s.124. (عثمان بن بشر، عنوان المجد في تاريخ نجد، مج.2، ص.124)

³⁵² J. G. Lorimer, *Delilül Halic*, (Arapça'ya Çeviren: Katar Emiri Ofisi tarafından), Cilt.2. Katar, Tarihsiz, s.1359

yetkilerinin başında gelmekteydi. Kendi bölgesinde devlet emirinin tek temsilcisiydi. Bölge Emir'in kendi bölgesindeki görevleri aşağıda sıralanmıştır:

- 1- Bölgenin genel yetkilisi ve temsilcisidir.
- 2- Devlet Emirinin savaş emri vermesi üzerine kendi topraklarında seferberlik ilan eder.
- 3- Zekât ve ondalıklarını toplayıp Riyad'daki hazineye gönderir.
- 4- Bölgede, Bedevi isyanı veya itaatsizlik hareketlerine karşı disiplin harekâtı düzenleyerek elde ettiği ganimetin beşte birini başkentteki Beyt-ülMal'a gönderir.
- 5- Devlet Emirin gönderdiği hediyeleri bölgesindeki beylere ve fakirlere dağıtır³⁵³.

Ancak bölge emirlerine tanınan bu geniş yetkilere rağmen idari yetkileri, Devlet Emiri ve veliahdından çok daha azdı. Sahip oldukları tüm bu yetkilere rağmen, yine de gerektiğinde görevden alınmaları, sürgün edilmeleri, hapse atılmaları veya yargılanmaları söz konusu olabiliyordu. Bu durumlar, devlet düzenlemelerini ihlal ettiği veya zekât toplamada hile yaptığı kanıtlandığında geçerliydi³⁵⁴.

Birinci Suud Devleti'nde yönetimde İslam akaidini uygulama adına oluşturulan Şura sistemi varlığını aynı şekilde İkinci Suud Devleti'nde de sürdürmüştür. Burada da kendi içinde ikiye ayrılan şura sistemi genel ve özel şura isimleriyle devam etmiştir. Şura sisteminin yönetimdeki etkisi Birinci Suud Devleti'nde olduğu gibi burada da oldukça güçlüdür. İkinci Suud Devleti'nin gelişmesiyle birlikte şura sistemi de gelişme göstermiştir. İkinci Suud Devleti'ndeki gelişen siyasi ve idari deneyimlere bağlı olarak şura sistemi daha fazla resmiyet kazanmış ve İkinci Suud Devleti'ndeki varlığı Birinci Suud Devleti'nde olduğundan daha güçlü hale gelmiştir³⁵⁵. Şura konseyi, iç ve dış savaşlar veya aşiret çatışmaları gibi devletin karşı karşıya olduğu tehditlere karşı önlem

³⁵³ Abdülfatah Hasan Abuaila, *Tarihü El-Devletü Es-Suudiyetü Es-Seniye*, s.279. تاريخ (عبد الفتاح حسن ابو عيله، تاريخ الدولة السعودية الثانية، ص279).

³⁵⁴ J. G. Lorimer, *Delilül Halic*, (Arapça'ya Çeviren: Katar Emiri Ofisi tarafından), s.1359

³⁵⁵ Muhammed Abdullah Madi, *En-Nahadat El-Hediseh, Fi Ceziretül-Arab, Dar İhya El-Kutub El-Arabiye*, 2. Baskı, Kahire, 1952, s.326. (محمد عبدالله ماضي، النهضة الحديثة في جزيرة العرب، دار احياء الكتب العربي، الطبعة الثانية، القاهرة، 1952، ص.326)

almada etkin bir role sahipti. Devlet Emiri, bu tehditleri ve bunlara karşı gerekli tedbirlerin nasıl alınacağını tartışmak için bu konseyin toplanmasını emrederdi³⁵⁶.

İkinci Suud Devleti'ndeki ilk şura toplantısı Emir Faysal bin Turki liderliğinde toplanmıştır. Devleti'nin siyasi, askeri ve iktisadi durumunu öğrenmek isteyen Emir Faysal bin Turki'nin iktidara geldiğinde yaptığı ilk iş bu konseyin üyelerini hemen bir toplantıya çağırmak olmuştur. Bu durum emir Faysal bin Turki'nin konseyin yönetimdeki rolüne verdiği önemin bir göstergesidir. Bu toplantıya Hail bölgesinin emiri Abdullah bin Raşid, Buraydah emiri Abdülaziz bin Muhammed, el-Veşim emiri Yahya bin Gayhab ve çok sayıda ileri gelen aşiret büyükleri ve bazı bölge yöneticileri de dahil olmak üzere çok sayıda üye katılmıştır. Benzer şekilde faysal bin Turki Mehmed Ali Paşa'nın kendisini tutuklamak ve bölgedeki Suud kontrolünü sona erdirmek için İsmail Paşa ve Halid bin Suud önderliğinde bölgeye düzenlediği sefer karşısında nasıl bir yol izleyeceğini görüşmek üzere yine şura konseyi üyeleriyle bir toplantı düzenlemiştir³⁵⁷.

2.2.2. İkinci Suud Devleti'nin Adli Yapısı

İkinci Suud Devletinde önemli bir yere sahip olan adalet sisteminin temelini İslam dini öğretileri oluşturmuştur. Bu öğretiler de temelde Kur'anı Kerime, Hz. Muhammed'in sünnetlerine ve İmam Hanbeli mezhebine dayanmaktadır. İkinci Suud Devletine adaleti temsil eden kadılar, bir konuda ihtilafa düştüklerinde, doğru karara varıncaya kadar diğer İslami düşünce alimlerinin uygulamalarına da bakmışlardır. Devlet yönetiminde kutsal ve hassas bir makama sahip olan kadıların, şariat alimi olması şartı koşulmuştur. Yani kadılar, fıkıh ve hüküm ilimlerini, sünnet uygulamalarını ve her türlü düşünceyi incelemiş ve okumuş kişiler arasından seçilmişlerdir. Ayrıca görev yapacağı yerdeki maruz kalacağı ihtilaf, şikâyet ve sorunları çözebilmesi için oldukça deneyime sahip olması tercih sebebi olmuştur³⁵⁸.

Sabit ve değişmez bir makama sahip olan kadılar, hayatı boyunca devlette görev yapmış, görevden alınmamış veya ihraç edilmemiştir. Bunun nedeni, Kadılık

³⁵⁶ Osman DEMİRCİ, M. M. Futeyyih'in Necd El-İhvan Firkası Veya Bugünkü Vehhabilik İsimli Eseri Işığında Necd İhvani Teşkilatı Ve Son Suûd Devletinin Kuruluşu, s.62.

³⁵⁷ Osman bin Beşr, *Unvan El-Mecd Fi Tarih Necd*, Cilt.2, s.69-70. (عثمان بن بشر، عنوان المجد في تاريخ نجد، مج2، ص.69-70)

³⁵⁸ Hafız Vehbe, *Caziretül Arab Fi El-Karn El-İşrin*, s.139.(حافظ وهبه، جزيرة العرب في القرن العشرين، ص 139)

makamının siyasi değil dini bir makam olmasıdır³⁵⁹. Dolayısıyla bu makam, emir veya hükümdar makamı gibi kapsamlı değişikliklere uğramamıştır. İkinci Suud Devleti'nde taht mücadelesi neticesinde Emirlerin değişmesine rağmen bazı kadıların hizmet yerleri değişse de konumu değişmemiştir. Ancak iç savaşın patlak vermesi ve Osmanlı Devleti'nin bölgeye müdahale etmesi üzerine Mithat Paşa, İhsa ve Necd bölgelerine, kadıların tayin edilme işinin Osmanlı Devleti tarafından yapılacağına dair resmi bir genelge göndermiştir³⁶⁰.

2.2.3. İkinci Suud Devleti'nin Askeri Yapısı

İkinci Suud Devleti'nin askeri yapısı, orduya ayrılan bütçe, ordunun eğitimi ve silahlanma şekli Birinci Suud Devleti'ndekinden farklı olmamıştır. Askeri alanda uzmanlaşmış düzenli bir ordusu olmayan İkinci Suud Devleti'nin yalnızca genel seferberlik durumunda kullandığı şehirliler ve bedevilerden oluşan geleneksel cihatçı bir ordu vardır. Birkaç aşamada gerçekleştirilen seferberlik çağrısının ilki, Devlet Emirinin bölge emirlerine askerlerini toplamaları ve onları savaşa hazırlamalarını emrederek yaptığı çağrıdır. İkincisi, Bölge emirlerinin kendine bağlı askerlere ihtiyaç duyulan tüm ekipman ve malzemeleri tedarik etmesi aşamasıdır. Üçüncü aşamada Devlet Emiri kendi belirlediği bir yerde bölge emirleri ve askerleriyle hızlı bir toplantı yaparak onlara istilanın yeri hakkında bilgi verir. Son aşamada ise Genel seferberliğin durumuna göre, Devlet emiri askerlerine bulunduğu yerde kalmalarını ya da kendi bölgelerine dönmelerini emreder³⁶¹.

İkinci Suud Devletinde askeri eğitim veren bir okul bulunmaması nedeniyle modern savaş teknikleri bilinmediğinden uygulanmamıştır. Onun yerine dövüş, bıçaklama, binicilik, pusu kurma ve vur-kaç yöntemleri gibi temel askeri beceriler kullanılmıştır. Devlete bağlı askerler üç sınıfa ayrılmıştır. Bunlar piyade, süvari ve deve binicileridir. Silahları ise modern olmayan, eski tip tüfek ve toplar, kılıç, hançer, mızrak, dişli ve kalkanlardan oluşan geleneksel silahlardır³⁶². Ordu komutanları, askerlerini en bilindik ve geleneksel yöntem olan merkez, sancak, sol, ön ve arka

³⁵⁹ İbrahim bin Salih bin İsa, Akd Ed-Durur, s.9-11. (11-9 ص) عقد الدرر، ص9-11.

³⁶⁰ Abdülfatah Hasan Abuaila, *Tarihü El-Devletü Es-Suudiyetü Es-Seniye*, s.297-298. (عبد الفتاح حسن ابو عيله، تاريخ الدولة السعودية الثانية، ص297-298).

³⁶¹ Emin Said, *Tarihül Devletü Es-Suudiye*, s.76. (أمين سعيد، تاريخ الدولة السعودية، ص76).

³⁶² Osman bin Beşr, *Unvan El-Mecd Fi Tarih Necd*, Cilt.2, s.51-52. (عثمان بن بشر، عنوان المجد في تاريخ نجد، مج2، ص51-52).

birlikler şeklinde beş bölüme ayırmışlardır. İkinci Suudi devleti, genel seferberlik ilan edildiğinde yüz bine yakın askeri silah ve teçhizatıyla seferber edebilecek durumdaydı³⁶³.

Tablo 1: Seferberlik Sırasında Bölgelerin Toplamak Zorunda Olduğu Asker Sayıları

Bölge	Asker Sayısı
El-Arid	6000
El-Yememe	4500
El-Harik	3000
El-İflah	1200
Vadi Edevasir	4000
Esslil	1400
El-Veşim	4000
Sedir	5000
Kasim	11000
Ahsa	7000
Katif	---
Cebel Şammar	6000
EL-Juuf	2500
Hayber	2500
Aali el-Kasim	2500
Teyma	1000 ³⁶⁴

Tabloya göre şehirlerin ve vahaların seferber edebileceği toplam asker sayısı yaklaşık altmış bin yüz askerdir. Devletin bedevilerden ve aşiretlerden seferber etmeye çalıştığı asker sayısının 40.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Yani genel seferberlik ilan edildiğinde İkinci Suud Devleti'ne bağlı asker sayısı yüz bin civarındaydı³⁶⁵.

³⁶³ İbrahim Fasiḥ El-Hidari, Unvan el-Mecd Fi Beyan Ahval Bağdad ve El-Basra ve Necd, Dar El-Basri, Bağdad, 1286, s. 112-113. (إبراهيم فصيح الحيدري، عنوان المجد في بيان احوال بغداد والبصرة ونجد، دار البصري، بغداد، 1286هـ، ص112-113)

³⁶⁴ William Gifford Palgrave, Narrative of a Year's Journey Through Central and Eastern Arabia 1862-1863, p.84-86.

³⁶⁵ İbrahim Fasiḥ El-Hidari, Unvan el-Mecd Fi Beyan Ahval Bağdad ve El-Basra ve Necd, s. 113. (إبراهيم فصيح الحيدري، عنوان المجد في بيان احوال بغداد والبصرة ونجد، ص113)

İkinci Suud Devleti'nin alanı çok geniş olmasına ve Basra Körfezi kıyılarındaki bölgeleri kontrol edebilmesine rağmen, herhangi bir deniz filosuna sahip değildi. Örneğin, Emir Faysal bin Turki, Bahreyn'i hakimiyeti altına almak üzere yola çıkarken bölgeye askerlerini gönderebilmek için Katar'a ait gemileri kullanmak zorunda kalmıştır. Ayrıca, 1870 yılında Maskat hükümdarlarından el-Buraymi vahasını geri almaya çalıştığı sırada da aynı zorlukla karşı karşıya kalmıştır³⁶⁶. Son olarak devleti askerlerin bilinen veya sabit maaşları yoktu. Ordu komutanları, savaş ganimetlerini askerlerine teşvik ve ödül olarak dağıtırdı.

2.2.4. İkinci Suud Devleti'nin İktisadi Yapısı

İkinci Suud Devleti'nin iktisadi yapısı da idari yapısı gibi dine dayandırılmıştır. Devletin iktisadi sistemini temsil eden Beytü'l-mal'ın, İslam kaidelerine uygun olarak, en önemli gelir kaynakları zekât, ondalık, savaş ganimetleri ve cihat vergisidir. Bu kaynaklar arasında en önde gelen zekât olmuştur. İslam'ın beş şartından biri olan zekât devlet kanalıyla oldukça titiz bir şekilde toplanmıştır. Örneğin, çiftçinin hasat ettiği hurmaların ve tahılın beşte biri, sebze ve meyvelerin onda biri zekât olarak alınmıştır. Aynı şekilde Bedevilerin de deve ve koyunlarından hayvan zekâtı alınmıştır³⁶⁷.

Her bölge emiri zekatını, zekât toplayıcıları (gabiler) aracılığıyla toplayarak Riyad'daki hazineye göndermekle mükellefti. O dönemde İkinci Suud Devleti'ne bağlı olan bölgelerden ve emirliklerden zekât olarak yılda yaklaşık 400.000 dolar veya riyal hazineye aktarılmıştır. Örneğin, Kasim bölgesi yılda yaklaşık 12.000 riyal, Katif bölgesi 50.000 riyal ve Cabal Şammar bölgesi 16.000 riyal zekât vermiştir. Bedevilerden toplanan zekât yıllık 114.000 riyaldır. Basra Körfezi ülkeleri olan Maskat 6000 riyal, Bahreyn 4.000 riyal, Umman 8000 riyal ve Rasülhayma'dan Abu Dabi'ye şeyhler yaklaşık 12.000 riyal zekât ödemiştir³⁶⁸.

Bir diğer gelir kaynağı olan savaş ganimetleri de savaş ve işgallerden elde edilen gelirlerdir. Bu ganimetler İslam akaidine uygun olarak dağıtılmaktadır. Ayrıca devletin ve ekonominin güçlenmesindeki etkisi oldukça fazladır. Bölge emirleri savaşlardan elde

³⁶⁶ İbrahim bin Salih bin İsa, Akd Ed-Durur, s.73. (عقد الدرر، ص73)

³⁶⁷ İbrahim Fasih El-Hidari, Unvan el-Mecd Fi Beyan Ahval Bağdad ve El-Basra ve Necd, s. 211-212. (ابراهيم فصيح الحيدري، عنوان المجد في بيان احوال بغداد والبصرة ونجد، ص211-212)

³⁶⁸ Abdülfatah Hasan Abuaila, *Tarihü El-Devletü Es-Suudiyetü Es-Seniye*, s.299-300. (عبدالفتاح حسن ابو عيله، تاريخ الدولة السعودية الثانية، ص299-300)

ettikleri ganimetlerin beşte birini Riyad'daki Beytü'l-mal'a gönderirken geri kalan ganimetleri ise rütbesine göre askerler arasında pay etmiştir³⁶⁹.

İkinci Suud Devleti'ndeki gelirlerin bir kısmı da cihat vergisinden (Bedelli Askerlik) ve ondalıklardan elde edilirdi³⁷⁰. Ondalık vergisi ülke dışından ithal edilen mallara uygulanırken cihat vergisi ordulara savaşlarda gerekli silah ve teçhizatı sağlamak için bölge sakinlerinden askeri ödenek olarak alınırdı. Ancak Osmanlı Devleti, Ahsa bölgesinin kontrolünü ele geçirdiğinde, Mithat Paşa, emirlere halka başka bir vergi uygulamamalarını emreden bir genelge gönderdi. Çünkü Osmanlı Devleti'nde halktan sadece zekât ve ondalık dışında herhangi bir vergi alınmıyordu³⁷¹. Bu gelirlerin yanında bir de devletin milli güvenliğini tehdit eden, fitne ve isyana teşvik eden, devletin birliğini bozmaya çalışanlara uygulanan para cezaları da Beytü'l-mal'a aktarılan önemli gelirler arasındadır.

O dönemde Beytü'l-mal'ın gelirleri için olduğu gibi giderleri için de çeşitli kalemleri vardı. Bu giderlerin bir kısmı fakir ve muhtaçlara, yolculara tahsis edilmişti. Devlet onlara yiyecek, kalacak yer sağlardı ve hatta ülkelerine seyahat etmeleri için gereken parayı öderdi. Ayrıca Beytü'l-mal'dan cami ve medreseleri inşa etmek, imam ve müezzin maaşlarını ödemek için de harcama yapılırdı. Devlette görev yapan kadı, bölge emirleri, zekât toplayıcıları, işçi ve idarecilerin maaşları da Beytü'l-mal'dan ödenirdi. Ayrıca, bu paranın bir kısmı da ağırlama masraflarına ve afetlerden etkilenen gruplara yardım etmek için ayrılmıştı³⁷².

Birinci Suud Devleti'nin yıkılıştan sonra Necd bölgesinde uzunca bir süre yoksulluk ve sefalet dönemi yaşanmıştır. Zaten sınırlı sayıda olan ekonomik kaynakların önemli bir kısmı devletin girdiği savaşlar neticesinde tükenmiştir. Bu durum İkinci Suud Devleti'nin ekonomisi üzerinde de oldukça olumsuz bir etki oluşturmuştur.

³⁶⁹ Osman bin Beşr, *Unvan El-Mecd Fi Tarih Necd*, Cilt.2, s.37. (عثمان بن بشر، عنوان المجد في تاريخ نجد، مج2، ص37.)

³⁷⁰ J. G. Lorimer, *Delilül Halic*, Cilt.2, s.21.

³⁷¹ Abdülfatah Hasan Abuaila, *Tarihü El-Devletü Es-Suudiyetü Es-Seniye*, s.301. (عبد الفتاح حسن ابو عيله، تاريخ الدولة السعودية الثانية، ص301.)

³⁷² İbrahim Fasih El-Hidari, *Unvan el-Mecd Fi Beyan Ahval Bağdad ve El-Basra ve Necd*, s. 213. (ابراهيم فسيح الحيدري، عنوان المجد في بيان احوال بغداد والبصرة ونجد، ص213)

İkinci Suud Devleti'nde ekonomik açıdan önemli bir yere sahip olan tarım, bölgenin su kaynaklarının yetersiz olması nedeniyle Cabal Şammar'daki yüksek ekilebilir arazilere ek olarak Katif, Ahsa, el-Devasir ve Kasim'de bulunan vahalarla sınırlıydı. Bu vahalarda tarımla uğraşan insanların yetiştirdikleri en önemli tahıl ürünleri buğday, arpa, mısır ve pirinçten sebze ve meyvelerden en önemlileri domates, patates, balkabağı ve salatalık ve sadece yüksek yaylalarda yetişen portakal, limon, incir, üzüm ve karpuzdu³⁷³. Ancak tarım ürünlerinin en başında sıcak havaya dayanan, çok miktarda suya ve sürekli bakıma ihtiyaç duymayan hurma meyvesi gelmekteydi. Bu nedenle bölge hurma ticaretiyle ünlüydü³⁷⁴.

Tarımda geleneksel yöntemleri kullanan çiftçiler tarım aleti olarak develerin çektiği tahta pulluklar kullanmıştır. Güçlü olmaları, sıcak havaya ve uzun süre susuzluğa dayanan develer tarımda önemli bir role sahipti. Devenin yanı sıra at ve eşek gibi diğer hayvanlar da gerektiğinde tarımsal faaliyetlerde kullanılmışlardır³⁷⁵.

Bölgede bir diğer önemli gelir kaynağı olan ticaret, ihracattan çok ithalat üzerine yapılmıştır. Ancak o dönemde ihracat belli başlı bazı meyve ve tahıllar ile sınırlıydı. Bu durum bölgenin üretken olmaktan ziyade bir tüketim bölgesi olduğunu gösteriyordu. Ticaret iki şekilde yapılmıştır. Bunlardan ilki bölge halkının yerel pazarlarda yiyecek, içecek ve giyecek gibi temel ihtiyaçlar üzerine kendi arasında yaptığı ticarettir. Bu temel ihtiyaçlara ilaveten pazarlarda gümüş ve altın gibi lüks malların ticareti de yapılmıştır³⁷⁶.

İkinci olarak yapılan ticaret şekli Necd bölgesi ile Mısır, Şam, Yemen ve Hindistan gibi diğer bölge ve ülkeler arasında yapılan dış ticarettir. Ahsa ve Kasim bölgesindeki Tüccarlar, pazarlara Hindistan'dan kahve, şeker, kakule, karanfil ve baharat getirerek Necd halkına satarlardı. Güney Necd'deki el-Devasir bölgesinde de Yemen ile ticaret yapılırdı. Yemen'den gelen en önemli ürünlerin başında kahve gelirdi. Tüccarlar, İran'dan tütün getirip halka satmayı istese de Vehhabi mensupları kendi

³⁷³ Enestes Mery El-Keremeli, Mecellet Luğat El-Arab, Matbaat El- Eğdeb, Cilt.2, Bağdat, 1911, s.65. (أنستاس ماري الكرملی، مجلة لغة العرب، مطبعة الاداب، ج2، بغداد، 1911، ص65)

³⁷⁴ J. G. Lorimer, *Delilül Halic*, Cilt.2, s.1354

³⁷⁵ Abdülfatah Hasan Abuaila, *Tarihü El-Devletü Es-Suudiyetü Es-Seniye*, s.320. (عبد الفتاح حسن ابو عيله، تاريخ الدولة السعودية الثانية، ص320)

³⁷⁶ Abdülfatah Hasan Abuaila, *Tarihü El-Devletü Es-Suudiyetü Es-Seniye*, s.320. (عبد الفتاح حسن ابو عيله، تاريخ الدولة السعودية الثانية، ص320)

mezheplerinin öğretilerine göre, bölge halkının tütün tüketimini tamamen yasaklamıştı³⁷⁷.

Necd bölgesini diğer bölgelere bağlayan önemli ticaret yolları vardır. Bunlardan ilki, doğu ticaret yolları Ahsa'dan Riyad'a gelen ve Mekke-i Mükerrreme'ye ulaşan yoludur. Bu yolu İran ve Irak'tan gelen hac ve umre kabileleriyle tarafından kullanılırdı. İkincisi, Kuveyt'ten gelen ve Kasim'daki Buraydah kasabasından geçen ve oradan Mekke-i Mükerrreme'ye giden başka bir yoldur. Necd bölgesinin merkezinden geçen başka önemli yollar da vardır. Hail'den Kasim'deki Buraydah ve Anza kasabasına ve ardından Cabal Şammar'a uzanan bir yol vardır. Ayrıca Riyad'dan Ahsa'ya ve Ahsa'dan el-Devasir'e uzanan başka bir yol daha vardır. Bir de Güneyde Yemen sınırındaki el-Devasir bölgesini doğrudan Riyad'a bağlayan başka bir kısa yol daha bulunmaktadır³⁷⁸.

Yine bölgenin gelir kaynaklarından biri olan sanayi demircilik, marangozluk ve çömlekçilik gibi basit el sanatlarına dayanıyordu³⁷⁹. Bölgede tarım ve ticaretin daha çok tercih edilmesinden dolayı bu alanda çalışan kişi sayısı oldukça azdı. Bununla birlikte, bu kişiler genellikle yabancı uyruklu vatandaşlardan oluşmaktaydı. Bu durum günümüzde de halen bu bölgede çalışan yabancı uyruklu kişilerin varlığını açıklar niteliktedir. Özetle sanayi, devlet ekonomisi üzerinde güçlü bir etkiye sahip değildir³⁸⁰.

İkinci Suud Devleti'nde Suudlar satın almada kullanılmak üzere kendilerine ait üzerinde damgası ve emirin adı yazılı madeni bir parayı basmaya çalışsa da başarılı olmamıştır. Bölgede yaşanan iç karışıklıklar ve savaşlar nedeniyle Talica adı verilen bu parayı kullanamamışlardır. Gümüş ve bakır olmak üzere iki türü bulunan Tavila adlı paranın ticaretini yapmışlardır. Ayrıca, o dönemde beş gram gümüşe eşdeğer olan riyal ve Miskal da kullanılan paralar arasında yer almıştır³⁸¹.

³⁷⁷ Abdülfatah Hasan Abuaila, *Tarihü El-Devletü Es-Suudiyetü Es-Seniye*, s.320-321. (عبدالفتاح حسن ابو عيله، تاريخ الدولة السعودية الثانية، ص320-321).

³⁷⁸ Abdülfatah Hasan Abuaila, *Tarihü El-Devletü Es-Suudiyetü Es-Seniye*, s.321-322. (عبدالفتاح حسن ابو عيله، تاريخ الدولة السعودية الثانية، ص321-322).

³⁷⁹ Hafız Vehbe, *Caziretül Arab Fi El-Karn El-İşrin*, s.35-54.-53. (حافظ وهبه، جزيرة العرب في القرن العشرين، ص 53-54-35).

³⁸⁰ Enestes Mery El-Keremeli, *Mecellet Luğat El-Arab*, s.64-65.-64. (أنستاس ماري الكرمل، مجلة لغة العرب، ص64-65-64).

³⁸¹ Enestes Mery El-Keremeli, *Mecellet Luğat El-Arab*, Matbaat El- Eğdeb, Cilt.8, Bağdat, 1914, s.-395 393. (أنستاس ماري الكرمل، مجلة لغة العرب، مطبعة الاداب، ج8، بغداد، 1914، ص395-393).

2.2.5. İkinci Suud Devleti'nin Sosyal Yapısı

İkinci suud devletinin toplumsal yapısı birinci suud devletinde olduğu gibi yaşam koşullarının daha iyi olduğu şehirlerde yaşayanlar ve kırsalda daha zor şartlarda yaşayanlar olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Şehirde yaşayan topluluk kırsalda yaşayan topluluğa göre nispeten daha medeni ve uyum içinde yaşamaktadır. Burada yaşayan ve hadari olarak adlandırılan topluluk göçten ve çöl hayatından uzakta şehir hayatını, istikrarı ve konforu tercih etmiştir. Bir veya birkaç kattan oluşan yüksek duvarlarla çevrili, taş ve çamurdan yapılmış evlerde yaşamlarını sürdürmüşlerdir³⁸². Nispeten eğitime önem veren Hadarilerin büyük bir kısmı tarım, ticaret ve sanayi alanlarında çalışmışlardır³⁸³. Hadariler, günde üç öğün düzenli yemek yemeye özen göstermişlerdir. Günün ilk öğünü kahvaltı bal, hurma, süt veya çaydan oluşurdu. Öğlen yemeklerini çoğunlukla etli kebze pilavı olmakla birlikte bazen de harissa veya firik pilavı şeklinde tercih ederlerdi. Bunların yanı sıra yemeklerindeki en önemli sebze olan kabak da çokça tüketilirdi. Akşam yemeğinde ise yine aynı ürünler yanında tatlı ile servis edilirdi³⁸⁴.

Kırsalda yaşayan bedevi olarak adlandırılan topluluk ise atalarından gelen çöl yaşantısını tercih etmişlerdir. Bedeviler hem kendileri hem de hayvanları için su ve otlak ihtiyacını karşılamak üzere sürekli göç etmişlerdir. Bu nedenle söküp yeniden kurması oldukça kolay olan ve onları çöl sıcaklığından koruyan kıl ve hasırdan yapılmış çadırlarda yaşamışlardır³⁸⁵. Hayvancılıkla uğraşan bedeviler, günlük gelirlerini hayvansal ürünlerden (süt, tereyağı ve et) elde etmişlerdir. Bedevilerin yaşam koşullarının zor ve çetin olması, neredeyse yok denecek kadar az olan eğitim düzeylerini etkilemiştir³⁸⁶. Bunun yanı sıra yeterli besin kaynağı bulunmaması nedeniyle Bedevilerde düzenli bir yemek alışkanlığı yoktur. Günlük öğünler bireyin

³⁸² Abdülfatah Hasan Abuaila, *Tarihü El-Devletü Es-Suudiyetü Es-Seniye*, s.305. (عبدالفتاح حسن ابو عيله، تاريخ الدولة السعودية الثانية، ص.305).

³⁸³ Abdullah El-Uzeymin, Buhus ve Talikat Fi Tarih El-Memleke ElArabiye Es-Suudiye, Et-Tevbe Yayınları, Riyad, 1990, s. 13-14. (عبدالله العثيمين، بحوث وتعليقات في تاريخ المملكة العربية السعودية، التوبة، الرياض، ص.13-14).

³⁸⁴ Hafız Vehbe, *Caziretül Arab Fi El-Karn El-İşrin*, s.129-130. (حافظ وهبه، جزيرة العرب في القرن العشرين، ص.129-130).

³⁸⁵ Hasan bin Gemel bin Ahmed Er-Riki, *Lem'-Eşşeheb Fi Siirit Muhammed bin Abdülvehhab*, s.495-497. (حسن بن جمال بن احمد الريكي، لمع الشهاب في سيرة محمد بن عبد الوهاب، ص.495-497).

³⁸⁶ Abdülfatah Hasan Abuaila, *Tarihü El-Devletü Es-Suudiyetü Es-Seniye*, s.305. (عبدالفتاح حسن ابو عيله، تاريخ الدولة السعودية الثانية، ص.305).

kişisel durumuna göre farklılık gösterse de Bedeviler için en önemli öğün akşam yemeğidir³⁸⁷.

Arap Yarımadasında o dönemde yaşayan halk bugün olduğu gibi içecek olarak su ve kahve tercih ederlerdi. Kahve tüketiminin sebeplerinden en önemlisi, özellikle kebze veya firik yemeklerinden sonra sindirim sürecinde faydalı olmasıdır. Arap halkı kahveyi sade ve kavrulmuş değil, içerisine kakule, safran veya karanfil ekleyerek içerlerdi³⁸⁸.

İkinci Suud Devleti'nde yaşayan topluluklar ağırlıklı olarak kabile ve aşiretlerden oluşmaktadır. Necd'in merkezinde ve kuzeyinde bulunan kabilelerin en önemlileri Anza, Utaiba, Mutair, Harp, Şammar, Şararat, el-Huvaitat'tır. Güneyindeki kabileler, Devesir, Subei, Kahtan ve Suhood'dur. Doğudaki en önemli kabileler ise, el-Ajman, el-Murra, Benu Hacer ve Benu Halid'dir.

Tablo 2: Bölge ve Ona Bağlı Şehir, Kasaba ve Köylerde Yaşayan Nüfus Sayıları

Bölge	Bağlı şehir/kasaba/köy Sayısı	Nüfus Sayısı
Alarid	15	110.000
Elyememe	32	11.000
Elharik	16	140.000
Elaflaj	12	45.000
Vadi Eldevasir	50	100.000
Esselil	14	30.000
Elveşim	20	80.000
Sedir	25	140.000
Elkasim	60	300.000
Elİhsa	50	160.000
Elkatif	22	100.000
Jabal Şamar	40	162.000
Eljuuf	12	40.000

³⁸⁷ Hafız Vehbe, *Caziretül Arab Fi El-Karn El-İşrin*, s.129-130. ص. (حافظ وهبه، جزيرة العرب في القرن العشرين، ص. 130-129).

³⁸⁸ Hafız Vehbe, *Caziretül Arab Fi El-Karn El-İşrin*, s.129-130. ص. (حافظ وهبه، جزيرة العرب في القرن العشرين، ص. 130-129).

Haybr	8	25.000
Aali Elkasim	20	35.000
Teyma	6	12.000 ³⁸⁹

Tablo 3: Kabileler ve Nüfus Sayıları

Kabile	Nüfus Sayısı
Elacman	6.000
Benu Hacer	4.500
Benu Halid	3.000
Matyr	6.000
Utaybe	12.000
Devasir	5.000
Seebi	3.000
Kahtan	6.000
Harp	14.000
Anza	3.000
El-Mura	14.000
Şamar	80.000
Eşşararat	40.000
Elhuvaytat	20.000
Benu attiya	6.000
Muaaz	4.000
Tasi/Tai	8.000 ³⁹⁰

Bölge halkı kullandığı kıyafetleri iklim koşullarına uygun olarak tercih etmekteydi. Bu nedenle kıyafet tarzları şehirde ya da kırsalda çok da farklılık göstermezdi. Birinci Suud Devleti'nde olduğu gibi erkekler başlarını güneşten korumak

³⁸⁹ Abdülfatah Hasan Abuaila, *Tarihü El-Devletü Es-Suudiyetü Es-Seniye*, s.311. (عبدالفتاح حسن ابو عيله، تاريخ الدولة السعودية الثانية، ص311).

³⁹⁰ Abdülfatah Hasan Abuaila, *Tarihü El-Devletü Es-Suudiyetü Es-Seniye*, s.312. (عبدالفتاح حسن ابو عيله، تاريخ الدولة السعودية الثانية، ص312).

için ghutra kullanırdı. Ghutrayı başta sabitlemek için ise ipek veya yünden yapılmış siyah bir saç bandı olan okal kullanılmıştır. Erkekler giydikleri uzun beyaz elbise üzerine el-Meşleh adı verilen bir pelerin takarken Kadınlar ise koyu renkli uzun elbise giyerler ve elbiseleri, elleri ve ayakları hariç tüm vücudu kaplayacak şekildedir³⁹¹.

Hadari kadınları şehir ve vahalarda ticaret ve tarımla uğraşırken bedevi kadınları yaşadıkları yerde yiyecek ve içecek hazırlamak, koyun ve develeri sağmak, onların temizliğine ve bakımına özen göstermek gibi işlerle ilgilenirdi³⁹². Eğitim hayatları yalnızca Kur'an okumayı öğrenmekle sınırlı olan kadınlar arasında okuryazarlık oranı çok azdı. Arap Yarımadasındaki kadınlar mütevazı ve İslami Selefî dininin öğretilerine uygun bir hayat sürerdi³⁹³.

Necd bölgesinde, toplumsal hayatta göze çarpan bir durum da çok eşliliğin yaygın olmasıdır. İslam dininin öğretileri bu konuyu yasaklamadığı için toplum bunda bir zarar görmemektedir. Bu bölgedeki erkeklerin çoğu birden fazla kadınla evlenmiştir. Aynı durum kadınlar için de geçerli olup, eşi ölen veya eşinden boşanan kadınların yeniden evlenmeleri mümkün olmuştur³⁹⁴.

Günümüzde bu bölgede ayrı bir yere sahip olan binicilik hem hadariler hem de bedeviler için önemli eğlence etkinliklerinden birisi olmuştur. Bölge halkı atlara ilgi duymuş ve sadece safkan ata binmişlerdir. Diğer bir eğlence etkinliği de bahar mevsiminde gençlerin gruplar halinde çöllerde ya da vahalarda gerçekleştirdiği avcılık etkinliğidir³⁹⁵.

Necd bölgesinde kutlanan en önemli iki bayram dini bayramlar olan Ramazan ve Kurban bayramlarıdır. Bunlar dışındaki ritüeller Vehhabi öğretilerine göre kafirlik sebebi olduğu için halk tarafından sapkınlık ve batıl inanç olarak kabul edilirdi. Bunun yanı sıra Necd bölgesinde de dünyanın birçok farklı bölgesinde olduğu gibi özel günlerin ve kutlamaların da kendine özgü bir karakteri vardır. Örneğin, düğünler ve

³⁹¹ Abdullah Abdulcabbar, Et-Tayarat El-Edebiye Fi Kalb El-Cezire El-arabiye, Dar El-Hana Yayınları, Kahire, 1959, s. 127-130. (عبدالله عبد الجبار، التيارات الأدبية في قلب الجزيرة العربية، دار الهنا للنشر، القاهرة، 1959، ص 127-130)

³⁹² Abdülfatah Hasan Abuaila, *Tarihü El-Devletü Es-Suudiyetü Es-Seniye*, s.318. تاريخ (عبد الفتاح حسن ابو عيله، تاريخ الدولة السعودية الثانية، ص 318).

³⁹³ Ahmed İssa, Mucize Fevk El-Rimel, El-Mataba El-Ahliye El-Lübnaniye, Beyrut, 1965, s. 481-482. (احمد عسه، معجزة فوق الرمال، المطابع الاهلية اللبنانية، بيروت، 1965، ص 481-482)

³⁹⁴ Hafız Vehbe, *Caziretül Arab Fi El-Karn El-İşrin*, s.134. (حافظ وهبه، جزيرة العرب في القرن العشرين، ص 134).

³⁹⁵ Abdülfatah Hasan Abuaila, *Tarihü El-Devletü Es-Suudiyetü Es-Seniye*, s.313. تاريخ (عبد الفتاح حسن ابو عيله، تاريخ الدولة السعودية الثانية، ص 313).

kutlamalar kadın ve erkekler için tahsis edilmiş iki ayrı salonda yapılır. Düğünlerde uzun bir sıra oluşturan erkekler öndeki kişinin bir silah veya kılıçla yaptığı ritmik ve ardışık dans hareketlerine eşlik ederken vatanseverlik ve emire övgü şeklinde şiirler söylerler. Arda Necdiye olarak adlandırılan bu dans Lübnan debkesine ve Türk halayına benzemektedir³⁹⁶.

Bölgede düzgün bir eğitim sistemi olmadığından dolayı diğer pek çok alanda olduğu gibi sağlık alanında da ciddi bir boşluk söz konusudur³⁹⁷. Alanda yetişmiş doktor, hemşire ve tababetle uğraşan kişi yok denecek kadar azdır. Bununla birlikte hastalara hatta savaşta yaralananlara dahi hizmet verecek sağlık kuruluşu (hastane vb.) yoktur. Hastane, doktor ve hemşire eksikliğinin bir sonucu olarak bölgede veba, kolera ve cüzzam gibi salgın hastalıklara ek olarak ateş, sıtma ve tifo gibi hastalıklar da yayılmıştır. Bunun dışında, bölgede keşif gezileri veya misyonerlik faaliyetleri adına gelen gruplar arasında yabancı doktorlara rastlamak mümkündür. Örneğin, Emir Abdullah bin Faysal bin Turki hastayken Hail bölgesine esir olarak gittiğinde hastalığına teşhis koyabilecek kimse yoktur. Hac kabileleriyle bölgeye gelen İranlı bir doktorun varlığını haber alan Emir bin Raşit, bu doktoru Abdullah bin Faysal'ın durumu değerlendirmek için getirir ve hastalığının ciddi olduğunu, son aşamasına geldiğini öğrenir³⁹⁸.

2.2.6. İkinci Suud Devleti'nde Eğitim

Necd bölgesinde kullanılan geleneksel eğitim anlayışının temelinde selefi din anlayışı hakimdir. Bunun yanı sıra Fıkıh, tevhid, tefsir gibi din bilimleri ile çok nadir de olsa pozitif bilimler de öğretilirdi. Bölgedeki öğretmen eksikliğine bağlı olarak pozitif bilimlerden ziyade daha çok din bilimleri ve özellikle fıkıh ağırlıklı bir eğitim sistemi mevcuttur³⁹⁹. Pozitif bilimlerdeki eksiklik nedeniyle bölgede yetişmiş ve bölgenin gelişmesine katkı sağlayacak bilim insanları yoktur. Bu da İkinci Suud Devleti'ni olumsuz etkilemiştir. Yine de az da olsa şehirlerde okullar ve medreseler yaygınlaşmış din, sosyal ve dil bilimleri alanlarında eğitimler verilmiştir. Ayrıca buralarda okuma ve

³⁹⁶ Abdülfatah Hasan Abuaila, *Tarihü El-Devletü Es-Suudiyetü Es-Seniye*, s.314. تاريخ (عبدالفتاح حسن ابو عيله، تاريخ الدولة السعودية الثانية، ص314).

³⁹⁷ Hafız Vehbe, *Caziretül Arab Fi El-Karn El-İşrin*, s.136-139. حافظ وهبه، جزيرة العرب في القرن العشرين، ص. 139-136.

³⁹⁸ J. G. Lorimer, *Delilül Halic*, Cilt.2, s.75

³⁹⁹ Abdülfatah Hasan Abuaila, *Tarihü El-Devletü Es-Suudiyetü Es-Seniye*, s.316. تاريخ (عبدالفتاح حسن ابو عيله، تاريخ الدولة السعودية الثانية، ص316).

yazma öğretimine yönelik çalışmalarda bulunulmuştur⁴⁰⁰. Arap yarımadasında Ahsa bölgesi gibi nispeten daha fazla okulu olan bölgeler de mevcuttur. Yirmiye yakın bu okullarda eğitim sadece erkeklere mahsus olup Kur'an, kıraat, tonlama ve onun dışında matematik gibi bazı modern bilimler öğretilirdi. Bunların dışında din ve Arapça ilimler öğreten otuz okul daha vardır⁴⁰¹.

2.3. İkinci Suud Devleti İle İngiltere Arasında Münasebetler

Arap Yarımadası'ndaki siyasi koşulların istikrarsızlığından endişe duyan İngiltere, Birinci Suud Devleti'nin yıkılışı üzerine bölgedeki ortaya çıkan siyasi hareketler, isyanlar ve emirlikler arasında çıkan çatışmaları yakından takip etmiştir. Bunun nedeni, bölgedeki herhangi bir siyasi sorunun ticaretini ve Necd'in kuzeyindeki İngiliz Şirketin Postasının geçiş noktasını olumsuz etkilemesidir. 1824 yılında oraya çıkan İkinci Suud Devleti'nin kurucusu olan Emir Turki bin Abdullah, 1831 yılında İngilizler ile dostane ilişki kurmak isteği üzere, İngiliz hükümetine bir mektup göndermiştir. Bölge durumundan endişe duyan İngilizler bu yeni emir ile dostane bir ilişki kurmak isteğini memnuniyetle karşılamışlardır⁴⁰². Turki bin Abdullah Vehhabi ideolojisi ve ilkeleri yanı sıra siyasetin gerçek ilkeleriyle bölge yönetmeyi çalışmıştır⁴⁰³.

Emir Turki'nin ölümünden sonra tahta geçen oğlu Faysal, İkinci Suud Devleti'ni genişleterek Umman'daki Buraimi vahasını itaatini geri alabilmek için bölgeye saldırmıştır. Bu durumdan rahatsız olan Umman müttefiki İngilizler, 1845 yılında Faysal bin Turki'ye Umman'ın iç işlerini karışmamak için uyarmıştır. Bunun üzerine Faysal bin Turki, İngilizler ile babası arasında imzalanın anlaşmayı yenilemek istemiştir. Anlaşma neticesinde İkinci Suud Devleti'ne bir imtiyaz tanınmıştır. Bu imtiyaz Maskat Sultanından İngiliz hükümetinin onayı ile alınan yıllık 25.000 dolar tutarındaki imtiyazdır⁴⁰⁴.

⁴⁰⁰ Abdülfatah Hasan Abuaila, *Tarihü El-Devletü Es-Suudiyetü Es-Seniye*, s.314-315. (عبدالفتاح حسن ابو عيله، تاريخ الدولة السعودية الثانية، ص314-315).

⁴⁰¹ Mahmud Şukri El-Alusi, *Tarihü Necd*, s. 38.(96ص) (محمود شكري الالوسي، تاريخ نجد، ص38).

⁴⁰² Jone B. Kelly, *Biritanya ve El-Halic*, Cilt.1, (Ter: Muhammed Emin Abdullah), *Vezaret Et-Turas El-Kavmi*, Umman, 1965, s.383. (جون كيلي، بريطانيا والخليج، ج1، ترجمة محمد امين عبدالله، وزارة التراث القومي، عمان، 1965، ص383).

⁴⁰³ Yasin bin Ali, *Huruj El-Vehhabiye Ala El-Hilafetül Osmaniye*, s.74. (ياسين بن علي، خروج الوهابية على الخلافة العثمانية، ص.74).

⁴⁰⁴ Abdülfatah Hasan Abuaila, *Tarihü El-Devletü Es-Suudiyetü Es-Seniye*, s.169. (عبدالفتاح حسن ابو عيله، تاريخ الدولة السعودية الثانية، ص169).

Basra körfezinde hakimiyetini sürdürmek isteyen İngilizler, Arap emirlikleri sınırları içinde ve yerel yöneticilerinin önderliğinde barış ve refah yaşamalarını desteklemiştir. Bu Arap emirlikleri ve kabileleri ile anlaşma yapmaya çalışmıştır. Bunun nedeni ise daha önce bahsedildiği gibi kendi ticaret yollarını yağmak ve korsanlık faaliyetlerden korumak içindir. 1862 yılında bölgeye gelen Fransız elçisi William Pelgrave'ın ziyaretinden sonra İngilizler, Arap Yarımadasına Fransız müdahalesinin tehlikesini sezmiştir. Bölgeye ziyaret eden Pelgrave, Riyad yöneticileri görüşerek onlar ile bir dostane anlaşmayı imzalamayı çalışmıştır. Ayrıca İkinci Suud Devleti işlerini yürütmek için gerekli yardım ve desteği sağlamak istemiştir⁴⁰⁵. İngiltere, bu ziyaretin Vehhabilerle Fransa arasında herhangi bir bağ veya anlaşmaya yol açacağından endişe duymuştur. Çünkü bu durum Körfez bölgesindeki varlığını ve uluslararası ticaretini olumsuz etkileyebilirdi. Bunun üzerine İngiltere, Körfez'de ikamet eden İngiliz delegesi Bay Louis Philby'yi 1864'te Riyad'a göndermiştir. İngiltere, Riyad'daki hükümete Fransa'dan daha cömert teklifler ve anlaşmalar sunmuştur. Bundaki amaç, Riyad'daki hükümeti Fransa ile herhangi bir anlaşma imzalamaktan alıkoymak ve ilişkilerini azaltmak idi⁴⁰⁶.

Bölgede nüfuzunu yaymak isteyen İngilizler, 1865 yılında Suudların Bahreyn ve Maskat'a korsanlık faaliyetlerle saldıklarında, İngiltere'ye bağlı filolar Suud Devleti'ne bağlı Ahsa Sahilini vurmaya başlamıştır. Bu durumu son vermek için İki devlet arasında görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler neticesinde, Suud Devleti'ne mensup kabilelerin Körfez bölgesinde yaptıkları hırsızlık, korsanlık ve yağmaların bir an evvel kesilmesi talep edilmiştir. Bunun yanı sıra, Körfez'deki tüccarların ve yolcuların güvenliği konusunda Suudların ataları tarafından verilmiş, yüz yıl sürecek olan, sözün de tutulması istenmiştir⁴⁰⁷.

İngiltere, Buraimi vahasında Suudların varlığı fikriyle hiç rahat hissetmemiştir. 1868 yılında Umman'ın güneydoğusunda bulunan Sur kasabasında bir isyan patlak vermiştir. İsyanın sonunda devrimciler, Suud devletinin yardımıyla kasabayı ele geçirebilmiştir. İsyan sırasında, bölgede bulunan İngilizlere yaklaşık 27.700 riyal olarak

⁴⁰⁵ William Gifford Palgrave, *Narrative of a Year's Journey Through Central and Eastern Arabia 1862-1863*, Vol. 2, London, 1965, p. 191-195.

⁴⁰⁶ Muhammed Urabi Nahla, *Tarih El-İhsa Es-Siyasi, Zet es-Selesil*, Kuveyt, 1974, s.75. (محمد عرابي نخلة، تاريخ الإحصاء السياسي، ذات السلاسل، الكويت، 1974، ص75)

⁴⁰⁷ Yasin bin Ali, *Huruj El-Vehhabiye Ala El-Hilafetül Osmaniye*, s.79-81. (ياسين بن علي، خروج الوهابية على الخلافة العثمانية، ص. 79-81.)

İngiltere her zaman kendi hedeflerine ulaşmak için bölgede iktidara gelen her yeni emir ile anlaşma yapmayı girişiminde bulunmuştur. Bu nedeni de, Körfez'deki deniz ticaret yollarını ve Arap Yarımadası'nın kuzeyindeki bölgeyi ve ticaret yollarını yağma ve hırsızlığa karşı korumaktır. Bu nedenle İngiltere, Suudların veya bölge emirlerin Osmanlı Devleti veya Fransa gibi büyük devletler ile ittifak yapmadan önce

⁴¹¹ Yasin bin Ali, *Huruj El-Vehhabiye Ala El-Hilafetül Osmaniye*, s.68. (ياسين بن علي، خروج الوهابية على الخلافة العثمانية، ص.68).

ıkarlarına zarar verebilecek veya bölgedeki etkisini azaltabilecek durumlara karşı anlaşmalar yapmayı öncelemiştir. Böylelikle ticaretini ve deniz yolunu güvence altına almak için yüz yılı aşkın bir süre bölgenin prensleriyle karşılıklı anlayış ve dostluk ilişkilerini sürdürmeye alışmıştır⁴¹².

---

⁴¹² Hakim el-Mutiri, Abid bile Alel, 2011, s.51-54. (ص 54-51، 2011، عبيد بلا اعلال، حاكم المطيري)

SONUÇ

Bu çalışmada Birinci ve İkinci Suudi devletlerinin kuruluş, yükseliş ve çöküş dönemleri ile birlikte bölgede etkili olan Vehhabilik Hareketi detaylarıyla ele alınmıştır. Yapılan incelemeler sonucunda Vehhabilik hareketi ve ideolojisi olmasaydı Birinci Suud Devletinin de kolaylıkla var olamayacağı aşikardır. Vehhabilik hareketinin günümüz Suud Krallığında da varlığını sürdürüyor olması bunun en önemli kanıtıdır. Aynı durum Vehhabilik Hareketi için de geçerlidir. Şayet, El Suud bu hareketliliğe siyasi ve askeri güç kazandırmıyaydı Vehhabilik de günümüz Suud Devletinde varlığını koruyor olmazdı.

Vehhabilik Hareketinin doğuşunda etken olan belli başlı faktörler din ve siyasettir. Geniş bölgelere yayılmış olmasına rağmen, bu hareketliliğin destekçisi kadar karşıtları da oldukça fazladır. Muhalifler gerekçe olarak hareketliliğin eylem ve uygulamalarındaki abartı ve aşırılığı gösterirler.

Birinci Suudi Devletinin gelişmesindeki faktörler ise dini, sosyal, ekonomik ve coğrafi nedenlerdir. Bu devlete bakıldığında aslında oldukça sıradan ve taklidi bir devlet yapılanması olduğu görülür. Veraset sitemi, veliaht ve emirlik uygulamaları bunun bazı örneklerindendir. Bu da bugünkü anlamda bir devlet niteliği taşımadığının göstergesidir. Ekonomik yapılanması rantıye sistemine (zekât, ondalık, ceza ve haraçlar) dayalıdır. Bölge coğrafi, ticari ve tarımsal manada fakir olduğundan herhangi bir üretime dayalı ekonomi de gelişmemiştir. Sosyal durum, diğer halklara kıyasla Suudi toplumunun bu dönemde yaşadığı basitliği yansıtmaktadır. Yine, aile yapısı, eğitim sistemi, gelenek ve göreneklere bakıldığında devletin sıradan ve taklidi yapılanması gözlemlenir. Eğitim sisteminde Selefî düşüncesi ve uygulamaları hakimdir. Eğitim sistemi Kur'an-ı Kerim, Hadisi Şerifler ve Selefî düşüncenin argümanlarını ezberlemekle ilgilenen bir grup şeriat okulları ve medreselerden ibarettir. Kadının durumuna bakıldığında, diğer yapılardan çok da farklı olduğunu söyleyemeyiz. Kadını ikinci planda tutan bir bakış açısı hakimdir. Bu nedenle kadının toplumdaki rolü göz ardı edilir. Şura sistemi hükümdarın elindeki kontrol mekanizmalarından birisidir. Hükümdar Şura meclisi üyelerini ayanlar ve zengin kabile reisleri arasından bizzat kendisi tayin eder. Bu kişilerin meclisteki görüşleri tavsiye niteliğindedir. Son sözü yine hükümdar söyler. Yargı sistemi diğer sistemlere göre daha oturaklıdır. Kadının otoritesi hükümdarın

otoritesinden nispeten bağımsızdır. Bunun nedeni, kadının siyasi bir otoriteye değil dini bir otoriteye sahip olmasıdır. Devletin içinde, devletten ayrılmak isteyen kabileler ve bölgeler arasında çıkan çok sayıda çatışma mevcuttur. Devletin diğer bölgelerle ilişkileri ise aynı şekilde çatışmalarla doluydu. Bunun nedeni, devletin ekonomik ve siyasi olarak gelişip yayılma politikasıdır. İngiltere ile ilişkilere bakıldığında, Birinci Suud Devleti üzerinde nüfuz elde etme politikası sergilediği gözlemlenir. Bunun nedeni bölgeden geçen Hindistan uluslararası ticaret yollarının idaresinde herhangi bir sorunla karşılaşmak istememesi, güvende tutmak istemesidir. Osmanlı Devleti ile ilişkilerinde ise bir istikrarsızlık olduğu gözlemlenir. Osmanlı Devleti açısından, Birinci Suudi Devletinin ortaya çıkışı Padişaha karşı yapılmış bir isyan ve ayaklanma niteliği taşımaktadır. Suudi Devleti açısından ise bu bir ayaklanma değil oluşumdur. Osmanlı Devleti'ne tabi bir devlet değil, bağımsız bir devlet olduğunu gösterme amacı taşır. Osmanlı Devleti bu yeni oluşum olan Vehhabi Suud hareketini durdurmak ve kontrol altına almak için bölgeye pek çok askeri sefer düzenlemiştir. Bunlardan en büyüğü Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa önderliğinde olan seferdir. Bu sefer Vehhabi Suud hareketinin durdurulmasıyla sonuçlanmıştır. Yapılan literatür taraması göstermiştir ki Osmanlı Devleti'nin bu seferleri düzenlemesinin altında yatan iki önemli neden vardır. Birincisi, isyanın yayılmasını durdurmak ikincisi ise nüfuzu giderek artan Mehmet Ali Paşa'dan kurtulmaktır. Bu amaçlardan ilki hedefine ulaşmış, Mehmet Ali paşa Birinci Suud Devletini yıkmıştır.

İkinci Suud Devleti'nin kuruluşunda etken olan faktörler Birinci Suud Devletindekilerle hemen hemen aynıdır. Yani, İkinci Suud Devleti için Birincisinin evrilmiş hali denilebilir. Vehhabilik hareketinin etkisi bu devlette de devam eder. Ancak, burada hareketlilik ilk devletten farklı olarak biraz daha görünmez bir boyutta olsa da etkisi yine oldukça fazladır. İkinci devletteki idare ve yönetim sistemi Birinci devlettekiyle aynıdır. Mali, Askeri ve Yargı sistemleri de yine Birinci devlettekiyle büyük ölçüde benzerlik gösterir. Devletin iç işleri hem Suud ailesinin kendi içinde hem de devlete bağlı bölgeler arasında süregelen iç çatışmalarla doludur. İngiltere ve Osmanlı Devleti gibi güçlü devletler İkinci devletle de ilişkilerini kendi çıkarlarını gözeterek sürdürmüştür. İngiltere'nin amacı yine ticaret yollarını kontrol altında tutmak ve var olan nüfuzunu artırmaktır. Ancak, Osmanlı Devleti yeni kurulan bu İkinci Suud Devletini de bastırılması gereken bir ayaklanma şeklinde nitelendirmiştir. Devletin

sosyal yapısına bakıldığında ise aile kurumu ve toplumsal kurumlar yine Birinci devlettekiyle oldukça benzerdir. Kısacası, İkinci devlette köklü bir değişim söz konusu değildir. Bu durumun iki önemli sebebi vardır. İlki, yeterli kaynak olmaması, merkezi otoritenin zayıf olması ve süregelen iç çatışmalardır. İkincisi ise, büyük devletlerin İkinci Suud Devletinin iç işlerine karışmasıdır.

Birinci ve İkinci Suud Devletleri kıyaslandığında, doğuş amacı, şekli, yönetim sistemleri, sosyal ve ekonomik gelişimleri açısından büyük oranda benzerlik gösterdikleri bilinse de İkinci devlette daha çok ön plana çıkan durum Suud ailesi içerisindeki iç meselelerdir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Hatt-ı Hümayun: 56704

Tetkik Eserler

ABDELRAHİM, Abbelrahim Abdulrahman; *Ed-Devletü Es-Suudiye El-Ula*, Darülkitap El-Camiği, Baskı 6, Kahire, 1997. (عبدالرحيم عبدالرحمن عبدالرحيم، الدولة السعودية الاولى، دار الكتاب الجامعي، الطبعة السادسة، القاهرة، 1997).

ABDULCABBAR, Abdullah; *Et-Tayarat El-Edebiye Fi Kalb El-Cezire El-arabiye*, Dar El-Hana Yayınları, Kahire, 1959. (عبدالله عبدالجبار، التيارات الادبية في قلب الجزيرة العربية، دار الهنا للنشر، القاهرة، 1959).

ABDÜLVEHHAB, Süleyman bin; *Es-Sevaik El-İlahiya Fil-Rad Ala El-Vehhabiya*, İhlas Vakfı, Baskı. 3, İstanbul, 1979. (سليمان بن عبد الوهاب، الصواعق الالهية في الرد على الوهابية، اخلاص وقف، ط. 3، اسطنبول، 1979).

ABUAİLA, Abdülfatah Hasan; *Muhadarat Fi Tarih El-Devle Es-Suudiye El-Ula*, Darülmarrih, Oman, 1991. (عبدالفتاح حسن ابو عيلة، محاضرات في تاريخ الدولة السعودية الاولى، دار المريخ، عمان، 1991).

ABUAİLA, Abdülfatah Hasan; *Tarihü Ed-Devletü Es-Suudiyetü Es-Seniye*, Darülmarrih, Oman, 1991. (عبدالفتاح حسن ابو عيله، تاريخ الدولة السعودية الثانية، دار المريخ، عمان، 1991).

ABUHAKİME, Ahmed Mustafa; *Tarihü El-Kuveyt El-Hadis 1750-1956*, Dar Zet El-Selasil, Kuveyt, 1984. (احمد مصطفى ابو حاكمه، تاريخ الكويت الحديث 1750-1956، دار ذات السلال، الكويت، 1984).

Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Cilt:7, Matbaa-i Osmaniye, Der-Saadet, 1309.

AKDOĞAN, İsmail; KALAYCI, Rıdvan; “Suudi Arabistan’da İhyacı Hareketler Olarak Sahve ve Vehhabilik”, *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Cilt. 1, Sayı. 1, Mayıs 2014, s. 157-186.

AKSAN, Virginia H.; Osmanlı Harpleri 1700-1870, (Çeviren: Gül Çağalı Güven), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

ALSAQQA, Omar; “Güney Arap Yarımadası Ve Akdeniz Havzası Arasındaki Ticari Ve Medeniyet İlişkilerinin Gelişimi (Helenistik Ve Roma Dönemi)”, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2017.

ALTUN, Bekir; “Selefilik-Vehhabilik Ve Türkiye’deki Faaliyetleri”, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2015.

ASLAN, Ömer; Eyüp Sabri Paşa’nın Tarih-i Vehhabiyan Eseri Işığında Osmanlı Mütefekkirlerinin Vehhabilik Telakkisi, (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2019.

BAL, Faruk; Arap Yarımadasında Ticaret- Hz. Peygamber ve Dört Halife Dönemi-, İstanbul, 2015.

BAŞAR, Fahmeddin; Osmanlı Eyalet Tevcihatı (1717-1730), Ankara, 1997.

BAYRAM, Aydın; “The Rise Of Wahhabi Sectarianism And Its Impact In Saudi Arabia”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum, Sayı. 42, 2014, s.246-261.

BİLGE, Mustafa L.; “Dir’iye”, DİA İslam Ansiklopedisi, IX, İstanbul, 1994.

BİLGE, Mustafa L.; “Lahsa”, TDV İslam Ansiklopedisi, XXVII, Ankara, 2003.

BİN ALİ, Yasin; *Huruj El-Vehhabiye Ala El-Hilafetül Osmaniye*, Magalet Ez-Zeytune, Tunus, 2014. (ياسين بن علي، خروج الوهابية على الخلافة العثمانية، مجلة الزيتونة، تونس، 2014).

BİN BAZ, Abdülaziz Abdullah; Siret Ve Davet el-İmam Muhammed bin Abdülvehhab, Re’aset Elbahs Elilmi Ve elfetva, Riyad, 1991. (عبدالعزیز عبد اللہ بن باز، سيرة ودعوة الامام محمد بن عبد الوهاب، رئاسة البحث العلمي والفتوى، الرياض، 1991).

BİN BEŞİR, Osman; *Unvan El-Mecd Fi Tarihü Necd*, Daret El-Melik Abdülaziz, Riyad, 4. Baskı, 1982. (عثمان بن بشر، عنوان المجد في تاريخ نجد، دار الملك عبدالعزيز، الرياض، الطبعة الرابعة، 1982).

BİN DERAS, Abdullah Muhammed; *Şairat Min El-Badiye*, Mektebit El-Melik Fahd El-Vataniyye, C.1, 8. Baskı, Riyad, 1423. (عبدالله محمد بن دراس، شاعرات من البادية، مكتبة الملك فهد الوطنية، ج.1، الطبعة 8، الرياض، 1423).

BİN GANNAM, Hüseyin bin Ebi Bakr; *Tarihu Ibn Gannam*, Darelsulusiya, Riyad, C.2, 2010. (حسين بن ابي بكر بن غنام، تاريخ ابن غنام، دارالتوثيق، الرياض، ج.2، 2010).

BİN İSA, İbrahim bin Salih; *Akd Ed-Durur*, Dar El-Melik Abdulaziz, Riyad, 1999. (ابراهيم بن صالح بن عيسى، عقد الدرر، دار الملك عبدالعزيز، الرياض، 1999).

BİN İSA, İbrahim bin Salih; *Tarihü Baad El-Havadis El-Vaki'a Fi Necd*, Darelmelik Abdülaziz, Riyad, 1999. (ابراهيم بن صالح بن عيسى، تاريخ بعض الحوادث الواقعة في نجد، دار الملك عبدالعزيز، الرياض، 1999).

BİN MAŞ'AL, Faysal; *Mugez Tarihü Ed-Devletü Es-Suudiye*, Mektebit El-Melik Fahd El-Vataniyye, Riyad, 2018. (فيصل بن مشعل، موجز تاريخ الدولة السعودية، مكتبة الملك فهد الوطنية، الرياض، 2018).

BİN MUBAREK, İman; "Es-Siraa El-Vehhabi El-Osmani", (El-Jilali Bu Naama Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yüksek Lisans Tezi), Hamis Melyene, 2017. ایمان بن مبارك، "الصراع الوهابي العثماني"، (جامعة الجليلي بونعامه كلية العلوم الاجتماعية و الإنسانية رسالة ماجستير)، خميس مليانة، 2017.

BİTAR, Emine; *Tarihül Asr Elabbasi*, Dımaşk Üniversitesi, Dımaşk, 1997. (امينة بيطار، تاريخ العصر العباسي، جامعة دمشق، دمشق، 1997).

BODUR, H.Ezber; "Vahhabi Hareketi Ve Küresel Terör", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kahramanmaraş, Sayı 2, 2003, s.7-20.

BOSTANCI, Mustafa; "Suudi Arabistan Devleti'nin Kuruluşu Ve Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri (1926-1990)", (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi), Ankara, 2013.

BUAYŞE, Sabrine; "Es-Seraa El-Vehhabi El-Osmani Ve Sukut Ed-Devle Es-Suudiye El-Ule (1744-1818)", (Akli Muhamnd Olhaj Sosyal Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), Bouire, 2017. (صبرينة بوعيشة، الصراع الوهابي العثماني وسقوط الدولة السعودية الاولى، جامعة أكلي محند اولحاج كلية العلوم الاجتماعية والانسانية مذكرة ماجستير، البويرة، 2017).

BURKHART, John Lewis; *Notes on the Bedouins and Wahabys*, Vol:1, H. Colburn and R. Bentley, London, 1831.

BÜYÜKCOŞKUN, Kudret; “Arabistan”, TDV. İslam Ansiklopedisi, C.III, İstanbul, 1991.

BÜYÜKKARA, Mehmet Ali; “İslam Kaynaklı Mezheplerin Ortadoğu’daki Coğrafi Dağılımı ve Tahmini Nüfusları”, *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, Cilt 6, Sayı: 2, 2013, s.321-354.

BÜYÜKKARA, Mehmet Ali; *İhvandan Cuheymana Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, Klasik, İstanbul, 2020.

CİDE, Ömer; “Hz. Peygamber’in Sasani Ve Bizans’ı Hedef Göstermesi”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 7, Sayı 14, Kilis, Aralık 2017, s.12-23.

COOK, Michael; “Muhammed bin Abdülvehhab”, TDV. İslam Ansiklopedisi, Cilt.XXX, İstanbul, 2005.

ÇAĞATAY, Neşet; *İslam Dönemine Dek Arap Tarihi*, Ankara, 1989.

ÇAKIR, Mustafa; “Din-Siyaset İlişkisi Bağlamında Suudi Arabistan Ve Vehhabilik”, (Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Antalya 2016.

DAHİR, Muhammed Kemal; *Eddava el-Vehhabiye ve Eserühe fî el-Fikr el-İslami el-Hedis*, Darüselam, Beyrut, 2019. (محمد كمال ضاهر، الدعوة الوهابية وأثرها في الفكر الاسلامي الحديث، دار السلام، بيروت، 2019).

DEĞİRMENCİ, Kevser; “Mustafa Nâili Paşa’nın Hayatı ve Girit Valiliği”, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora tezi), İstanbul, 2013.

DEĞİRMENCİ, Kevser; “Vehhabi İsyanının Bastırılmasında Ve sonrasında Mekke Muhafızı Hasan Paşa’nın Faaliyetleri”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:49, 2016, s.144-158.

DEHLAN, Ahmed bin Zeyni; *Ed-Durar Es-Sünniye Fil-Rad Ala El-Vehhabiya*, Dımışk, Dar Gar-Hira, Baskı.1, 2003. (احمد بن زيني دحلان، الدرر السنية في الرد على الوهابية، دمشق، دار غار حراء، ط.1، 2003).

DENİZ, Yıldırım; “Orta Doğu’da Radikal Akımların Devletlerarası İlişkilere Etkisi: Selefilik-Vahhabilik Örneği”, (Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), Yalova, 2016.

DERVİŞ, Mediha; *Tarih Ed-Devle El-Arabia Es-Suudiye Hatta Er-Rub’ El-Evvel Min El-Karn El-İşrin*, Darülsuruk, Riyad, 1980. (مديحة درويش، تاريخ الدولة العربية السعودية حتى الربع الأول من القرن العشرين، دار الشروق، الرياض، 1980).

DOĞANDOR, Emre; Suudi Arabistan’da Göçmen Ve Yerli İşgücü Nüfuslar Arasındaki Gelir Eşitsizliği, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2019.

EBU İZEDDİN, Ferid Mustafa; *El-Suud Fi Et-Tarih*, Mataba Kuzma, Şam, 1934. (فريد مصطفى أبو عز الدين، آل سعود في التاريخ، مطابع قوزما، دمشق، 1934).

ECER, Ahmet Vehbi; *Tarihte Vehhabi Hareketi Ve Etkileri*, ASAM Yayınları, Ankara, 2001.

ED-DİHİ, Neşet; *Muhammed Ali Paşa Bideyet Kasiye Ve Mecdüin Azim*, Darül-Cumhuriye, Kahire, 2009. (نشأت الديهي، محمد علي باشا بدايات قاسية ومجد عظيم، دار الجمهورية، القاهرة، 2009).

EL-AGLANİ, Munir; *Tarih Elbelad Elarabiya elsuudiya-Eldawla Elsuudiya El-Ula*, C.1, Riyad, 1993. (منير العجلاني، تاريخ البلاد العربية السعودية-الدولة السعودية الأولى، الرياض، ج1، 1993).

EL-AGLANİ, Munir; *Tarih Elbelad Elarabiya elsuudiya-Ed-Devla Es-Suudiye Es-Seniye Ahd El-İmam Faysal bin Turki*, Dar En-Nefais, Beyrut, 1994. (منير العجلاني، تاريخ البلاد العربية السعودية-الدولة السعودية الثانية عهد الامام فيصل بن تركي، دار النفائس، بيروت، 1994).

EL-AKKAD, Salahedin; “Davet Harekât El-İslah Es-Selefi”, *El-Gamiye El-Masriye Ll-Derasat Et-Tarihiye*, Sayı.7, Kahire, 1958, s.86-105. (صلاح الدين العقاد، "دعوة حركات الإصلاح السلفي"، الجمعية المصرية للدراسات التاريخية، ج7، القاهرة، 1958، s.86-105).

EL-AKKAD, Salah; *Et-Tayarat Es-Sakafiye Fi El-Halic El-Arabi*, Maktebit El-Anglo El-Masriye, Kahire, 1974. (صلاح العقاد، التيارات السياسية في الخليج العربي، مكتبة الانجلو المصرية، القاهرة، 1974).

EL-ALUSÎ, Mahmud Şukri; *Tarihü Necd*, Dar El-Verrak, Bağdat, 2007. (محمود شكري الالوسي، تاريخ نجد، دار الوراق، بغداد، 2007).

EL-BASSAM, Abdullah bin Abdulrahman; *Ulama Necd Hilal Samaniyet Kuruğun*, Darülasima, Riyad, 1998. (عبدالله بن عبدالرحمن البسام، علماء نجد خلال ثمانية قرون، دار العاصمة، الرياض، 1998).

EL-CEBERTÎ, Abdulrahman; *Acayibül Esğesar Fi Et-Terecimü ve El-Ahbar*, Hindawi, Cilt. V, Kahire, 2013. (عبدالرحمن الجبرتي، عجائب الآثار في التراجم والاخبار، هنداوي، الجزء 5، القاهرة، 2013).

EL-HAMEVÎ, Yakut; *Mu'cemu'l Buldan*, Dar Sadır, Beyrut, 1977, C.2, s.137. (ياقوت الحموي، معجم البلدان، دار صادر، بيروت، 1977، ج.2، ص.137).

EL-HARAŞÎ, Süleyman bin Salih; *Tarihü Necd*, Ed-Darülarabiya Li-Imuevsuat, 1. Baskı, Beyrut, 2007. (سليمان بن صالح الخراشي، تاريخ نجد، الدار العربية للموسوعات، الطبعة الاولى، بيروت، 2007).

EL-HİDARÎ, İbrahim Fasih; *Unvan el-Mecd Fi Beyan Ahval Bağdad ve El-Basra ve Necd*, Dar El-Basri, Bağdad, 1286. (ابراهيم فصيح الحيدري، عنوان المجد في بيان احوال بغداد والبصرة ونجد، دار البصري، بغداد، 1286هـ).

EL-İRİNÎ, Abdurrahman bin Ali; "El-Hayatül El-İctimaiye Lede Badiyatü Necd ve Eser Ed-Dava Es-Selefiyye Fihe", (İmam Muhammed bin Suud İslam Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yüksek Lisans Tezi), Riyad, 1984. (عبدالرحمن بن علي العريني، "الحياة الاجتماعية لدى بادية نجد واثار الدعوة السلفية فيها"، (جامعة الامام محمد بن سعود كلية العلوم الاجتماعية رسالو ماجيستير)، الرياض، 1984).

EL-İSA, Muhammed Fahd; *ed-Diriyah Kaidetül Devletül Essuudiyetül Uğle*, Metebetül Ebikiyen, Riyad, 1995. (محمد فهد العيسى، الدرعية قاعدة الدولة السعودية الاولى، مكتبة العبيكان، الرياض، 1995).

EL-JASİR, Hamad; *El-Mar'a Fi Hayat Eş-Şeyh Muhammed bin Abdülvehhab*, Suudi Arabistan, Tarihsiz.

EL-KATİP, Ahmed; *el-Fikr el-Siyasi el-Vehhabi*, Mektebit Medbuli, Kahire, 2009. (احمد الكاتب، الفكر السياسي الوهابي، مكتبة مدبولي، القاهرة، 2009).

EL-KATTAN, Ahmed; EZ-ZEYN, Muhammed Tahir; *İmamü'l-tevhid Eşşeyh Muhammed bin Abdülvehhab*, Darüliman, İskenderiye, 2001, s.14-15. (احمد القطان، محمد طاهر الزين، امام التوحيد الشيخ محمد بن عبد الوهاب، دار الايمان، اسكندرية، 2001، ص14-15).

EL-KEREMELİ, Enestes Mery; Mecellet Luğat El-Arab, Matbaat El-Eğdeb, (أنستاس ماري الكرملی، مجلة لغة العرب، مطبعة الاداب، ج2، بغداد، 1911). Cilt.2, Bağdat, 1911.

EL-KEREMELİ, Enestes Mery; Mecellet Luğat El-Arab, Matbaat El-Eğdeb, (أنستاس ماري الكرملی، مجلة لغة العرب، مطبعة الاداب، ج8، بغداد، 1914). Cilt.8, Bağdat, 1914.

EL-MES'İRİ, Muhamed Bin Abdullah; *El-Edelleh El-Kattiye Ala Edem Şeriyit Ed-Düveyle Es-Suudiye*, Lagnet El-Defaa An Hukuk Eş-Şeriyeye, London, (محمد بن عبدالله المسعري، الادلة القطعية على عدم شرعية الدولة السعودية، لجنة الدفاع عن الحقوق 2002. الشرعية، لندن، 2002).

EL-Mİ'ELİ, Recaa Atik; "Adva Ala Anzemet El-Hukm Ve El-İdare Fi Ahd Ed-Devle Es-Suudiye El-Ula", *Magalet Mekrez Buhus Ve Deraset El-Medine El-Münevve*, Medine, Sayı.46, 2018. (رجاء عتيق المعيلي، "اضواء على انظمة الحكم والادارة في الدولة السعودية الاولى"، مجلة مركز بحوث ودراسات المدينة المنورة، المدينة المنورة، عدد.46، 2018).

EL-MUKADİM, Muhammed İsmail; *Havatır Havle el-Vehhabiye*, Darültevhid, İskenderiye, 2009. (محمد اسماعيل المقدم، خواطر حول الوهابية، دار التوحيد، اسكندرية، 2009).

EL-MUTİRİ, Hakim; Abid bile Ağlel, 2011. (حاكم المطيري، عبيد بلا اغلال، 2011).

El-Useymin, Abdullah; *Buhus ve Talikat Fi Tarih El-Memleke ElArabiye Es-Suudiye*, Et-Tevbe Yayınları, Riyad, 1990. (عبدالله العثيمين، بحوث وتعليقات في تاريخ المملكة العربية السعودية، التوبة، الرياض، 1990).

EL-USEYMİN, Abdullah El-Salih; *Tarihül Memleketül Arabiyetü Es-Suudiye*, Mekteket El-Abikan, Riyad, C.1, Baskı. 13, 2005. (عبدالله الصالح العثيمين، تاريخ المملكة العربية السعودية، مكتبة العبيكان، الرياض، ج.1، ط.13، 2005).

EMECEN, Feridun M.; *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, İstanbul, 2016.

EMİN, Ahmed; *Fecru'l-İslam*, Mektebetül Nahda el-Masriya, Kahire, 1964, s.12. (احمد امين، فجر الاسلام، مكتبة النهضة المصرية، القاهرة، 1964، ص.12).

EN-NECDİ, Abdurrahman; Ed-Durur Es-Sunniye Fi El-Egvebe En-Necdiye, Cilt. 7, 1996. (عبدالرحمن النجدي، الدرر السنية في الاجوبة النجدية، ج 7، 1996). (Cilt. 7, 1996.)

EN-NEDEVİ, Mesut; *Muhammed bin Abdülvehhab, Vezaret eş-Şe'un el-İslamiye Ve el-Evkaf Ve ed-Dava Ve el-İrşat*, Riyad, 1999, 42-49. (مسعود الندوي، محمد بن عبد الوهاب، وزارة الشؤون الإسلامية والاوقاف والدعوة والارشاد، الرياض، 1999، ص42-49.)

ERDOĞAN, Tuba; "Modern Suudi Arabistan Devleti'nin Doğuşu (1914-1932)", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Elâzığ, 2006.

ERLER, Mehmet Yavuz; "Payitaht İstanbul'da Kuraklık ve Kıtlığın Etkileri", Afetlerin Gölgesinde İstanbul, İstanbul, 2009, s.431-446.

ER-RAFİİ, Abdulrahman; *Asr Muhammed Ali*, Darülmaarif, Kahire, 1989. (عبد الرحمن الرافي، عصر محمد علي، دار المعارف، القاهرة، 1989)

ER-RAŞİD, Abdülaziz; *Tarih El-Kuveyit*, Mektebet Elhayah, Beyrut, 1978. (عبدالعزیز الراشيد، تاريخ الكويت، مكتبة الحياة، بيروت، 1978.)

ER-RAŞİD, Dary bin Nehid; *Nebze Tarihiye An Necd*, Darelmelik Abdülaziz, Riyad, 1999. (ضاري بن نهيد الرشيد، نبذة تاريخيه عن نجد، داره الملك عبدالعزيز، الرياض، 1999.)

ER-RAVİ, Abdülcebbar; *El-Bediiye*, 2. Baskı, El-Ani, Bağdat, 1949. (عبدالجبار الراوي، البادية، مطبعة العاني، بغداد، 1949.)

ER-RİHANİ, Emin; *Tarihü Necd El-Hadis ve Mulhakatu*, El-Matbaa El-İlimiye Li Yusuf Sadır, Beyrut, 1928. (امين الريحاني، تاريخ نجد الحديث وملحقاته، المطبعة العلمية ليوسف صادر، بيروت، 1928.)

ER-RİKİ, Hasan bin Gemel bin Ahmed; Abdullah El-Salih El-Useymin, *Lem' Eşşehab Fi Siirit Muhammed bin Abdülvehhab*, Darülmelik Abdülaziz, Riyad, 2005. (حسن بن جمال بن احمد الريكي، حققه؛ عبدالله الصالح العثيمين، لمع الشهاب في سيرة محمد بن عبد الوهاب، دار الملك عبدالعزيز، الرياض، 2005.)

ER-ROMİ, Abdülaziz Zeyd; BİLTEĞİ, Muhammed; HİCEB, Seyd; *Muelifat eş-Şeyh el-İmam Muhammed bin Abdülvehhab*, Mektebetü İbn Teymiyye, Suudi Arabistan,

(عبدالعزیز زید الرومي، محمد بلتاجي، سيد حجاب، مؤلفات الشيخ الامام محمد بن عبد الوهاب، مكتبة ابن 2010. تيمية، السعودية، 2010)

ES-SAKKAF, Hasan İbn Ali; *Es-Selefiye El-Vehhabiye Afkaruha Ve Guzuruha Et-Tarihiye*, Dar El-İmam Er-Ravas, Beyrut, Tarihsiz. (حسن بن علي السقاف، السلفية الوهابية افكارها وجنورها التاريخية، دار الامام الرواس، بيروت.)

ES-SALİMÎ, Muhammed Şibe; *Nehdit El-Ayan Bihuriyit Umman*, Dar El-Kitap -El-Arabi, Kahire. (محمد شيبه السالمي، نهضة الاعيان بحرية عمان، دار الكتاب العربي، القاهرة.)

ES-SERHEN, Ali Kamil; “El-Gezv El-Vehhabi Li-Kerbela Ve Tehdidehü Ln-Necef Ve El-Hille”, *Mecelletü Camiet Kerbela El-İlmiyye*, Sayı. 4, Cilt 14, 2016, s.54-69. (علي كامل السرحان، "الغزو الوهابي لكربلاء وتهديده للنجف والحلة"، مجلة جامعة كربلاء العلمية، مج 14، العدد 4، 2016، ص 54-69)

ET-TAAÎ, Muhammed bin Halifa; *El-Tuhfa En-Nebhaniya Fi Ec-Cezira El-Arabiya*, Dar İhya El-Ulum, Beyrut, 1999. (محمد بن خليفة الطائي، التحفة النبھانية في الجزيرة العربية، دار احياء العلوم، بيروت، 1999.)

ET-TÜRKÎ, Abdüllah bin Abdülmuhisin; *Elmelik Abdülaziz Elsuud Umme fi Rajül*, Darülaasema, Riyad, 1999, s. 25. (عبدالله بن عبدالمحسن التركي، الملك عبدالعزيز آل سعود أمه في رجل، دار العاصمة، الرياض، 1999، ص 25.)

ET-TEMİMÎ, Abdülmelik Halaf; *Abhas fi Tarih El-Kuveyt*, Dar Kırtas, Kuveyt, 1998. (عبدالمملك خلف التميمي، ابحاث في تاريخ الكويت، دار قرطاس، الكويت، 1998.)

FAHMY, Khaled; *Kavalalı Mehmed Ali: Osmanlı Valiliğinden Mısır Hükümdarlığına*, (Çeviren: Abdullah Yılmaz), Vakıfbank Yayınları, İstanbul, 2009.

FARAG, Es-Seyyid; *Hurub Muhammed Ali*, Tevvekül, Kahire, 1945. (السيد فرج، حروب محمد علي، مطبعة التوكل، القاهرة.)

FAYDA, Mustafa; “Hulefâ-i Raşidin”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 18, İstanbul, 1992, s. 324-338.

FAYDA, Mustafa; “Bedevi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt.5, İstanbul, 1992, s.311-317.

GARAYBA, Abdülkerim Mahmud; *Mukadime Fi Tarih El-Arab El-Hadis*, Şam Üniversitesi Yayınları, Şam, 1960. (عبدالكريم محمود غرايبه، مقدمة في تاريخ العرب الحديث، جامعة دمشق، دمشق، 1960.)

GOEJE, Michael Jan de; “Arabistan” MEB İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978, C.1, s. 473.

GÜNER, Selda; *Osmanlı Arabistanı’nda Kıyam Ve Tenkil Vehhabi-Suudiler (1744-1819)*, Tarih Vakfı yurt yayınları, İstanbul, 2013.

HAMİDULLAH, Muhammad; *İslam Peygemberi*, (Çeviren: Salih Tuğ), Cilt.1, İstanbul, 1993.

HAMZA, Fouad; *Kalbu Ceziretül Arab*, Mektebetül Sekafetül Diniye, Kahire, 2002. (فؤاد حمزة، قلب جزيرة العرب، مكتبة الثقافة الدينية، القاهرة، 2002.)

HASAN, Hasan İbrahim; *En-Nuzum El-İslamiye*, Maktebit En-Nahda El-Masriye, 1. Baskı, Kahire, 1939. (حسن ابراهيم حسن، النظم الاسلامية، مكتبة النهضة المصرية، الطبعة الاولى، القاهرة، 1939.)

HATHAWAY, Jane; *Osmanlı Hakimiyetinde Arap Toprakları*, (Çeviren: Gül Çağalı Güven), İstanbul, 2016.

HİTTİ, Philip K.; *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, Cilt: 1, (Çeviren: Salih Tuğ), İstanbul, 1989, s.32-33.

İŞIK BOSTANCI, Işıl; “Suûdî Arabistan Krallığı’nın Resmen İlan Edilmesinden Önce Arabistan Bölgesi Ve Suûdiler”, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.2, Elazığ, 2003.

İBRAHİM, Mohammed Hamza; “Eledyan Fi Şebhülcezira el-Arabiya Kabl el-İslam”, *Mecelletü'l-Halij el-Arabi*, Basra, Cilt. 40, 1. Baskı, 2012. S.85-128.

İBRAHİM, Seyid Muhammed; *El-HayaEl-İctimaiye Fi el-Memleketül Arabiyetü es-Suudiye*, Mektebet Mısır, 1. Baskı, Kahire, 1960. (سيد محمد ابراهيم، الحياة الاجتماعية في المملكة العربية السعودية، مكتبة مصر، الطبعة الاولى، القاهرة، 1960.)

İNALCIK, Halil; *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, (Çeviren: Halil Berktaş), Cilt 1, İstanbul, 2009.

İNALCIK, Halil; Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600), (Çeviren: Ruşen Sezer), İstanbul, 2009, s.111.

İSSA, Ahmed; Mucize Fevk El-Rimel, El-Mataba El-Ahliye El-Lübnaniye, Beyrut, 1965. (احمد عسه، معجزة فوق الرمال، المطابع الاهلية اللبنانية، بيروت، 1965.)

İVANOV, Nikolay; Osmanlı'nın Arap ülkelerini Fethi 1516-1574, (Çeviren: İlyas KEMALOĞLU, Rakhat ABDIEVA), Ankara, 2013.

KASİM, Gamal Zekeriya; El-Halic El-Arabi, Ain Şams Üniversitesi Yayınları, Kahire, 1966.-1840. (جمال زكريا قاسم، الخليج العربي دراسة في لتاريخ الامارات العربية 1840-1966.) (جمال زكريا قاسم، مطبعة جامعة عين شمس، القاهرة، 1966.)

KELLY, Jone B.; Eastern Arabian Frontiers, London, 1954.

KELLY, Jone B.; Biritanya ve El-Halic, Cilt.1, (Ter: Muhammed Emin Abdullah), Vezaret Et-Turas El-Kavmi, Umman, 1965. (جون كيلي، بريطانيا والخليج، ج1، ترجمة محمد امين عبدالله، وزارة التراث القومي، عمان، 1965.)

KOÇAK, Zeynep Canan; "Arap Yarımadası'ndaki Ekonomik Şartların Hz. Peygamber'in (S.A.S) Hayatına ve Hadislere Yansıması", *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 4, Sayı:8, Güz, 2017, s.72-94.

KURŞUN, Zekeriya; *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti*, TTK, Ankara, 1998.

KURŞUN, Zekeriya; "Riyad", TDV İslam Ansiklopedisi, C. XXXV, İstanbul, 2008, s.139-140.

LEONOVİCH, Mikhin Victor; Helf El-Kavasim ve Siyast Biritaniya fi El-Halic El-Arabi, (Çeviren: Semir Necmeddin Satas), Merkez Cuma El-Maced, 1. Baskı, Duabi, 2009. (ميخين فيكتور ليونوفيتش، حلف القواسم وسياسة بريطانيا في الخليج العربي، ترجمة: سمير نجم الدين، سطات، مركز جمعة الماجد، الطبعة 1، دبي، 2009.)

LORİMER, J. G.; *Delilül Halic*, (Arapça'ya Çeviren: Katar Emiri Ofisi tarafından), Cilt.1. Katar, Tarihsiz.

LORİMER, J. G.; *Delilül Halic*, (Arapça'ya Çeviren: Katar Emiri Ofisi tarafından), Cilt.3. Katar, Tarihsiz.

MADÎ, Muhammed Abdullah; En-Nahadat El-Hediseh, Fi Ceziretül-Arab, Dar İhya El-Kutup El-Arabiye, 2. Baskı, Kahire, 1952. (محمد عبدالله ماضي، النهضة الحديثة في جزيرة العرب، دار إحياء الكتب العربي، الطبعة الثانية، القاهرة، 1952).

MECED, Abdülmen'em; ed-Devleh el-Eyyübiye fi Tarihü Mısır el-İslamiye, Darülfıkr elarabi, Kahire, s.7. (عبدالمعنى ماجد، الدولة الأيوبية في تاريخ مصر الإسلامية، دار الفكر العربي، القاهرة، ص7)

MEMİŞ, Ekrem; Eskiçağ'da Mezopotamya, Bursa, 2020.

MEMİŞ, Ekrem; Eskiçağ Türkiye Tarihi, Bursa, 2020.

MUHTAR, Salaheddin; Tarihul Memleketül Arabiya Essuudiye Fi Madiğihā Ve Hadıruha, C.1, Dar Maktebetül Hayah, Beyrut, 1957. (صلاح الدين مختار، تاريخ المملكة العربية السعودية في ماضيها وحاضرها، ج1، دار مكتبة الحياة، بيروت، 1957).

NAHLA, Muhammed Urabi; Tarih El-İhsa Es-Siyasi, Zet es-Selesil, Kuveyt, 1974. (محمد عرابي نخلة، تاريخ الإحصاء السياسي، ذات السلاسل، الكويت، 1974).

OKUYAN, Abdurrahman; "Arap Yarımadası'nda İslam Öncesi Dini Yapı", *İlahiyat*, Cilt: 1, Sayı:1, 2018, s.107-134.

ORAL, Osman; "Hayderizade İbrahim Efendi'nin Vehhâbîlik Adli Makalesi", *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, VII/2 (Güz 2014), s.71-102.

ÖZGÜL, Mansur; "İslâm Öncesi Dönemden Hz. Peygamber'in Vefatına Kadar Arap Yarımadası'nda Kervancılık", (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2020.

ÖZTÜRK, Mustafa; "Arap Ülkelerinde Osmanlı İdaresi", *History Studies*, Cilt: 2, Sayı: Özel Sayı, 2010, s.325-351.

PALGRAVE, William Gifford; Narrative of a Year's Journey Through Central and Eastern Arabia 1862-1863, Vol. 2, London, 1965.

PELLY, Lewis; Rehle İle Er-Riyad Fi Em 1865, (Tercüme: Ahmed İbş), Dar El-Kutup El-Vataniye, Abu Dabi, 2010. (لويس بيلي، رحلة إلى الرياض في عام 1865، ترجمة: أحمد أبيش، دار الكتب الوطنية، أبو ظبي، 2010).

PHILBY, J. G.; Saudi Arabia, First Edition, London, 1955.

POLAT, Ü. Gülsüm; Türk – Arap İlişkileri Eski Eyaletler Yeni Komşulara Dönüşürken (1914-1923), Ankara, 2019.

SABİT, Nezir; “Dor Et-Teyyar Ed-Dini Es-Selefi Fi Kıyem Ed-Devle Es-Suudiye Ve Siyasetuha”, (Muhammed Hudir Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yüksek Lisans Tezi), Biskara, 2019. (نذير ثابت، دور التيار الديني السلفي في قيام الدولة السعودية. وسياساتها (جامعة محمد خضير كلية العلوم الاجتماعية والانسانية رسالة ماجستير)، بسكرة، 2019).

SAİD, Emin; *Tarihül Devletü Es-Suudiye*, Dar El-Kitap El-arabi, Beyrut, C.1, (أمين سعيد، تاريخ الدولة السعودية، دار الكتاب العربي، بيروت، مج 1، 1973..1973).

ŞAKİR, Mahmud; et-Tarihül İslami Elahd Elemevi, Elmektabül İslami, Beyrut, (محمود شاكِر، التاريخ الاسلامي العهد الاموي، المكتب الاسلامي، بيروت، 2000).

ŞEKER, Fatih M.; *Osmanlılar Ve Vehhabilik*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2007.

SHAKİMANOVA, Daniya; “Vehhabiliğin Kazakistan’a Yansıması”, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2019.

SHAW, Stanford J.; Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu, (Çeviren: Hür Güldü), Kapı Yayınları, İstanbul, 2008.

ŞİMŞEK, Kamuran; “Mehmet Ali Paşa ve Vehhabiler”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: XXI, Sayı: 42, Bahar 2021, s.19-46.

SİNGER, Amy; Kadılar, Kullar, Kudüslü Köylüler, (Çev. Sema Bulutsuz), İstanbul, 2008.

TÜRKEL, Rifat; “Osmanlı Vehhâbilik Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 15, Sayı 29, 2017, s.2013-242.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; Osmanlı Tarihi, C.II, Ankara, 1995.

VASSİLİEV, Alexei; *Tarihül Arabiye Es-Suudiye*, Şirket El-Matbuaat, Beyrut, 1995. (اليكسي فاسيليف، تاريخ العربية السعودية، بيروت، شركة المطبوعات، 1995).

VEHBE, Hafiz; *Caziretül Arab Fi El-Karn El-İşrin*, Lagnetül Telif, Kahire, 1935. (حافظ وهبه، جزيرة العرب في القرن العشرين، لجنة التأليف، القاهرة، 1935).

WITTMAN, William; Osmanlı'ya Yolculuk 1799-1800-1801, (Çeviren: Belkıs Dişbudak), OTTÜ Yayıncılık, Ankara, 2011.

YAGİ, İsmail Ahmed; *ed-Devleh el-Osmaniya Fi Tarih el-İslam el-Hadis*, Elabikan, Riyad, 1998. (اسماعيل احمد ياغي، الدولة العثمانية في التاريخ الاسلامي الحديث، العبيكان، الرياض، 1998).

YAĞI, İsmail Ahmed; "Siyaset Mithat Paşa Vali El-İrak El-Osmani Tüceh El-Halic El-Arabi.", (Es-Silat Et-tarihiye Byn el-Halic El-Arabi ve Ed-Devle El-Osmaniye Sempozyum 19-21 Kaim 1988), Merkez el-diraset ve El-Vesaik, 1. Baskı, Rasül-Hayme, 2001, s.15-54. (اسماعيل احمد ياغي، "سياسة مدحت باشا والي العرافي العثماني تجاه الخليج العربي"، ندوة راس الخيمة التاريخية الثانية الصلات التاريخية بين الخليج العربي والدولة العثمانية(راس الخيمة العربي"، 21-19 نوفمبر 1988)، مركز الدراسات والوثائق، الطبعة الاولى، 2001، ص.15-54).

YEŞİLYURT, Yahya; Yemen'de Osmanlı- İngiliz Mücadelesi (1871-1914), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2011.

YİĞİT, İsmail; "Memlükler", TDV İslam Ansiklopedeisi, C. 29, s. 90-97.

YILDIZ, Hakkı Dursun; "Arabistan", TDV İslam Ansiklopedisi, C.3, Ankara, 1991.

Web Sitesi

EL-BETLİ, Ahmed bin Abdullah; Dor el-Mar'a Fi Hayat eş-Şeyh Muhammed bin Abdülvehhab, 2019, Erişim Tarihi: 24.09.2021, <https://majles.alukah.net/t176565/>

ÖZGEÇMİŞ

1. Kişisel Bilgiler

Ad Soyad

Moustafa Atef Ahmed Abdou ASHMAWY

2. Eğitim Bilgileri

Lisans

Ain Şams Üniversitesi, Ticaret Fakültesi, Muhasebe Bölümü

Yüksek Lisans

Sinop Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı,

3. İş Deneyimi

Ekim 2013-Devam ediyor

Öğretim Görevlisi / Sinop Üniversitesi, Rektörlük, Mevlana ve Erasmus Değişim Programları